ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМӮЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

ВБД.:

Ба ҳуқуқи дастнавис

КАРИМОВ ҚИЁМИДДИН САИДВАЛИЕВИЧ

ҶОЙГОҲИ ФАЛСАФАИ АХЛОҚ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ СОСОНИЁН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 – таърихи фалсафа

Роҳбари илмӣ: Бердиев Шоҳназар Пирназарович – номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии ДДОТ

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА 3

БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ ҒОЯВӢ, ИҶТИМОӢ-СИЁСИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ТАҲАВВУЛИ ЭТИКА ДАР АҲДИ СОСОНИЁН

1.1. Таърихи ташаккул, фаҳмиш ва шарҳи илмии мафҳуми этика дар низоми донишҳои фалсафӣ 19

1.2. Зардуштия – сарчашмаи асосии таъмини адолат ва идеяи баробарии иҷтимоӣ дар низоми давлатдории аҳди Сосониён 40

1.3. Академияи «Гунди Шопур» ва нақши он дар ташаккули донишҳои илмӣ ва таҳаввули муносибатҳои ахлоқии давраи Сосониён 66

БОБИ II. АХЛОҚ – МАВЗУИ МЕҲВАРИИ МЕРОСИ ХАТТИИ АҲДИ СОСОНӢ

2.1. «Корномаи Ардашери Бобакон» – сарчашмаи муътамади таърихӣ ва ахлоқии аҳди Сосониён 91

2.2. Ҷойгоҳи ахлоқ ва баррасии масъалҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён 109

2.3. Аҳамият ва арзиши этикаи Сосониён дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон 129

ХУЛОСА 149

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ 154

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Бо ба даст овардани истиқлолият дар Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаҳои илмӣ ва шаҳрвандони кишвар таваҷҷуҳ ба он арзишҳои маънавие, ки халқи тоҷик дар раванди рушди тамаддуни ҷаҳонӣ мерос мондааст, ба таври назаррас афзоиш ёфт. Имконият фароҳам омад, ки ба таҳаввули арзишҳои маънавию ахлоқӣ аз диди нав, аз ҷанбаи илмию фалсафӣ назар кунем. Чунки таҳқиқи масъалаҳои тамаддуни умумиинсонӣ бе таҳқиқи бозёфтҳои моддию маънавии тамаддуни гузаштаи ҳар як халқ имконнопазир аст. Аз як тараф, ин бозёфтҳо дар маҷмуъ, ба ғанӣ гардидани ганҷинаи дониши умумибашарӣ мусоидат намоянд, аз тарафи дигар, далели равшани инкишофи маданияти ин ё он халқ, дараҷаи худшиносии миллӣ ва умумибашарӣ дар тамоми марҳилаҳои таърихии ташаккули давлату миллатҳои гуногун мегарданд.

Бояд гуфт, ки қавмҳои ориёӣ, аз ҷумла тоҷикон бо вуҷуди шиканҷаҳои зиёди таърихӣ тавонистанд ҳувияти маънавӣ, яъне забон, урфу одат, илму маданият ва арзишҳои баланди ахлоқии худро ҳифз намоянд. Чӣ тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд мекунанд: «илму маориф дар ҳама давру замонҳо нишони тамаддун ва таъриху фарҳанги ҳар як давлату миллат мебошанд. Мардуми тоҷик аз қадимулайём бо дафтару девон сару кор дошт, китобдору китобхон буд ва дар рушди тамаддуни башарият бо корнамоиҳои илмиву фарҳангии худ саҳми шоиста гузоштааст»[1].

Аз нав зинда гардонидани тафаккури миллӣ, махсусан эҳёи мероси фарҳангӣ ва тамаддуни ориёӣ ва дар асоси он рушди фарҳанги муосир, аз нигоҳи муаллиф, як воситаи муҳими худшиносӣ, ташаккули ҳувияти миллӣ ва таъмини бунёди ҷаҳонбинии тоза барои миллати тоҷик мебошад. Аз

[1] Саидов З. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. - Д., 2019. - С.243.

ҷумла, ахлоқ ва эҳёи арзишҳои ахлоқии ниёкон, ки дар баробари тадбири манзилу сиёсати мудун ҷузъи фалсафаи амалӣ мебошад, метавонад дар танзими рафтору амали инсонҳо, ҳалли мушкилоти ҷамъиятии ҷомеаи муосир нақши муассир бозад, аммо ин мавзуъ то ҳол камомӯхта мебошад. То имрӯз вижагиҳои низоми давлатдорӣ, хусусан этикаи аҳди Сосониён ба таҳқиқ ниёз дорад. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни этикаи аҳди Сосониён аз назари илмию фалсафӣ дорои аҳамият ва арзиши хосса дорад. Чунин муносибати муаллифро бо чанд нукта метавон асоснок кард:

– аввалан, аз он мавқеъ, ки этикаи аҳди Сосониён дар пояи се рукни ахлоқии зардуштия: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек маншаъ мегирад. Дар ин замина Сосониён дар низоми давлатдорӣ принсипҳои адолати иҷтимоӣ, баробарии иҷтимоии тамоми қишрҳои аҳолиро новобаста аз мансубияти динию нажодӣ, ки аз ин се рукни ахлоқӣ маншаъ мегиранд, таъмин карда, ба як давлати пуриқтидор, ки аз як маркази воҳид идора карда мешуд, табдил ёфтанд. Аз ин рӯ, истифода ва татбиқи усулҳо ва принсипҳои низоми идоракунии давлатдории Сосониён барои ҷомеаи муосир, аз ҷумла давлатории миллии тоҷикон дар мавриди расидан ба арзу доди шаҳрвандон, одилона ва оқилона ҳаллу фасл намудани низоъу бархурдҳо, роҳ надодан ба тафриқаандозии маҳаллӣ, минтақавӣ, миллию нажодӣ, вусъат бахшидани ҳамкориҳои илмию фарҳангӣ, эҳёи расму оин ва ҷашну мароисми миллӣ ва ғайра, бо назардошти хусусиятҳо ва воқеиятҳои давраи ҳозираи рушди давлати Тоҷикистон аз ҳар ҷиҳат аҳамияти хосса дорад;

– дуюм, андешаҳои ахлоқӣ, фалсафӣ ва принсипҳои давлатдории аҳди Сосониён, ки дар заминаи китоби «Авесто» ташаккул ёфта, дар навъҳои гуногуни мероси хаттӣ: достонҳо, корномаҳо, андарзномаҳо, қитъаҳо ва ғайра инъикос ёфтаанд, ба таври зарурӣ таҳлилу таҳқиқи худро наёфтаанд. Бинобар ин, мавриди таҳлилу муқоиса қарор додани мавзуҳои ахлоқии ёдгориҳои хаттии аҳди Сосониён, ки тарғиби некӣ, адолат, ростӣ, покизагӣ, таҳаммулгароӣ, дасти мадад расонидан ба ниёзмандон, донишандӯзӣ, эҳтиром ба волидайн, устод, дурӯғгӯӣ накардан, кинаву бухл напарваридан,

беасос шахсеро таҳқир ва маломат накардан, побанди нафс набудан ва ғайраро ташкил медиҳанд, ба андешаи муаллиф аз рӯзмарра будани масъалаи мазкур гувоҳӣ медиҳад;

– сеюм, вобаста ба вазъи пуртаззоди ҷаҳонишавӣ, бархурди тамаддунҳо, рушди бемайлони технологияву воситаҳои қабул ва интиқоли иттилоъ ва омезиш ёфтани арзишҳои фарҳангӣ дар ҷомеаи муосир, хусусан, дар ҷомеаи Тоҷикистон падидаи бегонашавии фарҳангҳо (муоширaт, тарзи интихоб ва ба бар кардани либосҳои ғайримиллӣ, муносибатҳои оилавӣ ва ғайра), коста гардидани ахлоқ, гаравидани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, ки ба амнияту суботи ҷомеа, устувории ваҳдати миллӣ, ҳамбастагии иҷтимоӣ монеа эҷод мекунанд, мушоҳида мешаванд, заруратро ҷиҳати рӯй овардан ба омӯзиш ва эҳёи арзишҳои ахлоқии давлатдории Сосониён бештар мекунад.

Таҳқиқи ин ҷанбаҳои мавзуи мазкур аз мубрам будани пажӯҳиши мавзуи мазкур далолат мекунад.

Дараҷаи омӯзиши мавзуъ. Муаллиф дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлилу муқоисаи андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ[1], ки бевосита ба мавзуи мазкур дахл доранд, таҳқиқотҳои анҷомдодашударо ба чаҳор гурӯҳ ҷудо мекунад:

1) таҳқиқоти муҳаққиқони аврупоӣ ва рус, ки вобаста ба соҳаҳои гуногун ба таҳқиқи фалсафаи зардуштия ва масъалаҳои ахлоқии давраи

[1]Авесто. Кӯҳантарин сурудҳо ва матнҳои иронӣ. - Теҳрон, 1380. -Ҷ.1-2. - 1195с.; Баҳор, М. Пажӯҳише дар асотири Эрон. - Теҳрон, 1362. – 423 с.; Бартольд, В.В. Иран: Исторический обзор. - Ташкент, 1926.-324с.; Бердиев, Ш.П. Этические проблемы зороастризма. - Душанбе, 2011. - 145с.; Бертельс, Е.Э. Отрывки из Авесты//Восток: Журнал литературы, науки и искусства. - М., Л., 1924. - 22с.; Дандамаев, М.А. Политическая история Ахеменидской державы. - Москва, 1985. - 320с.; Дюшен-Гийемен. Зардушт ва ҷаҳони ғарб. - Теҳрон, 1350. - 187с.; Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанб, 2020. - 976с.; Ибн-ал-Балхӣ. Форснома. - Душанбе, 1989. - 214с.; История Ирана. Под редакцией Иванова, М.С. - Москва, 1977. - 321с.; Кристенсен, А. Корномаи шоҳон. - Теҳрон, 1368. - 176с.; Кристенсен, А. Эрон дар замони Сосониён. - Теҳрон, 1336. - 248с.; Кристенсен, А. Маздопарастӣ дар Эрони қадим. - Теҳрон, 1338. - 312с.; Луконин, В.Г. Иран в эпоху первых Сасанидов. - Л., 1961. - 323с.; Машкур, Ҷ. Таърихи Эрони бостон. - Теҳрон, 1347. - 214с.; Муъминзода, Ҳ. Зардушт ва ойини ӯ. – Душанбе, 1997. - 186с.; Мӯминҷонов, Ҳ. Тӯрон - гаҳвораи тамаддуни ориёӣ. - Душанбе, 2004. - 297с.; Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию. - Москва, 1960.- 234с.; Оштиёнӣ, Ҷ. Зардушт. Маздаяснва ва хукумат. - Мюнхен, 1984. - 224с.; Пури Довуд. Яштҳо. Ҷ.2. - Теҳрон, 1377. - 287с.; Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор. - Душанбе: «ЭР - граф», 2016. - 364с.; Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. – Теҳрон, 1377. - 392с.; Фрай, Р. Наследие Ирана. - Москва, 1972. - 432с.; Якубов, Ю. Зороастризм и его значение в развитии цивилизатции народов Ближнего и Среднего Востока. - Душанбе, 2003. - 241с. ва ғайра.

Сосониён бахшида шудаанд. Арзишмандтарини онҳо асарҳои олимони шинохта Бартолд В.В., Брагинский И.С., Бертелс Е.А., Бойс Мэри, Грантовский Э.Н., Гладиш А., Дюжен-Гийемен Ж., Кристенсен А., Келленс Ч., Кройтсер Ф., Нейнберг Х.С., Нитше Ф., Струве В.В., Ҳенинг В., Ҳумбах Ҳ., Фрай Ричард ва дигарон мебошанд.[1]

Бояд тазаккур дод, ки аввалин муҳаққиқи аврупоӣ, ки ҳанӯз соли 1590 дар бораи таълимоти фалсафӣ-ахлоқии Зардушт ва китоби «Авесто» таваҷҷуҳ зоҳир карда, таҳқиқот анҷом дода, китоби худро дар Париж ба нашр расонид, Барнаб Бриссон буд. Баъди сад сол ховаршиноси англис Томас Ҳайд дар бораи Зардушт ва оини маздопарастӣ дар асоси навиштаҳои юнонӣ, римӣ, эронӣ, ва арабӣ андешаҳои худро ба шакли китоб пешниҳод мекунад. Нисбат ба ин ду муҳаққиқ саҳми ховаршиноси фаронсавӣ Анкетил Дюперон ҷиҳати муаррифии Зардушт ва китоби «Авесто» беназир аст. Ӯ пеш аз он ки тарҷумаи Авестои худро бо номи «Занд-Авесто» дар ду ҷилд бо забони фаронсавӣ ба нашр расонад, аввалан ба Ҳинд сафар кард, то бо пайравони дини зардуштӣ аз наздик суҳбат кунанд. Дар Бомбай, ки ин шаҳр маркази форсҳо буд аз донишваре забони авестоиро меомӯзад. Баъдан, маводи зиёди шакли дастхатро аз Ҳинд ҷамъ оварда, бо дастхатҳои Авесто, ки дар китобхонаи Бодлеан мавҷуд буданд, муқоиса карда, пас аз даҳ соли омӯзиш ва пажӯҳиш китобро таҳия менамояд.

Дар асрҳои XIX – XX, ва хусусан дар оғози асри XXI, пажӯҳишҳои марбут ба авестошиносӣ ва таҳқиқи ақидаҳои фалсафӣ-ахлоқии зардуштия такомул ёфта, ин пажӯҳишҳо минбаъд ба рушди ахлоқ ва таҳаввули он ҳамчун сарчашмаи боэътимод ва муассир хидмат намуда, аз ҷониби А.А. Фейман, В.В. Струве, Ф. Нитсше, Ян Краситский, Ф.Х. Кессиди, М. Дрезден, Э. Диллен, М.А. Дандамаев, В.Г. Луконин, Э. Бенвенист,

[1] Бартольд В.В. Несколько слов об арийской культуры в Средней Азии. Сочинение. Т.2. - М, 1964; Бертельс Е.А. История персидско - таджикского литературы.-М. 1960; Брагинский, И.С. Из история таджикской и персидской литературы.-М, 1972; Бойс Мэри. Заростирийцы. Верование и обычаи.- М.: Наука, 1987; Грантовский, Э.Н. Ранее история иранских племен Средней Азии. М., 1970; Дюжен –Гийемен, Ж. Зардушт ва ҷаҳони Ғарб.-Теҳрон, 1350; Ницше, Ф. Сочинение (в II-томах). - Т.2.-Спб, 1998; Струве В.В. Родина зороастризма «Советской Востоковедение». - Т.5. –М.,1948 ва ғайра.

Бойс М., Р. Фрай, В.И. Абаев, В.В. Бартолд ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифта, таҳқиқотҳои бунёдӣ[1] анҷом дода шуданд.

2) таҳқиқоти муҳаққиқони эронӣ. Дар кишвари Эрон омӯзиш ва таҳлилу баррасии фарҳангу тамаддуни Сосониён бар пояи таълимоти китоби «Авасто» сурат гирифтааст. Гурӯҳи зиёде аз авестошиносони маъруфи эронӣ «Авесто» – ро ба забони форсӣ тарҷума карданд ва ба омӯзишу таҳқиқи масоили гуногуни фалсафӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва динии он пардохтанд. Ин саъю кӯшишҳо саҳми назаррасе дар фаҳмиши амиқи мероси фарҳангӣ ва фалсафии Авесто гузоштанд. Аз ҷумла, муҳаққиқоне чун Аббоси Меҳрин, Пури Довуд, Меҳрдоди Меҳрин, Ҳошими Разӣ, Муҳаммад Муин, Қ.Ҷомосп, Ф.Ҷӯнайдӣ, Ҷ.Дӯстхоҳ, А.Ҷаъфарӣ ва чанде дигарро метавон ном бурд, ки дар ин кор саҳми беандоза доранд.[2]

Назар ба муҳаққиқони аврупоӣ дар пажӯҳиш, тарҷума ва бознашри китоби Авесто ва қисматҳои он, таҳлил ва муқоисаи ахлоқи зардуштия бо дин ва таълимотҳои дигари фалсафӣ саҳми муҳаққиқони эронӣ барҷаста ва китобҳои таълифкардаашон ба сарчашмаҳои аслӣ бештар наздикӣ доранд. Масалан, Иброҳим Пури Довуд[3] аз зумраи муҳаққиқоне буд, ки самти фаъолияти эҷодии ӯро пажӯҳиши фарҳанг, дин, ахлоқи эрониёни бостон ташкил дода, Авесто меҳвари кори таҳқиқотии ӯ ба ҳисоб мерафт. Муҳаққиқи дигари эронӣ, ки баъди марги Иброҳим Пури Довуд дар авестошиносӣ хизмати шоёне кардааст Ҷалили Дӯстхоҳ[4] мебошад. Тарҷумаи Авесто аз ҷониби муҳаққиқ дар заминаи тарҷумаи Иброҳим Пури Довуд асос

[1] Фейман, А.А. Древнеперсидский календарь//Вестник древней истории. ВП Г-946, №3. – С.77-86.; Струве, В.В. История древнего Востока. М., 1941. - 250с.; Ницше, Ф. Так говорил Заратуштра. - М., 2006. - 1024с.; Красицкий, Ян. Бог, человек и зло. – М. 2009. – 371с.; Кессиди, Ф.Х. Философские и этические проблемы человека. – М., 1994. – 275с.; Дрезден, М. Мифология древнего Ирана/Мифология древнего мира. – М. 1977. – 232с.; Диллень, Э. Дуализм в Авесте. - СПб., 1881. - 247с.; Дандамаев, М.А, Луконин, В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. - М.: Наука, 1980. - 416с.; Бенвенист, Э. Дини эронӣ. – Табрез, 1350; Фрай, Р. Наследие Ирана. - М. 1972.; Абаев, В.И. Миф и история в Гатах Зороастра. - М., 1974. - 211с.; Бартольд, В.В. Сочинения. - М.1971. Т.2. - 662с. ва дигарон.

[2] Аббоси Меҳрин. Фалсафа ва оини эрони бостон.-Теҳрон, 1354; Пури Довуд. Ёддоштҳои Готҳо.-Теҳрон, 1336; Меҳрдоди Меҳрин. Фалсафаи шарқ.-Теҳрон 1340; Ҳошим Разӣ. Ганҷинаи Авесто.-Теҳрон, 1350; Муин, М. Маздаясно ва адаби порсӣ.-Теҳрон 133 Фаридун Ҷунайдӣ. Зиндагӣ ва муҳоҷирати ориёнон бар пояи гуфторҳои эронӣ.-Теҳрон, 1387; Дӯстхоҳ, Ҷ. Авесто. - Теҳрон, интишороти «Марворид», 1377. - 792с.; Алиакбар Ҷаъфарӣ. Паёми Зардушт.-Теҳрон, 1984.

[3] Иброҳим Пури Довуд. Ясна. Ҷ.1. – Теҳрон, 1536;

[4] Дӯстхоҳ, Ҷ. Авесто. – Теҳрон, интишороти «Марворид», 1377. - 792с.

ёфтааст. Аммо дар тафовут аз устоди худ муаллиф тарҷумаҳои Авесторо бо забонҳои дигар, ки ба Иброҳим Пури Довуд дастрас набуданд ва ё баъди вафоти ӯ ба нашр расиданд, омӯхта, муқоиса карда, шакли комили Авесторо ба нашр мерасонад. Дар кори таҳқиқотии Ҷ. Оштиёнӣ[1] таваҷҷуҳи хосса ба пайдоиши дини зардуштия, ҷанбаҳои ахлоқии оини маздаясна ва эътирофи онҳо аз ҷониби подшоҳони аҳди бостон маълумот дода мешавад.

3) корҳои таҳқиқотии муҳаққиқони тоҷик. Корҳои илмию таҳқиқотӣ доир ба фарҳангу тамаддуни ориёӣ дар Тоҷикистон, аслан дар даврони Шуравӣ оғоз шуда, дар замони соҳибистиқлолӣ низ идома доранд. Муҳаққиқон ва донишмандони тоҷик Б.Ғафуров, М. Диноршоев, Ҳ. Муъминзода, Ю.Яқубов, И. Умарзода, М. Музаффарӣ, Ш. Абдуллоев, К. Бекзода, Н. Яздон, А. Шохуморов ва дигарон доир ба ҷанбаҳои мухталифи афкори фалсафӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқию динии таълимоти зардуштия ва китоби Авесто таҳқиқоти арзишмандро анҷом додаанд.[2]

Хусусан, масъалаҳои марбут ба тамаддуни ориёӣ, эътиқод ва анъанаҳои бостонии Аҷам – дар таҳқиқотҳои файласуфи тоҷик М.Ҳазратқулов[3], баррасии ақидаҳои иҷтимоии зардуштия дар кори таҳқиқотии К.О. Олимов[4], пажӯҳиши мавзуҳои Зардушт ва ойини ӯ, таҳқиқи масоили фалсафии зардуштия дар корҳои таҳқиқотии М. Муминҷонов[5], эстетикаи зардуштия дар корҳои таҳқиқотии С.Х. Раҳимов[6], масъалаҳои ахлоқии зардуштия дар

[1] Оштиёни, Ҷ. Зардушт. Маздаясна. Ҳукумат. - Мюнхен, 1984.
[2] Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.-976с; Диноршоев, М. Аз таърихи фалсафаи точик.-Душанбе,1988; Муъминзода, Ҳ. Зардушт ва ойини ӯ. - Душанбе, 1997. - 186с.; Яқубов Ю.Таърихи халқи тоҷик. Замони ориёҳо.-Душанбе: Собириён, 2009; Умарзода, И. Таърихи тамаддуни ориён.-Душанбе,2006.-584с; Музаффарӣ, М.. Антропологияи ориёӣ.-Душанбе, 2006; Абдуллоев, Ш. Фалсафаи одамият.-Душанбе, 2003; К.Бекзода. Паёмбарони фарҳанги мо. – Душанбе, 2000.-124 с; Назрӣ Яздон. Ҳикмати озодагон. -Душанбе, 2009.-276с; Шохуморов А.. Памир страна орийцев. - Душанбе, 1997 и др.
[3] Ҳазратқулов, М. Эътиқод ва анъанаҳои бостонии Аҷам. - Душанбе, 1986. - 214с.; Ҳамин муаллиф: Ориёниҳо ва тамаддуни ориёӣ. - Теҳрон, 1387. - 750с. Ҳамин муаллиф: Доисламские верования. - Душанбе, 1986. - 127с.
[4] Олимов, К.О. Назаре ба фалсафаи иҷтимоии зардуштия. - Душанбе, 1999. - 112с.
[5] Муъминҷонов, М. Зардушт ва ойини ӯ. - Душанбе, 1993. Ҷ.1 ва 2. – 398с., Ҳамин муаллиф: Турон – гаҳвораи тамаддуни орёӣ. - Душанбе, 2004.-297с., Ҳамин муаллиф: Философские проблемы Зороастризма. – Душанбе, 2000. – 244с.
[6] Рахимов, С.Х. Эстетика зороастризма. – Душанбе: Дониш, 2006. - 406с.

таҳқиқотҳои Ш.П. Бердиев[1] ва ғайра мавриди таҳлилу муқоиса қарор дода шудаанд.

4) асарҳои бунёдии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Дар эҳё, шинохт ва ҳифзи арзишҳои моддию маънавӣ мардуми тоҷику форс саҳми Эмомалӣ Раҳмон беназир буда, китобҳои арзишманди ӯ «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз ориён то Сомониён», «Чеҳраҳои мондагор», «Забони миллат – ҳастии миллат»[2] ва ғайра барои насли ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон гаронбаҳо мебошанд. Зеро, ҳар як асар мазмунан арзиши баланди илмӣ дошта, андешаҳои муаллиф бо далелҳои аз сарчашмаҳои муътамад истифодабурда асоснокшуда мебошанд. Аз ин рӯ, мутолиаи онҳо барои мустаҳкам кардани хотираи таърихӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, худшиносии миллӣ, ҳисси ватандории мардуми тоҷик нақши муассир мегузоранд.

Муаллиф, осори таҳиякардаи муҳаққиқони номбурдаро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки асосҳои илмию методологии омӯзиши масъалаи ахлоқ ва таҳаввули он дар аҳди Сосониён, инчунин сарчашмаҳое, ки оид ба таҳқиқи мавзуъ таъсири назариявию амалӣ доштанд, ҳанӯз пурра омӯхта нашудааст. Диссертант, дар кори пажӯҳишии худ кӯшиш кардааст, ки ташаккули ахлоқу одоби давлатдории Сосониёнро дар заминаи таҳлил ва муқосиаи осори хаттии ниёкон ҳамаҷониба таҳқиқ намояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзуъҳои илмӣ. Кори илмӣ-таҳқиқотӣ дар асоси нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ барои солҳои 2015–2020 ва 2020–2025 иҷро карда шудааст.

---

[1] Бердиев, Ш.П. Этические проблемы зороастризма. - Душанбе, 2022. - 132с.

[2] Раҳмон, Э. Тоҷикион дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён. - Душанбе.: «Ирфон», 2009. – 704с.; Ҳамин муаллиф: Чеҳраҳои мондагор. – Душанбе.: «Эр-граф», 2016. - 364с.; Ҳамин муаллиф: Забони миллат ва ҳастии миллат. - Душанбе, «ЭР-граф», 2016.-516с.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади кори диссертатсионӣ омӯзиши ахлоқ ҳамчун шохаи фалсафаи амалӣ дар аҳди Сосониён ва нишон додани аҳамият ва арзиши он дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон мебошад. Барои амалӣ кардани ин мақсад муаллиф ҳалли чунин вазифаҳоро зарур мешуморад:

– ташхис намудани раванд ва шароити ташаккул, фаҳмиш ва шарҳи мафҳуми ахлоқ дар низоми донишҳои фалсафӣ;

– собит кардани ахлоқи зардуштӣ ҳамчун кафили адолат ва баробарии иҷтимоӣ дар низоми давлатдории Сосониён;

– муайян кардани нақши Академияи «Гунди Шопур» дар ташаккули донишҳои илмӣ ва таҳаввули муносибатҳои ахлоқии давраи Сосониён;

– мушаххас кардани «Корномаи Ардашери Бобакон» ҳамчун сарчашмаи муътамади таърихӣ ва ахлоқии аҳди Сосониён;

– муайян кардани ҷойгоҳи ахлоқ ва баррасии масъалаҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён;

– нишон додани аҳамият ва арзиши этикаи Сосониён дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот: этикаи аҳди Сосониён.

Предмети таҳқиқот: ҷойгоҳ ва мавқеи ахлоқ дар низоми давлатдории Сосониён ва арзишҳои он дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар раванди таҳияи кори диссертатсионӣ муаллиф бештар ба сарчашмаҳо, мероси хаттии бостонии мардуми тоҷику форс, муқаррарот ва хулосаҳои назариётчиёни илмҳои фалсафӣ, таълифоти муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ, ки бевосита ба масъалаи ахлоқ, ташаккул ва таҳаввули он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, натиҷаҳои он дар шакли монографияҳо, мақолаҳои илмӣ, диссертатсияҳо ва дигар асарҳои тадқиқотӣ ба нашр расидаанд, ки асоси ин таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологии таҳқиқотро фаҳмиши ратсионалии фалсафаи амалӣ, методҳои умумии маърифати илмӣ, таърихӣ, системавӣ, таҳлили муқоисавӣ бо истифода аз методи герменевтика ташкил медиҳад.

Пойгоҳи таҳқиқотро меъёрҳои муқарраргардида дар методологияи таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла таҳлили ратсионалӣ, воқеъбинона ва бо далелҳои боэътимод асоснокшуда ташкил медиҳад. Инчунин, барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзуъ мероси хаттии бостонии мардуми тоҷику форс ва дигар адабиёти илмии ба мавзуъ марбут васеъ истифода бурда шуданд.

Навгонии илмии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки аввалин бор дар шакли маҷмуӣ ва низомнокӣ фалсафаи ахлоқ дар аҳди Сосониён мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, аҳамият ва арзиши он дар низоми давладории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Навгонии илмии ин таҳқиқот ба таври мушаххас дар натиҷаҳои зерин инъикос ёфтааст:

– таърихи ташаккул, фаҳмиш ва шарҳи фалсафии мафҳуми этика дар низоми давлатдории Сосониён муайян гардида, асосҳои ахлоқӣ ва маънавии ин давра равшан шудаанд;

– нақши ахлоқи зардуштия, ки дар низоми давлатдории аҳди Сосониён ҳамчун кафили адолат ва баробарии иҷтимоӣ хидмат мекард, таҳқиқ ва ба таври дақиқ муайян карда шудааст.

– дар заминаи сарчашмаҳо ва адабиёти фаровони илмӣ нақши Академияи Гунди Шопур дар ташаккули донишҳои илмӣ ва таҳаввули муносибатҳои ахлоқии давраи Сосониён нишон дода шудааст;

– «Корномаи Ардашери Бобакон» ҳамчун сарчашмаи муътамади таърихӣ ва ахлоқии аҳди Сосониён мавриди омӯзиш ва таҳқиқи амиқи фалсафӣ муайян шудааст;

– ҷойгоҳи ахлоқ ва баррасии масъалаҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён муайян карда шуд;

– аҳамият ва арзиши этикаи Сосониён дар ташаккули низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Нуктаҳои асосие, ки ба дифоъ пешниҳод мешаванд:

1. Этика – дар баробари манзилдорӣ ва сиёсат аз шохаҳои илми амалӣ буда, мазмунан рафтору кирдор, хулқу хӯй ва сифатҳои табиию иҷтимоии инсонро омӯхта, танзимкунандаи меъёрҳо, муносибатҳо, робитаҳо ва ҳамбастагиҳои иҷтимоӣ ва ғайра мебошад. Этикаи давраи Сосониён беҳтарин арзишҳои ахлоқии инсониро дар худ таҷассум намудааст, ки мавзуи меҳварии онро ба таври маҷмуӣ се асли ахлоқии зардуштия: «Пиндори нек», «гуфтори нек» ва «кирдори нек», ки ҳамчун муқобили амалҳои манфӣ — пиндори бад, гуфтори бад ва кирдори бад — баромад мекунанд, асоси рушди ахлоқи инсонӣ ва иҷтимоии ҷомеаро ташкил медиҳанд. Ин арзишҳои олии ахлоқӣ, ки решаҳои амиқ дар фарҳанги маънавии гузаштагони мо доранд, дар замони муосир дар заминаи ташаккули низоми адолатпарварона ва иҷтимоии давлатдорӣ нақши калидӣ мебозанд. Маҳз дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ки талабот ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон меафзояд, риояи ин арзишҳо имкон медиҳад, ки баробарии иҷтимоӣ, дастрасӣ ба адолат ва масъулияти ҳар як шаҳрванд дар самти амалӣ намудани вазифаҳои касбӣ ва иҷтимоӣ таъмин гардад.

2. Этикаи давлатдорӣ ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ, ки дар тӯли таърих ба ташаккули рафтору аъмоли инсонӣ, низоми идораи давлат ва муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир расонида, ҷиҳати танзими онҳоро ба амал меорад, дорои таърихи куҳан аст. Дар доираи ин этика, интигратсияи касбӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ бозида, муносибати инсон бо ҷомеа ва давлатро дар сатҳи баландтаре ба роҳ мемонад, ки ба рушди устувори низоми давлатдорӣ ва таҳкими ҳамбастагии миллӣ мусоидат мекунад.

Дар давраи давлатдории Сосониён ин падидаи ҳувиятсози давлату ҷомеа ба дараҷаи рушд ва таҳаввули худ расид, ки дар натиҷа, дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ низоми ҷомеадории Сосониён намунаи олии давлатдориро ташкил дод. Зеро, принсипҳои адолат, риояи баробарии иҷтимоӣ, ҳимояи

ҳуқуқ ва озодиҳои мардум новобаста аз мансубият ба халқият, нажод, ҷинс, дин ва ғайра меъёрҳои муҳимми низоми идоракунии хусусияти дунявидоштаи подшоҳони сосонӣ қарор дода шуд. Татбиқи ин присипҳо ба подшоҳони сосонӣ имконият фароҳам овард, ки як давлати воҳид, пуриқтидор ва аз як марказ идорашавандаро таъсис дода, барои рушди тамаддун ва фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор гузоранд. Расму анъанаҳои гузаштагонамонро, ки тобиши динӣ доштанд, мутобиқи сегонаи ахлоқии Авесто, ба доираи расмӣ ворид гардонанд. Аз ҷумла: либоспушӣ, одоби ташкили оила, гузоридани намози панҷвақта, нигоҳ доштани покии бадан, меҳмоннавозӣ, эҳтироми волидону пирон ва ғайра. Ҷашнҳои пуршукуҳи миллӣ, аз қабили Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргонро вобаста ба муҳлат расмӣ ҷашн гирифта, машқҳои варзишӣ, аз ҷумла аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ, гуштингирӣ ва ғайраро ба анъанаи умумимиллӣ табдил доданд, ки имрӯз ин анъанаҳои куҳани аҷдодиро насли имрӯзи тоҷик идома дода истодааст.

3. Академияи Гунди Шопур сирф донишгоҳи тиббӣ набуда, балки маркази илмӣ-фарҳангии рушди тамоми соҳаҳои илм: табиӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ-гуманитарӣ ва дақиқ мебошад. Кормандони маркази мазкур донишмандони илмҳои мушаххаси кишварҳои гуногун: Миср, Ҳинд, Юнон, Рим ва ғайра ба ҳисоб рафта, дар якҷоягӣ дар самти рушди илму дониш саҳми арзанда гузоштанд. Хусусан, дастовардҳои илмӣ, китобҳои арзишманди таълиф ва тарҷумкардаи донишмандони фарҳангистони Гунди Шопур на танҳо барои рушду таҳаввули илму фарҳанги замони худ нақши асосӣ бозиданд, балки тарҷума ва нашри онҳо дар марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ барои пешрафт ва тараққии тамаддуни Шарқу Ғарб мусоидат карда, боиси таъсиси мактабҳои гуногуни илмӣ-фалсафӣ шуданд. Ҳамзамон, баъди ба тобеи худ даровардани давлати Сосониён аз ҷониби арабҳо кормандони фарҳангистон тарки соҳа накарданд, балки дар дигар марказҳои илмӣ-фарҳангӣ, аз ҷумла дар Академияи «Байтул-ҳикма» («Хонаи хирад») – и Бағдод, ки тобеи хилофати аббосӣ буд, ба фаъолият шурӯъ карда, барои рушди фарҳанги миллӣ, ҳифз

кардани арзишҳои фарҳангии гузаштагон, хусусан ба тамаддуни ҷаҳонӣ ворид кардани фалсафаи ислом саҳми асосӣ гузоштанд.

4. «Корномаи Ардашери Бобакон» мероси хаттии аҳди сосонӣ мебошад. Дар мероси хаттии мазкур доир ба таърихи подшоҳии нахустин шоҳи сосонӣ Ардашери 1 (224–241), пирӯзии вай бар Ардавон (213–224) ва дигар шаҳриёрони Эрон, муттаҳид сохтани кишвар ба як давлати пуриқтидор маълумот дода мешавад. Аз ин рӯ, Корномаи мазкур ёдгории хаттии хусусияти асотиридошта набуда, балки он инъикоскунандаи воқеияти замон аст.

5. Таърихан, достонҳо, корномаҳо, андарзномаҳо, катибаҳо, қитъаҳо, ки аз рӯйи мавзуъбандӣ, ҳаҷм, баррасии масъала аз ҳамдигар тафовут доранд, аз зумраи навъҳои ёдгориҳои хаттии мардумони тоҷику форс ба ҳисоб мераванд. Мазмунан, ин мероси хаттӣ пурра тамоили мифологӣ ва бадеӣ надошта, балки хусусияти фалсафӣ-ахлоқиро доро мебошанд. Хусусан, тавсифи мафҳуми ахлоқ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ мавзуи меҳварии мероси хаттии бостонии мардуми тоҷику форс мебошад. Аз ин рӯ, ин осории хаттӣ на танҳо барои подшоҳон ҷиҳати бо адл ороста доштани кишвар, назму насақи давлатдорӣ ҳамчун дастурамал хизмат мекунанд. Инчунин, ин ёдгориҳои арзишманди меросмонда барои ташаккули ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони марҳилаҳои баъдина, таҳияи рисолаву асарҳои илмӣ-фалсафӣ, ахлоқӣ ва сиёсати давлатдорӣ ба сифати сарчашмаи муътамад, нақш бозидаанд.

6. Дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ, давлати Сосониён яке аз аввалин давлатҳое ба ҳисоб меравад, ки низоми идоракунии худро дар асоси принсипи дунявият ва адолати иҷтимоӣ ба роҳ монда, тавонист як давлати пуриқтидор ва мутамаркази ягона ташкил диҳад. Дуюм, дар низоми давлатдорӣ на танҳо анъанаи гузаштагон, аслҳои ахлоқии таълимоти зардуштияро идома дод, балки бо риояи принсипҳои адолат, баробарии иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои қишрҳои гуногуни аҳолӣ назму тартибро дар кишвар таъмин кард. Сеюм, китоби Авесторо, ки аз ҷониби ғосиби

юнонӣ Искандари Мақдунӣ сӯзонида шуд, аз нав ҷамъоварӣ намуда, хатари пурра аз байн рафтани осори зардуштияро аз байн бурд. Чаҳорум, низоми давлатдории Сосониён барои Тоҷикистон ҷиҳати ташаккул ва таҳаввули давлатдории миллӣ ҳамчун намунаи олии давлатдорӣ эътироф карда шуд. Панҷум, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон на танҳо оини неки давлатдории гузаштагонро идома дод, балки вобаста ба таъсири ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо арзишҳои гузаштаи миллии худро аз нав эҳё кард, Зардуштро ҳамчун паёмбари оини ростин эътироф кард, се рукни ахлоқии он: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори некро меҳвари сиёсати давлтории худ қарор дод. Бар замми ин, дар натиҷаи омезиш додани арзишҳои фарҳанги гузашта ба арзишҳои давлатдории ҷомеаи муосир принсипи дунявиятро модели муҳим ва асосӣ ҳисобида, ба дастоварду муваффақиятҳои назаррас нойил гардид.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ, хулосаю тавсияҳои амалии бадастомадаро метавон ҳангоми мушаххас кардани заминаҳои ғоявӣ, иҷтимоӣ-сиёсии ташаккул ва таҳаввули ахлоқ ҳамчун шохаи илми амалӣ ба таври васеъ истифода намуд. Илова бар ин, маводи коркардшуда, натиҷаҳои илмӣ-амалии бадастомадаро метавон ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ, матни мухтасари лексияҳо, маҷмуаҳои таълимӣ-методӣ, дигар воситаҳои таълимӣ аз фанҳои таърихи фалсафа, ахлоқ, этикаи коргузорӣ, фарҳангшиносӣ, сотсиологӣ истифода намуд. Инчунин, истифодаи хулосаҳои назариявӣ ва натиҷаҳои бадастомада дар раванди баргузор кардани корҳои тарбиявӣ, ташвиқотӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ, арҷ гузоштан ба арзиш ва муқаддасоти миллӣ, пешгирӣ аз таассубу хурофот ва ғайра аз манфиат холӣ намебошанд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот аз чанд омилҳои муҳими зерин вобаста аст, ки дар миёни онҳо интихоби дурусти усулҳои таҳлил ва ҳаҷми маводҳои истифода шуда муҳим мебошанд. Ҳангоми таҳлили мавзӯи таҳқиқот муҳим аст, ки чунин усулҳое интихоб шаванд, ки ба

мақсад ва вазифаҳои кор мувофиқат кунанд ва қобилияти таъмини омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи масъалаҳоро дошта бошанд. Интихоби усулҳо бевосита ба боэътимодии натиҷаҳои ҳосилшуда таъсир мерасонад, зеро аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза муҳаққиқ метавонад маълумоти ҷамъовардашударо дақиқ ва беғаразона тафсир кунад.

Ҳамчунин, ҳаҷм ва сифати маводҳои истифода шуда дар раванди таҳқиқот накши муҳим мебозад. Дар ҳолати норасоии манбаъҳо ё дар сурати доштани шубҳа дар боэътимодии онҳо, хулосаҳо метавонанд ноқис ё нодуруст бошанд. Аз ин рӯ, санҷиши боэътимодии манбаъҳо ва таҳлили дақиқи маълумотҳо марҳилаҳои муҳими таҳқиқот мебошанд.

Изҳори ақидаҳои илмӣ, ки дар диссертатсия ва нашрияҳо пешниҳод мешаванд, дар асоси натиҷаҳои таҳлили ҳамаҷонибаи маълумотҳои ҷамъовардашуда сурат мегиранд. Назарияҳои илмӣ бояд аз маводҳои воқеии таҳқиқот мантиқан бароварда шаванд, ки риояи принсипҳои беғаразӣ ва объективиятро талаб мекунад.

Хулосаҳо ва тавсияҳое, ки аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудаанд, ба натиҷаҳои таҳлили амиқи илмӣ, ки дар асоси таҳқиқоти назариявӣ сурат гирифтаанд, такя мекунанд. Дар ин ҳолат муҳим аст, ки хулосаҳо асоснок ва мантиқан аз маълумотҳои ҳосилшуда бароварда шуда бошанд, ва тавсияҳо ба таври амалӣ татбиқшаванда ва барои таҳқиқотҳои минбаъда дар ин соҳа муфид бошанд. Ҳамин тавр, боэътимодии хулосаҳо ва тавсияҳо бевосита ба сифати таҳлили анҷомшуда ва асоснокии ақидаҳои илмӣ, ки дар таҳқиқот оварда шудаанд, вобаста аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот ба талаботи Шиносномаи тахассус – 09.00.03 – таърихи фалсафа (илмҳои фалсафӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур кори илмие мебошад, ки аз ҷониби муаллиф мустақилона анҷом дода шудааст. Дар раванди таҳқиқи мавзӯъ, диссертант бо истинод ба манбаъҳои таърихӣ ва сарчашмаҳои боэътимод

тавонистааст, ки асосҳои ғоявӣ ва иҷтимоию сиёсиро, ки дар ташаккули этика ҳамчун як соҳаи илми амалӣ дар замони Сосониён нақш доштаанд, равшан намояд. Вай инчунин ҷойгоҳи ахлоқ ва таҷассуми категорияҳои ахлоқиро дар осори хаттӣ нишон дода, арзиш ва аҳамияти этикаи Сосониёнро дар сохтори давлатдории миллии Тоҷикистон дар замони муосир шарҳ додааст. Ҳосили назариявии бадастомада, хулосаҳо ва пешниҳодҳои муҳиме, ки барои ҳимоя пешниҳод шудаанд, дастоварди мустақими илмии муаллиф мебошанд ва дорои аҳамияти амалӣ низ ҳастанд.

Тасвиб (апробатсия) ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Дисертатсия дар кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ омода шуда, дар ҷаласаи васеи кафедра муҳокима гардида ва ба ҳимоя тавсия шудааст. Мундариҷаи асоси ва хулосаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ, инчунин конференсияҳои илмӣ-назариявии сатҳи ҷумҳурӣ ва байналмиллалӣ инъикос ёфтаанд. Масалан диссертант дар конфренсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба Бистсолагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020–2040), 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи «Ҳикмати ахлоқии Корномаи Ардашери Бобак» (22 апрели соли 2021), конференсияи илмӣ-амалии байнимактабҳои олии «Философское осмысление проблем инновации в современном таджикском обществе» дар Донишгоҳи Руссия ва Тоҷикистон (Славянӣ) дар мавзуи «Этика Сасанидов: традиция и инновация» (28 ноябряи соли 2023) ва дар конференсияи илмӣ-назариявии байналмиллалӣ дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ дар мавзуи «Ҷойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумиҷаҳонӣ» бахшида ба 1800 солагии таъсисёбии давлати Сосониён бо мавзуи «Бозтоби ахлоқ ва баррасии масъалаҳоии ахлоқӣ дар ёдгориҳои хаттии замони Сосониён» (26 апрели 2024) бо маърузаҳо баромад намудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи № 9 аз 29.04.2024) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ муаллиф се мақолаи илмӣ таҳия карда, дар маҷаллаҳои илмии эътирофкардаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 170 саҳифаи матни чопиро ташкил медиҳад.

БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ ҒОЯВӢ, ИҶТИМОӢ-СИЁСИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ТАҲАВВУЛИ ЭТИКА ДАР АҲДИ СОСОНИЁН

1.1. Таърихи ташаккул, фаҳмиш ва шарҳи илмии мафҳуми этика дар низоми донишҳои фалсафӣ

Мафҳуми этика дар низоми донишҳои фалсафӣ яке аз мафҳумҳои бунёдӣ ва муҳими таҳқиқоти ахлоқӣ мебошад, ки таърихи он ба атиқа мерасад. Таърихи ташаккул ва фаҳмиши ин мафҳум ба давраҳои қадимии тамаддунҳои бостонӣ, аз ҷумла Юнони Қадим ва Фарҳанги Осиё, иртибот дорад. Этика ҳамчун шохаи фалсафа ба омӯзиши меъёрҳо ва принсипҳои ахлоқӣ, ки ба амали инсон ва муносибатҳо дар ҷомеа дахл доранд, равона шудааст. Дар ин замина, этика ба масоили накукорӣ ва бадкирдорӣ, масъулияти шахсият ва адолат дар муносибатҳои инсонӣ мепардозад.

Ташаккули фаҳмишҳои илмии этика аз фалсафаҳои Юнони Қадим, бахусус дар таълимоти Суқрот, Афлотун ва Арасту сарчашма мегирад. Суқрот этикаро ҳамчун маърифати некӣ мебинад ва таъкид мекунад, ки некиро донистан ба маънои амалӣ кардани он аст. Афлотун этикаро ба низоми ахлоқӣ бо такя ба идеяҳои олии худ, ки ҳақиқат ва адолатро муаррифӣ мекунанд, дохил кард. Дар асарҳои Афлотун, ба вижа дар «Ҷумҳурият», принсипҳои ахлоқӣ барои идоракунии давлат ва таҳкими ҷамъият муҳим арзёбӣ шудаанд.

Арасту бо асари худ «Этикаи Никомахӣ» этикаро ба таври мукаммал ташаккул дод, ки дар он ба масъалаҳои некӯаҳволии инсонӣ, фазилат ва хушбахтӣ таваҷҷуҳ карда мешавад. Вай этикаро ҳамчун дониш дар бораи фазилатҳои ахлоқӣ ва илм дар бораи некӯаҳволии инсон дар муҳити иҷтимоӣ мебинад. Арасту пайвастагии қавии ахлоқро бо сиёсат таъкид мекунад ва адолатро ҳамчун фазилати асосии ҳаёти иҷтимоӣ мебинад.

Дар асрҳои миёна, тафсири этика бо таъсири дини насронӣ ва исломӣ идома ёфт. Дар Аврупо, Таълимоти Томас Аквинский фаҳмиши этикаро бо

мазмунҳои динии насронӣ муттаҳид кард. Дар ҷаҳони ислом, файласуфон ба монанди Ибни Сино ва Ал-Форобӣ этикаро бо таълимоти ахлоқии динӣ пайваст карда, ба мафҳуми нафс ва масъулияти шахсӣ дар назди худо ва ҷамъият таваҷҷуҳ доштанд.

Ташаккули илми муосири этика дар давраи Эҳё ва замони муосир бо таъкид ба рӯшноидилӣ ва истиқлолияти инсонӣ идома ёфт. Файласуфоне чун Имануил Кант ва Ҷон Стюарт Милл этикаро бо меъёрҳои мантиқӣ ва афкори озодии шахсият муттаҳид карданд, ки дар натиҷа этика ба як соҳаи муҳими фалсафа табдил ёфт.

Этика яке аз бахшҳои муҳими фалсафа мебошад, ки масъалаҳои ахлоқ, некиву бадӣ ва рафтори дурустро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Дар контексти фалсафа, этика ҳадаф дорад табиати меъёрҳои ахлоқиро таҳлил кунад ва фаҳмонад, ки чӣ тавр ва чаро инсонҳо тасаввурот дар бораи дурустӣ ва нодурустии рафторро шакл медиҳанд. Дар муқоиса бо қонунҳои иҷтимоӣ ё динӣ, этика бештар ба фаҳмиши фалсафии ахлоқ ва асоси ахлоқӣ тамаркуз мекунад ва замина барои қабули қарорҳои ахлоқӣ медиҳад.

Аз ин рӯ, этика (ахлоқ) – дар баробари манзилдорӣ ва сиёсат аз шохаҳои илми амалӣ буда, мазмунан рафтору кирдор, хулқу хӯй ва сифатҳои табиию иҷтимоии инсонро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамчун илми амалӣ танзимкунандаи меъёрҳо ва муносибатҳои инсон дар раванди фаъолияти рӯзмарра мебошад.

Мафҳумҳои ахлоқӣ дар асоси суннатҳои фалсафии қадимӣ ташаккул ёфтаанд. Масалан, дар фалсафаи Юнони Қадим, масъалаҳои этика мавқеи марказӣ доштанд ва аз ҷониби афкори файласуфони машҳур, ба монанди Суқрот, Афлотун ва Арасту таҳлил мешуданд. Ин файласуфон кӯшиш мекарданд фаҳманд, ки чӣ маъно дорад шахси нек будан ва кадом меъёрҳо барои муайян кардани рафтори дуруст вуҷуд доранд. Суқрот бовар дошт, ки ахлоқиёт ба дониш асос ёфтааст ва касе ба таври огоҳона амалҳои бадро иҷро намекунад, балки амалҳои нодуруст аз нофаҳмӣ бармеоянд. Платон ин андешаҳоро такмил дод ва некиро ҳамчун олии ҳақиқат меҳисобид. Арасту,

дар навбати худ, консепсияи «миёнаравии тиллоӣ»-ро пешниҳод кард, ки ахлоқ дар ёфтани миёнаравии оқилона байни ифротҳо аст.

Фалсафаи шарқӣ низ ба масъалаҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекард. Масалан, конфуцианизм дар асоси риояи расму анъана ва ҳамоҳангии муносибатҳои байни одамон сохта шуда буд. Дар буддизм, меъёрҳои ахлоқӣ ба принсипҳои раҳмдилӣ ва адами зулм асос меёфтанд, дар ҳоле ки зардуштия муҳимияти мубориза бо бадӣ ва дастгирии некӣ дар ҷаҳон тавассути амалҳои ахлоқиро таъкид мекард.

Нақши муҳими этика дар он аст, ки ба одамон кӯмак мерасонад, дар ин вазъиятҳои мураккаб роҳнамоӣ кунанд ва замина барои рафтори масъулиятнокро фароҳам оварад. Дар даврони тағйироти босуръат ва мушкилоти ахлоқии мураккаб, этика ҳамчун як бахши асосии фалсафа боқӣ мемонад, ки ба ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти инсонӣ таъсири худро мерасонад.

Этика на танҳо масъалаҳои ахлоқиро таҳқиқ мекунад, балки кӯмак мекунад, ки низоми арзишҳоеро шакл диҳем, ки ба гуманизм, адолат ва фазилат равона шудаанд, ки дар шароити ҷомеаи муосир муҳим мебошад.

Агар таърихан дар бораи пайдоиш илми «этика» маълумот диҳем, месазад қайд кард, ки этика ё фалсафаи амалӣ чун илми қадимтарин дар асрҳои VI – IV-и пеш аз милод аз вожаи «этика» аз ethos (этос) – и бостонии юнонӣ маншаъ мегирад. Дар он давра зери ин мафҳум мақоми сукунати муштарак (хона, манзили инсонӣ, лонаи дарандагон, ошёни парандаҳо) – ро мефаҳмиданд. Баъдан ин истилоҳ, асосан, барои ифодаи сиришти устувори ягон падида, расму оин, урфу одат, мизоҷе мавриди истифода қарор гирифт.

Хусусан, усули хосси ба инсонҳо дастрас гардонидани меъёрҳои ахлоқӣ ва баррасии масоили ахлоқӣ тавассути инъикос доштани онҳо дар достонҳои қадимаи хусусияти асотиридошта ба роҳ монда шуд. Аз ҷумла, мавзуи меҳварии китоби муқаддаси дини зардуштия «Авесто» – ро масъалаи ахлоқ, ки дар доираи се рукни асосии ахлоқии он: рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек таҳлилу баррасӣ меёбад ва баъдан барои ташаккули ахлоқ ҳамчун илми амалӣ, таҳаввули он дар таълимоти мутафаккирони марҳилаҳои

баъдинаи таърихӣ ба сифати сарчашмаи муътамад накши муҳим бозид, ташкил медиҳад.

Бинобар ин, авестошиносони ватанию хориҷӣ китоби муқаддаси «Авесто» – ро мероси муштараки фарҳангии ҷаҳониён, куҳантарин навиштори эрониён ва номаи динии маздопарсатон ба насли баъдӣ муаррифӣ менамоянд. Яъне, қисматҳои гуногуни ин маҷмуаи куҳан «аз замоне дар ҳудуди нимаи ҳазораи дувуми пеш аз милод ба баъд падид омад ва дар тӯли садаҳои мутаволӣ аз насле ба насли дигар расид, то саранҷом дар рӯзгори Сосониён, он чӣ аз он бар ҷо монда буд, ба хате ба номи диндабира ба нигориш дар омад ва шакле муназзаму мудавван ёфт».[1]

Ба маълумоти дигар, Искандари Мақдунӣ тавассути ҷангҳои ғоратгарона ва фарҳангсӯзонааш китоби «Авесто» – ро дар қатори китобҳои қадима: «Динкард», «Бундаҳишн», «Ардавирофнома» сӯзонда, бо ин амалии нангини содиркарда ба ӯ лақаби «Гуҷастак» (маълун) – ро медиҳанд. Баъдан бо ибтикори Балоши Якум, подшоҳи ашконӣ, ки дар муддати солҳои 51 то 78-и милодӣ қудрати давлатдориро ба уҳда дошт, амр медиҳад, ки китоби «Авесто» – ро аз навиштаҳои пароканда ва он чӣ ки дар гӯйиши мардум садо медиҳад, ҷамъоварӣ намоянд.

Аммо Ардашери Бобакон, ки баъди шикасти сулолаи ашкониён давлати сосониёнро таъсис дода, тӯли солҳои 226–241-и милодӣ фармонравоии худро бар пояҳои ахлоқии дини зардуштӣ ниҳода буд, амр медиҳад, ки матнҳои «Авесто» – ро аз нав ҷамъоварӣ ва китобат кунанд. Дар давраҳои баъдӣ, яъне дар давраи давлатдории подшоҳи дигари сосонӣ Шопури дувум (310–379-и милодӣ) бо ташаббуси мубади мубадон Озарбади Меҳроспандон матни китоби «Хурда-Авесто» ҷамъоварӣ карда шуда, ба шакли китоб даровcovarда мешавад.

Дар давраи ислом, ҳарчанд унсурҳои ахлоқии дини зардуштӣ комилан аз байн нарафтанд ва то андозае дар ташаккули шариати исломӣ таъсир

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. - Душанбе, 2001. - 792с. - С.9.

гузоштанд, халифаҳои исломӣ бо сиёсати худ муҳите ба вуҷуд овfarданд, ки «бозмондаҳои ин китоби куҳан ҳамонанди бархе дигар аз навишторҳои маздопарастон дар хонаҳову оташкадаҳои ниҳон ё ниманиҳони зардуштиён пинҳон монд ва танҳо дар оинҳои динӣ ва хонаводагии онон ба кор омад ва шароити ҳоким бар ҷомеа монеъ аз дастёбии ҳамаи дӯстдорони фарҳанги дерини эронӣ ба ин номаи бостон ва пажӯҳишу баҳси озод дар бораи он шуд».[1]

Бо вуҷуди ин, зардуштиёни зиёде, ки дини исломро напазируфта, ба Ҳиндустон муҳоҷират карданд ин арзиши ахлоқии худро ҳифз дошта, аркони онро дар фаъолияти амалии рӯзмарраи худ мавриди истифода қарор доданд, ки то имрӯз ин мероси арзишманди ниёкон нигоҳдорӣ мешавад.

Умуман, дар таълимоти зардуштия фаҳмиши ахлоқ чунин тасвир ёфтааст, ки ҳадафи аслии офариниш ва зиндагӣ ин аст, ки инсон тавассути амалҳои нек барои ободии ҷаҳон ва фароҳам овардани хушбахтӣ барои худ ва дигарон талош кунад. Бо риояи «андешаи нек», «гуфтори нек» ва «кирдори нек» инсон метавонад худро шоистаи расидан ба комолоти олӣ ва беҳрӯзии ҷовидонӣ нишон диҳад.

Сурудҳои авестоии дар «Гоҳон» дарҷёфта, ки қонуни асосӣ ва гавҳари аслии дини маздопарастӣ мебошанд роҳнамои беҳрӯзии одамӣ дар зиндагии фардӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравaнд ва гӯшагирию бепарвоиро Зардушт ба мисли Буддо роҳи расидани инсон ба саодат намеҳисобад. Ахлоқро Зардушт танзимкунандаи рафтор, гуфтор ва пиндори одамон тавсиф карда, ба пайравони худ чунин мефармояд, ки «Он чиро, ки аз ман мешунавед, бо хиради дурусту маниши поку равшани хеш бисанҷеду арзёбӣ кунед ва он гоҳ бипазиред».[2]

Ба андешаи Ҷалили Дустхоҳ «Дар усули ахлоқиву мазҳабии пешниҳодии Зартушт кашмакашҳои зудгузару гаҳгоҳи изадон ва девон ба як набарди ҳамешагиву бунёдӣ миёни неруҳои некӣ ва бадӣ дармеояд. Саросари

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ… - С.20.
[2] Ҳамин асар... - С.38.

зиндагии ҳар як аз гаравандагон ба оини Зартушт пайкоре дарунист, ки бояд бар зидди неруҳои бадӣ оғоз кунад ва бар онҳо пирӯз шавад ва ин кашмакаш бахше аз ҷанги азимест, ки аз азал миёни ду равон некӣ ва бадӣ оғоз шуда ва то абад низ идома хоҳад дошт».[1].

Ба фаҳмиши дигар, «ғояти омоли эронӣ дар зиндагӣ андешаи неку гуфтори нек ва кирдори нек аст, ки аз омӯзишҳои дини Маздо ё Зартушт ба шумор меояд ва ин дин яке аз динҳои бузурги фалсафии ҷаҳон аст, ки усули ақоиди лоҳутӣ ва ахлоқи амалиро бунёд ниҳод. Ба мӯҷиби ин усул, ки баъдҳо маъмул шуд, ҳар як аз одамиён бояд ҳамвора дар роҳи ҳақ ва некӣ ва ба зиёни тирагиву дурӯғ пайкор кунад». [2].

Ё худ риштаи пайвандгари ахлоқи зартуштӣ, ки аз насл ба насл интиқол меёбад дар пурсиши Ҳурмузд ба Аша, ки дар банди 2-и «Ясна», ҳоти 29 ошкоро ба назар мерасад. Офаридгор аз Аша мепурсад «Кадомин касро сазовори радии ҷаҳон мешиносӣ, то битавонем ёварии хешу тухшоӣ ба ободонии ҷаҳонро бад-ӯ бибахшем? Чӣ касеро ба солории ҷаҳон хосторӣ, ки ҳавохоҳони дуруҷу хашмро дарҳам бишканад ва аз кор боздорад? Аша бад-ӯ посух медиҳад, ки «Чунин сардоре ба ҷаҳон (ба мардумон) бедод намеварзад. Ӯ меҳрубону беозор аст. Аз онон (касеро) намешиносам, ки битавонад некукоронро дар баробари табоҳкорон нигоаҳбонӣ кунад. Ӯ бояд дар миёни мардумон нерумандтар аз ҳама бошад, то ҳар гоҳ маро фаро хонад, ба ёриаш биштобам…».[3].

Тибқи андешаҳои ахлоқии Зардушт беҳтарин роҳ дар зиндагӣ роҳи миёнаравист. Рӯй гардонидан аз хушиҳову лазатҳои писандида хоси одамӣ нест. Таъсиси хонавода, тарбияи фарзандони солеҳу солим, пайравӣ кардан аз ростӣ ва кору кӯшиш, машғул шудан ба шуғли кишоварзию, парвариши анвоъи гуногуни зироату растаниҳо, ҷонварони нафърасон ва ғайра, ҳама аз ҷузвҳои омӯзишии фарҳанги ахлоқии зартуштӣ ба ҳисоб меравад.

---

[1] Ҳамин асар... - С.39-40.

[2] Эрон аз назари ховаршиносон. Навиштаи гурӯҳе аз донишварони аврупоӣ ва амрикоӣ. Тарҷумаи доктор Ризозода Шафақ. – Теҳрон, 1363. – С.81.

[3] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ…- С.62.

Авестошинос, файласуфи тоҷик Ш.П. Бердиев зимни таҳқиқ ва баррасии масъалаи ахлоқ ва фаҳмиши он дар таълимоти зардуштия ба чуни хулоса меояд, ки ахлоқ дар таълимоти зардуштия ба маънои васеъ илм дар бораи некӣ (хайр) аст. Ахлоқ ҳамчун илми амалӣ ба одамон кумак мекунад, ки бо парҳезкорӣ зиндагӣ кунанд ва пайваста худро такмил диҳанд… Тарбияи маънавии инсон шуғли олитарин дар ахлоқи зардуштия ба ҳисоб меравад. Бо таъкиди Зардушт «Агар ту писар дошта бошӣ, ба мактаб деҳ, зеро таълим рӯшании чашм аст».[1].

«Ғояи баробарии иҷтимоӣ дар фалсафаи динии тоҷик бо мафҳумҳои ахлоқ, некӣ, адолат ва озодӣ маънидод мешавад. Таълимоти зардуштия дар ин хусус дар асри шашуми то милод бо эъломияи Куруши Кабир баробарии динию мазҳабии сокинони империяи Ҳахоманишинҳоро таъмин намуд».[2].

Баробарии иҷтимоӣ ҳамчун қисми муҳими таълимоти фалсафӣ ва динии бостонии тоҷикон таваҷҷуҳи махсусро талаб мекунад. Ин мафҳум, ки бо арзишҳои ахлоқӣ, некӣ ва адолат алоқаманд аст, умқи фикрҳои решадори зардуштияро инъикос мекунад. Муҳим он аст, ки аллакай дар асри шашуми то милод ин андешаҳо дар сиёсати Куруши Кабир бо қабули эъломияи таъмини баробарии динию мазҳабӣ дар Империяи Ҳахоманишиён амалӣ шуданд.

Ин иқдоми ӯ на танҳо қадами муҳиме дар таъмини адолат байни тамоми шаҳрвандони империя буд, балки ҳамчун намунаи барвақтии эътирофи ҳуқуқ ба озодии динӣ дар давлат мебошад. Ин нишон медиҳад, ки чӣ тавр идеяҳои фалсафӣ ва динӣ метавонанд ба сиёсати давлатӣ таъсир расонанд ва ҳамчун асос бароиислоҳоти иҷтимоӣ ва пешрафтӣ хидмат кунанд, ки то ҳол аҳамияти худро нигоҳ медоранд.

Таълимоти монавия дорои хусусияти ирфонӣ буда, ҷаҳонро ҳамчун зиндон тасвир мекард, ки дар он зарраҳои нур, аз олами боло омада, маҳбус

---

[1] Бердиев, Ш.П.Масъалаҳои ахлоқии Зардуштия. - Душанбе, 2022. – 132с. – С.33- 34.

[2] Салимов, А.И. Идеяи баробарии иҷтимоӣ дар фалсафаи бостонӣ ва асримиёнагии тоҷик/Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа. – Душанбе, 2023. - 26с. - С.15.

шуда буданд. Инсон танҳо тавассути тарбия ва такомули рӯҳӣ метавонист аз ин зиндон раҳо ёбад.[1] Ин андешаи Монӣ дар бораи дарк ва тавсифи олам ба зудӣ ба сарчашмаи муҳим барои ташаккули мактабҳои динӣ ва фалсафии марҳилаҳои гуногуни таърихӣ табдил ёфт. Он ба кишварҳои гуногун, махсусан ба ғарби Чин ва ҷануби Франсия, ки маъмулан бо масеҳият ва будоия мухолифат доштанд, интишор ёфт. Бо вуҷуди ин андеша, идеяи баробарӣ ва адолат дар таълимоти Монӣ ҳамчун арзиши ахлоқӣ ва маърифатӣ шинохта мешуд.

Асоси наҳзати Маздакияро принсипи адолат, таъмини баробарии иҷтимоӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои ҳамаи қишрҳои ҷомеа, новобаста аз мансубияти динию нажодӣ, ташкил медод. Тарзи тақсимоти одилонаи меҳнат, баробар тақсим намудани моликият, таъмини адолат ва некиро Маздак арзишҳои умумиинсонӣ меҳисобид.

Ҳарчанд дар давраи Сосониён тавсияву пешниҳодҳои Маздак амалӣ нагашта, пурра аз ҷониби мардум пазируфта нашуданд, вале он як ҳаракати озодихоҳӣ ҷиҳати таъмини баробарии иҷтимоӣ барои ҷунбишҳои мардумии марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ таъсири худро расонид.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки мувофиқи сарчашмаҳо ва маъхазҳои муътамад ахлоқ ҳамчун илми амалӣ дар Юнони қадим ташаккул ёфт. Асосгузори он файласуфи Юнони қадим Арасту аст. Этикаро дар Юнони қадим, аввалан ба маънои накукорӣ мефаҳмиданд, ки ба шарҳу тавзеҳи дар китоби «Авесто» инъикосёфта шабоҳати ғоявӣ дорад.

Аммо аз ҷанбаи этимологӣ мафҳуми этика аз калимаи «этос» таркиб ёфта, маънои хона, манзилро ифода менамуд. Арасту ба истилоҳи «этос» бандаки «кос» ҳамроҳ карда, истилоҳи нав «этикос» – ро месозад ва зери истилоҳи «этика» рафтору кирдор, хислатҳои амалии инсонро мефаҳмад. Ҳамзамон, этикаро аз ҷузъи таркибии илмҳои амалӣ ҳисобида, муътақид бар

[1] История таджикской философии с древнейших времен до XV в. Том 1. - Душанбе, 2010.-С.234.

он буд, ки этика ҳамчуни илм танзимкунанда ва муайянкунандаи тарзи дурусти фаъолияти амалии инсонӣ аст.

Ҳамин тавр, этика дар таълимоти Арасту аз масоили муҳиме ба ҳисоб рафта, дар ин маврид мутафаккир китобҳои сирф ахоқӣ, аз қабили «Этикаи Никомах», «Этикаи Эвдем» ва «Этикаи бузург» – ро таълиф мекунад.

Ба фаҳмиши дигар, Арасту мафҳуми «этика» – ро барои ифодаи сифатҳои инсонии синфи хосса истифода карда, онҳоро накӯкориҳои этикӣ (ахлоқӣ) ном ниҳод. Накӯкориҳои ахлоқӣ тавсифи мизоҷ (феълу хӯ) – и ҳар инсон ба ҳисоб мерафтанд, ки онҳоро инчунин сифати ботинӣ (маънавӣ) меномад. Зеро, онҳо аз бисёр ҷиҳат моҳияти инсонро муайян сохта, ба пайдоиши тасаввуроти нисбатан комил роҷеъ ба вижагиҳои хулқии ӯ кӯмак мерасонанд.

Баъдан таҳти вожаи этика мафҳумҳое, амсоли «ахлоқ» ё «хулқу одоб» дар назар дошта шуданд, ки мазмунан муродифи ҳамдигар мебошанд. Аз ин фаҳмиш бармеояд, ки ахлоқ маҷмуи далелҳои муҳтавои тарбиявидошта, қолаби рафтор, эҳсосот ва афкорест, ки ҷомеа пешорӯйи инсон мегузорад.

Дар Рими қадим ин вожа аз ҷониби Юлиё Сезар мавриди истифода қарор дода шудааст. Вожаи истифоданамудаи ӯ «moss» унвон дошта, маънои хона, манзил, дудмон (хонавода), урфу одатро ифода мекард. Ё худ, аз ҷониби Гай Юлий Сезар ин мафҳум аз вожаи лотинии (moss) сохта шуда, маънои хона, дудмон (хонавода), урфу одатро ифода мекард.

Ба андешаи файласуфи тоҷику форс Қутбиддини Шерозӣ «Асли калимаи «ахлоқ» аз «хулқ» аст. Ва бидон, ки ҳамчунон ки халқ сурати зоҳир аст хулқ сурати ботин аст».[1]

Файласуфи тоҷик Ш. Амирхон таъкид мекунад, ки мафҳуми «этика» аз лиҳози этимологӣ як истилоҳи лотинӣ аст, ки маънои ҷойи зист, лона, хона ва макони мувофиқи зиндагиро ифода мекунад. Гарчанде ин назариёт на ҳамеша аз ҷониби ҳамаи муҳаққиқон қабул шудааст, аммо рад кардани он

[1] Шерозӣ Қутбиддин. Дуррат-ут-тоҷ. Бахши ҳикмати амалӣ ва сайру сулук. Бо кӯшиш ва тасҳеҳи Моҳдухт Бону Ҳумоӣ. Чопи дуввум. – Теҳрон, 1386. – С.22.

низ далелҳои муътамад талаб мекунад. Оид ба этимологияи ин истилоҳ, назариётҳои олимон гуногунанд. Гурӯҳе аз муҳаққиқон пайдоиши истилоҳи «этика» – ро дар забонҳои қадимаи лотинӣ, хитоӣ, ҳиндӣ, мисрӣ, юнонӣ, итолиёвӣ ва русӣ баррасӣ намуда, чӣ гуна шаклҳои гуногун доштани онро дар тӯли вақт шарҳ додаанд, вале то ҳол дар ин самт баъзе мушкилот боқӣ мемонанд.[1]

Мафҳуми ахлоқ истилоҳи арабӣ буда, маънои хӯ, рафтор, кирдор, сират, сиришти инсонро ифода мекунад. Маҷмуи қоидаҳои асосӣ, муносибати байниҳамдигарии инсон, оила ва ҷамъият мебошад. Шурӯъ аз асрҳои VII-VIII, яъне пас аз истилои араб истифодаи мафҳуми ахлоқ дар Мовароуннаҳру Хуросон маъмул гардида, яке аз мавзуъҳои асосии китобҳои алоҳидаи файласуфони тоҷику форс Абубакри Розӣ, Абӯнасри Форобӣ, Ибни Сино, Насириддини Тусӣ, Ҷалолиддини Давонӣ ва шоирони соҳибсалиқа Саъдию Ҳофизи Шерозӣ, Ҷомию, Низомӣ ва ғайра ба ҳисоб рафтанд.

Дар таҳқиқоти худ «Ҳикмати амалии Мискавейҳ» муҳаққиқи тоҷик М. Исоев ба масъалаи тафсири илмии мафҳуми «этика» ва муайян кардани объекти асосии омӯзиши он диққат додааст. Ба ҷойи он, онҳо мафҳуми «ахлоқ» ва «илми ахлоқ» – ро истифода бурдаанд, ки аз феъли «халақа» (офаридан, сохтан) бармеояд. Ин саволро ба миён меорад, ки чаро онҳо истилоҳи «этика» – ро қабул накарда, мафҳуми худро сохта ва ба кор бурдаанд? [2]

Дар ин маврид, ба андешаи муҳаққиқ нисбати он назар, ки гӯё муҳаққиқони форсу араб ба ҷойи истилоҳи «этика» мафҳуми сохтаи худ, яъне «ахлоқ» – ро истифода бурдаанд розӣ шуда наметавонем. Зеро мафҳуми «ахлоқ» истилоҳи сохта нест. Чун мафҳуми лотинии «этика» мазмунан рафтору кирдор, хулқу хӯйро ифода мекунад ва танзимкунандаи тарзи дурусти фаъолият ва муносибатҳои инсонӣ дар ҷомеа мебошад.

[1] Амирхон, Ш.Т. Фалсафаи амалии Қутбиддин Шерозӣ. Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 – таърихи фалсафа. – Душанбе, 2022. – 348с. – С.109.
[2] Исоев, М. Ҳикмати амалии Мискавейҳ. – Душанбе, 2003. – С. 22.

Аз нигоҳи файласуфи тоҷик Ш.П. Бердиев низ «Ахлоқ калимаи арабӣ буда, маънояш сиришт, рафтор, одоб ва муносибатро дорад. Ахлоқ – ин илмест, ки муродифи калимаи этика мебошад. Маънои луғавии ахлоқ «ҷамъи хулқ» мебошад, ки ин шакли суратҳоест, ки ба воситаи чашм дида мешавад. Хулқ – меъёри амалӣ сохтани рукнҳои асосии илми ахлоқ аст. Хулқ ба воситаи қувваҳои зоҳирӣ ва ботинии инсон ба сифатҳои нек муайян мешавад. Хулқ ба ду маъно истифода мешавад: ба андоза қарор додани ашё ва маънои нарм будани ашё ё ин ки ба маънои сиришт».[1]

Ин тавсиф низ ошкор мегардонад, ки дидгоҳи файласуф ба фаҳмиши муҳаққиқони қаблӣ нисбати шарҳу тавзеҳи вожаи ахлоқ мазмунан шабоҳат дорад.

Дар маҷмуъ, этика таълимот дар бораи ахлоқ мебошад. Аввалан, дар сатҳи илмҳои фалсафӣ пайдо гашта, то ба имрӯз чун фанни таълимии фалсафӣ вуҷуд дорад. Намояндаи барҷастаи этика файласуфи бузурги юнонӣ Суқрот (469 – 399 то мелод) эътироф шудааст. Дар таълимоти мутафаккирони дигар низ ахлоқ ва баррасии масъалаҳои ахлоқӣ аз мавзуҳои муҳим ба шумор рафтааст.

Аз ҷумла, дар таълифоти Афлотун (428 – 328 то мелод), Арасту (384 – 322 то мелод), Сенека (асри V то мелод – IV то мелод), Марк Аврелий (121–180), Августини Хушҳол (354–430), Б. Спиноза (1632–1677), И. Кант (1724 – 1804), А. Шопенгауэр (1788 – 1860), Ф. Нитсше (1844 – 1900), А. Швецер (1875 – 1965) ва дигарон.

Ба масъалаҳои ахлоқ, инчунин донишмандон, мутафаккирони Шарқ мисли Зардушт, Монӣ, Маздак, Муҳаммад ал – Хоразмӣ (783 – 850), ал – Форобӣ (873 – 950), Ибни Сино (980 – 1037), Ибни Муқаффаъ, Мискавайҳ, ал-Киндӣ, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Носири Хусрав, Унсурмаолии Кайковус, Муҳаммад Ғаззолӣ, Аҳмади Дониш[2] ва дигарон рӯ овардаанд.

---

[1] Бердиев, Ш.П., Шомуродов, Б.Б. Ахлоқ. - Душанбе, 2016. – 216с. – С.4.
[2] Ҳамин асар… - С.5.

Абӯнасри Форобӣ дар рисолаи худ «Иҳсо-ул-улум», дар бахши илми маданӣ, ба тафсили рафтор ва афъоли иродии инсон, инчунин ахлоқ ва малакаҳое, ки ин рафторҳоро ташкил медиҳанд, мепардозад. Вай мефаҳмонад, ки чӣ гуна малакаҳо барои инсон шоистаанд ва чӣ тавр метавон заминаҳои қабули ин малакаҳоро фароҳам кард, то онҳо дар вуҷуди инсон мустаҳкам шаванд. Форобӣ инчунин роҳҳоро нишон медиҳад, ки барои устувор гардондани ин малакаҳо дар одамӣ лозим аст. Ӯ инчунин натиҷаҳои ин рафторҳоро муҳокима мекунад, ба тафриқ байни саодати ҳақиқӣ ва саодати пиндошташуда мепардозад. Ба ақидаи Форобӣ, даст ёфтан ба саодати ҳақиқӣ дар зиндагии фонии ин ҷаҳон номумкин аст ва чунин саодат танҳо дар зиндагии ҷовидонаи баъд аз марг мумкин аст.[1]

Аз нигоҳи Форобӣ саодат пиндоре иборат аст аз: сарват ва иззат ва хушгузарониҳо. Албатта, агар инҳо танҳо ҳадафи зиндагии инсонӣ дониста шаванд, он гоҳ тафовут дар афъол ва сунан ошкор мегардад. Баён мешавад, ки амалҳое, ки тавассути онҳо метавон ба саодати ҳақиқӣ расид, бо фазилат, хайр ва некукорӣ вобастаанд, дар ҳоле ки корҳое, ки аз ин ҳадаф дур ҳастанд, шурур, зишткорӣ ва нуқсонҳоро дар бар мегиранд. Ба даст овардани фазилат дар вуҷуди инсон имконпазир мегардад, агар афъол ва сунни фозила пайваста дар шаҳрҳо ва миёни умматҳо ривоҷ ёбанд ва ба таври муштарак аз ҷониби мардум амалӣ шаванд.

Файласуф бар ин аст, ки амалӣ гардидани ин ҳадафҳо танҳо тавассути ҳукумате имконпазир аст, ки дар зери он афъол ва суннатҳои фозила, одатҳо ва ахлоқ дар шаҳрҳо ва миёни мардум густариш ёбанд. Ҳукумат бояд мардумро бо ин суннатҳо ва малакаҳо алоқаманд кунад ва онҳоро муҳофизат намояд, то аз миён нараванд. Ба ақидаи файласуф, пайдоиши чунин ҳукумат танҳо тавассути неруи хидмат ва фазилат, ки аз ҷониби мардум қабул мегардад ва фармонбардорӣ дар дили онҳо пойдор мешавад, имконпазир аст. Ин хидмат маънои подшоҳӣ ва фармонравоиро дар бар мегирад ё ҳар номи

[1] Абӯнасри Форобӣ. «Иҳсо-ул-улум». Пажӯҳиш, таҳияи матн, таълиқот ва тавзеҳоти Б.Ҷ. Самиев. - Душанбе, 2020. - 64с. - С.3-8.

дигаре, ки мардум ба он медиҳанд, ва натиҷаи ин хидмат сиёсат номида мешавад.

Файласуф хидматро ба ду намуд тақсим мекунад:

1. Ҳукумате, ки қодир аст афъол, суннатҳо ва малакаҳои иродавиро дар мардум ҷойгузин кунад, ки тавассути онҳо метавон ба саодати ҳақиқӣ расид. Ин гуна ҳукуматро «ҳукумати фозила» меноманд. Шаҳрҳо ва мардумони зери чунин ҳукуматро «мадинаҳои фозила» ва «умматҳои фозила» мехонанд.

2. Ҳукумате, ки дар шаҳрҳо ва миёни мардум афъол ва ахлоқеро ривоҷ медиҳад, ки танҳо маънои саодати зоҳирӣ доранд, аммо дар асл саодат нестанд. Ин навъи ҳукуматро «раёсати ҷоҳила» ё «ҳукумати ҷоҳилият» меноманд. Ин гуна ҳукумат қисмҳои бисёр дорад. Бар ҳар як аз онҳо ба муносибати ҳадаф ва мақсаде, ки дунбол мекунад, номи махсусе мениҳанд. Теъдоди онҳо ба андозаи ҳадафҳо ва ғаразҳое аст, ки ин гуна ҳукуматҳо дар ҷустуҷӯи онҳо ҳастанд. Пас, агар ҳукумате дар садади моландӯзӣ бошад, онро ҳукумати хабис (пастӣ) меноманд; агар ҳукумате дар талаби бузургӣ ва сарафрозӣ қадам бардорад, ҳукмати каромат (бузургманиш) номида мешавад ва агар сивои ин ду буда бошад, онро ба муносибати ҳадафе, ки дар пеш мегирад, номгузорӣ мекунанд.[1]

Дар идомаи андеша, файласуф фикрашро чунин ҷамъбаст мекунад: идораи ҳукумати фозила танҳо дар сояи ду неру имконпазир аст. Аввалан, неруе, ки бар қонунҳои куллӣ ва бунёдии ахлоқӣ ва сиёсӣ устувор мебошад; дуввум, неруе, ки аз тамрини тӯлонӣ дар корҳои кишвардорӣ ҳосил мешавад ва аз ахлоқ ва рафтори мардуме, ки дар шаҳрҳои намунавӣ зиндагӣ мекунанд, сарчашма мегирад. Ин ду неру, якҷо амал намуда, заминаи асосии пешбурди ҳукумати фозиларо таъмин мекунанд. Ин варзидагӣ танҳо аз роҳи таҷриба ва мушоҳидаи бисёр барои инсон эҷод мегардад. Дуруст бад-он гуна, ки дар тиб аз таҷриба ва мушоҳидаи бисёр истифода мешавад. Зеро табиб танҳо бо ду

[1] Абӯнасри Форобӣ. «Иҳсо-ул-улум». Пажӯҳиш, таҳияи матн, таълиқот ва тавзеҳоти Б.Ҷ. Самиев… - С.6-9.

неру метавонад дармонкунандаи воқеӣ буда бошад: яке неруи огоҳии ӯст бар куллиёт ва қонунҳое, ки аз китобҳои пизишкӣ ба даст овардааст; дигаре неруе аст, ки бар асари кори зиёд дар аъмоли пизишкӣ ва дармони беморон барои ӯ эҷод мешавад. Чунки варзидагӣ дар ин ҳирфа аз роҳи таҷрибаи зиёд ва муоинаи баданҳои ашхос имконпазир аст. Инчунин, ба мадади ҳамин неру аст, ки табиб метавонад миқдори доруҳои лозимаро бишносад ва ба таносуби ҳар бадан, дар ҳар ҳолате ба дармон бипардозад.

Идораи ҳукумат низ ба ҳамин шева аст. Таҷриба ва варзидагии фармонраво имкон медиҳад, ки доираи мушкилотро дуруст ташхис диҳад ва дар асоси таносуби ҳар пешомад, вазъият ва ҳангомаи муайян бо истифода аз неру ва таҷрибааш умури мардумро ба тартиб оварад. Фалсафаи маданӣ дар мавридҳое, ки ба баррасии афъол, сунун ва малакаҳои иродавӣ ва дигар мабоҳиси марбут ба идораи давлат мепардозад, қонунҳои куллиро таъйин мекунад. Ин қонунҳо роҳнамоӣ мекунанд, ки чӣ гуна ва бо чӣ усул бояд андозагирӣ ва татбиқи онҳо дар шароити гуногун ва дар замонҳои мухталиф сурат гирад. Сипас, онҳоро андоза ногирифта боқӣ мегузорад, чӣ ин кор аъмоли махсус, неруи дигаре ғайр аз ин феъл аст, ки бояд ба он нисбат дода шавад. Бо ин ҳама аҳвол ва авориզе, ки андозагирӣ ва тақдир бар ҳасби онҳо сурат мегирад, номаҳдуд аст ва расидан ба ҳамаи онҳо мумкин нест.

Дар маҷмуъ, ба андешаи Форобӣ, мадинаи фозила танҳо дар он ҳолат пойдор мемонад ва тағйири моҳият намедиҳад, ки фармонравоёни он дар тӯли замон пайваста аз шароити ягонаи ахлоқӣ ва сиёсии воҳид пайравӣ кунанд. Ин пайравӣ ба қонунҳои куллӣ ва суннатҳои фозила ба ҳукумат имконият медиҳад, ки устувор ва бидуни тағйироти бунёдӣ дар муҳтавои худ боқӣ монад. Ба тавре ки фармонравоии дуюмӣ, ки ҷонишини аввалӣ мешавад, бар он бошад, ки ҳофиз ва нигоҳбони ҳамон аҳвол ва шароите буда бошад, ки дар рӯзгори пешин аз ӯ мавсум будааст ва ин ки дар тартиб ва таволи онон набояд инқитоъ ва фосилае эҷод шавад. Нишон медиҳад, ки чӣ гуна бояд амал шавад, то дар тӯли фармонравоён инқитоъ ва фитрате пеш наояд.

Форобӣ андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, таъкид мекунад, ки касоне, ки ба оини ҷоҳилият фармонравоӣ мекунанд, ҳаргиз сазовори мақоми подшоҳӣ нестанд. Зеро онҳо дар ҳеҷ як аз амалҳо, рафтор ва сиёсати худ ба фалсафаи назарӣ ё амалӣ эҳтиёҷе эҳсос намекунанд. Баръакс, онҳо танҳо ба неруи таҷрибае такя мекунанд, ки бо гузашти замон ва варзидагӣ дар корҳои ҳукуматӣ ҳосил шудааст. Ба ин васила, онҳо метавонанд ҳадафҳои шахсии худро дар шаҳрҳо ва миёни мардум, ки зери фармони онҳо қарор доранд, пиёда кунанд. Чунин фармонравоӣ танҳо вақте ба хостаҳои худ мерасад, ки роҳбар аз як қувваи табиии хос бархурдор бошад, яъне қобилияти ташхиси амалҳое дошта бошад, ки дар сояи онҳо метавонад ба ҳадафҳои худ, аз ҷумла лаззати шахсӣ ё дигар манфиатҳо, ноил гардад.

Форобӣ дар рисолаи дигари худ «Фусул ал-мунтазаъ», ки муҳтавои онро қайдҳо дар баёни ахлоқ ташкил медиҳад фазилатро ба мисли Арасту ба амалӣ ва назарӣ тасниф мекунад. Ба ақидаи ӯ фазилатҳои қисмати ақлонии нафс ё худ ахлоқи амалиро вараъ, шуҷоат, саховат ва адолат дар бар гирифта, фазилатҳои қисмати ақлонӣ ё худ ахлоқи назариро муҳокимаҳои зеҳнӣ, фаросат ва дарки овоз ташкил медиҳанд.

Масалан, бо таснифи файласуф «Фазилат ду намуд мешавад: ахлоқӣ ва зеҳнӣ. Фазилати зеҳнӣ фазилати ҳиссаи ақлии руҳ аст, амсоли хирад, ақл, идрок, ҳушмандӣ, зудфаҳмӣ. Фазилати ахлоқӣ бошад, фазилаи ҳиссаи талошкунандаи руҳ мебошад. Ба монандӣ эътидол, ҷасоратмандӣ, саховат, адолат».[1]

Агар ба таълимоти антропологии Абӯалӣ ибни Сино назар андозем, метавонем дарёбем, ки ӯ ахлоқро бо сиёсати нафс пайванд медиҳад. Ба ақидаи ӯ, инсон бояд аввал ба ислоҳи нафси худ машғул шавад, то худашро солеҳу нек гардонад. Танҳо пас аз он, вақте ки шахс ба ислоҳи нафси худ муваффақ мешавад, метавонад ба идора ва тадбири умури дигарон ё ҷомеа даст занад. Ибни Сино инчунин таъкид мекунад, ки барои ислоҳи як шахси

---

[1] Аль-Фараби. Афоризмы государственного деятеля//Социально-этические трактаты. – Алма-Ата, 1973. – 436с. - С.179.

фосид, бояд ӯро комилан ва бо тамоми ҷузъиёташ шинохт, то ҳеҷ чиз пӯшида ва норавшан намонад.[1]

Аз ин гуфта чунин хулоса метавон баровард, ки инсоне, ки нафсро тобеи ақл мекунад, камбудии худро фаҳмида аз паси ислоҳи он мешавад шахсест, ки моҳияти худро шинохта, худшинос гардида ва фазилатҳои писандидаро дар худ таҷассум доштааст.

Ҳамзамон, қудрати идора кардан, амр додан ба дигар ашхосро дорад. Қодир аст, ки амалҳои зишт ва норавои шахси бадахлоқро ошкоро гуфта, роҳҳои ислоҳ кардани онҳоро нишон диҳад.

Дар рисолаи «Андар ахлоқ» бошад, мутафаккир ду мавзуи асосӣ: фазилатҳою разилатҳо ва анвоъи онҳо ва ғояти ахлоқиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад. Неруҳои шаҳвония, хашму ғазаб, хирад ё нотиқаро се неруи инсонӣ меҳисобад, ки бо ин васила фазилатҳою разилатҳоро медонаду мешиносад. Инчунин, се гурӯҳи фазилатҳоро бошад, ба разилатҳо муқобил мегузорад. Дар навбати худ фазилатҳои ҳар се неруро тавсиф карда, қайд мекунад, ки иффат, саховат ва қаноат ба неруи шаҳват, сабр, ҳалимӣ, карам, бахшандагӣ, олиҳимматӣ, сирнигоҳдорӣ ва ғайра ба қувваи хашму ғазаб ва ҳикмат, фаросат, садоқат, ҳаё, вафодорӣ, фурӯтанӣ, хушбаёнӣ, меҳрубонӣ ва ғайра ба қувваи хирад мансубият доранд.

Дар маҷмуъ, ба андешаи файласуф илми ахлоқ аст, ки пиндор, рафтор ва гуфтори инсонро омӯхта, ӯро барои шинохти моҳияти худ, иҷрои амалҳои солеҳ ҳидоят мекунад, то шахс дар тинати худ аз парвариши амалҳои норавою зишт канора гирад.

Ин гуна тамоилгирии андешаҳои ахлоқӣ дар таълимоти мутафаккирони тоҷику форс, аз ҷумла Насириддини Тусӣ, Ҷалолиддини Давонӣ, Қутбиддини Шерозӣ ва дигарон низ баръало мушоҳида мешавад. Аз ҷумла «Ахлоқи Носирӣ» аз зумраи асарҳои арзишманди Насириддини Тусӣ буда, дар боби ахлоқ, тадбири манзил ва сиёсати мудун бахшида шудааст.

---

[1] Абӯалӣ ибни Сино. Тадбири манзил //Осор. Ҷ.4. – Душанбе, 2007. – С.24-25.

Дар фаҳмиш ва шарҳи мафҳуми ахлоқ ӯ чунин назар дорад: «хайри мутлақ, яъне маънӣ аст, ки ҳамаи ашхос дар он иштирок доранд, он аст, ки ҳар ҳаракате аз ҷиҳати расидан ба мақсаде бувад ва ҳамчунин ҳар феъле аз ҷиҳати ҳусули ғаразе бошад ва дар ақл ҷоиз нест, ки касе ҳаракате ва саъйе бениҳоят мекунад на аз барои идроки матлубе… Ва воҷиб бувад маърифати он маънӣ то ҳама кас ҳиммат бар талаби он мақсур доранд ва аз ғалат эмин шаванд, чизе ки на хайр бувад, ба хайр нашумуранд».[1].

Мутафаккир дар боби фазилатҳои инсон бошад, андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, онҳоро ба чаҳор навъ тақсим мекунад: қуввати назарӣ, қуввати амалӣ, қуввати ғазабӣ ва қуввати шаҳвӣ. Файласуф қуввати назарӣ ҳикматро меномад. Қуввати амалӣ ба андешаи ӯ адолат аст. Қуввати ғазабӣ шуҷоатро ҳисобида, қуввати шаҳвиро иффат меномад. Мафҳумҳои ахлоқии садоқат, покӣ, тараҳҳум, саховат, адл ва ғайра ба андешаи мутафаккир ифодакунандаи сифатҳои ҳамидаи инсон мебошанд.

Инчунин, файласуф барои инсонҳо ҷиҳати ислоҳ ва рафъи амалҳои нораво сифатҳои ҳамида, амалҳои номатлубро муқобил мегузорад. Ба монандӣ: хирадмандӣ – аблаҳӣ, шуҷоатмандӣ – тарсӯӣ, саховатмандӣ – хасисӣ, адолат – беадолатӣ, некӣ – зиштӣ, ростӣ – дурӯғ ва ғайра.

Дар марҳилаҳои минбаъдаи рушди донишҳои фалсафӣ маорифпарвари тоҷик Аҳмади Дониш низ дар баробари дигар мутафаккирони пешгузаштаи худ ба масъалаи фаҳмиши мафҳуми ахлоқ, ки ҳаёти амалии инсонро пурра таҷассум медорад, мароқи хосса зоҳир карда, ба саволи «Одамӣ барои чӣ махлуқ шуда ва баъд аз он ки мавҷуд шуд, хайри вай дар чист ва чӣ ихтиёр кунад?» – андешаҳои ҷолиб баён медорад.

Хусусан, мекӯшад: «то мавқеи табиӣ ва ҷамъиятии ҳар як фардро муайян карда, ҳисси худшиносию эҳтиром ба гузаштагонро бедор намояд ва дараҷаву мартаба, қадру манзалати одамиро баланд бардорад. Таъкидҳои ӯ дар мавриди он ки ҳар як шахсро барои ҳифзи табиату бардавомии башарият

---

[1] Насириддини Тусӣ. Ахлоқи Носирӣ. - Душанбе, 2014. - 403с. - С.66.

масъул донистаанд, зодаи одам ба корбурди маърифату дастурамалии ақлу заковат бахту саодати инсонӣ офарида, баҳри аз таҳқиру нокомиҳо раҳонидани ҳамдигар дастубадаст бошанд…»[1] ҳеҷ гоҳ арзиши худро аз даст намедиҳанд.

Ин ғояҳо муҳиманд, зеро онҳо иртиботи зичи инсонро бо табиат ва ҷомеа таъкид мекунанд. Ин масъулият ва худшиносӣ метавонад дарки амиқтари инсон дар бораи ҷойгоҳаш дар ҷаҳонро тақвият бахшад, ки барои рушди шахсӣ ва иҷтимоӣ зарур аст. Маърифати инсон на танҳо воситаи расидан ба саодат, балки механизми ҳамкории ҷамъиятӣ ва ҳимояи якдигар аст, ки дар таҳкими ҷомеа нақши муҳим мебозад.

Таъкид бар он аст, ки ҳар шахс бояд мавқеи худ дар табиат ва ҷомеаро дарк кунад, худшиносӣ ва эҳтиром ба гузаштагонро дошта бошад ва масъули ҳифзи табиат ва башарият бошад. Танҳо тавассути маърифат ва ақлу заковат инсон метавонад ба саодат расад ва якдигарро аз нокомӣ ва таҳқир наҷот диҳад.

Маорифпарвар хулқу хӯй ва атвори инсонро ҷузъи «нуру зулмат» мешуморад ва бар он муътақид аст, ки инсони комил ҳақиқати ин ду қутбро зоҳир мекунад. Тавре ки ӯ мегӯяд: «Инсони комил мураккаб аз нуру зулмат буда, ҳақоиқи ҳар ду қутбро зоҳир менамояд». [2]

Ин андеша ба фалсафаи комилияти инсон иртибот дорад, ки дар он инсон ҳам нур (хубӣ) ва ҳам зулмат (зулм ё бадӣ)-ро дар бар мегирад. Маърифати ҳақиқӣ дар дарки ва зоҳир намудани ин дугунагӣ ифода меёбад. Ин назария бо иртиботи инсон бо ҷаҳони рӯҳонӣ ва моддӣ пайванд ёфта, комил шуданро ҳамчун эътирофи ваҳдат ва бархурд бо ин қувваҳои муқобил мебинад.

Маорифпарвар инсонро ҳамчун «ашрафи махлуқот» ва «махдуми оламиён» тасвир мекунад, ки ҷойгоҳ ва масъулияти баланд дорад. Ин инсон

[1] Девонақулов А. Аҳмади Дониш мураббии инсон/Наводир-ул-вақоеъ, китоби 2. – Душанбе: «Дониш», 1989. – 344с. – С.3-4.
[2] Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. – Душанбе: «Дониш», 1989. – 344с. – С.111.

на танҳо дар омӯзиш ва такмили дониш аст, балки ҳамеша ба пешрафт мекӯшад. Баръакс, қаноат ба дониши мавҷуда метавонад ба нуқсон ва норасоӣ оварда расонад. Ӯ таъкид мекунад, ки комилшавӣ танҳо тавассути талоши пайваста ва ҷустуҷӯи доимии дониш ба даст меояд: «Ноқис аз қаноат ба саҳл дар нуқсон бимонад ва комил чун ба саҳл сар фурӯ наовард, ба камол расид».[1]

Ин таълимоти муҳимро дар бораи аҳамияти доимии омӯзиш ва худтакмилдиҳӣ ифода мекунад. Инсон ҳамчун «махдуми оламиён» вазифадор аст, ки дар пайи такмили дониш ва таҷриба бошад. Қаноат ба мавҷуд на танҳо рушдро бозмедорад, балки метавонад ба инқирози шахсӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад. Дар ҳамин замина, ин нуктаҳои назар аҳамияти омӯзиш ва пешравиро ҳамчун воситаи наҷот аз нуқсонҳои ҳаёт таъкид мекунанд.

Аз ин андешаҳо бармеояд, ки Аҳмади Дониш ба мисли Афлотун, ки дар нигоштаи худ: «инсон, фазилатро на ба роҳи тарбия ва на ба он мақсад, ки фозил будан хуб аст, ба даст меорад, балки барои он фозил мешавад, ки аз ибтидо дар ниҳоди ҳар як фарди алоҳида мафҳумҳои фазилат, адолат садоқат ва амсоли он вуҷуд дорад»[2] – фитрӣ будани ахлоқро пурра ҷонибдорӣ мекунад, напазируфта, онро тағйирпазир мешуморад. Баръакс, чун Форобӣ, ки гуфта буд: «фазилатҳои ахлоқӣ зотӣ ва ҷавҳарӣ набуда, иктисобӣ ҳастанд»[3], яъне, онҳо дар раванди фаъолияти инсонӣ ба даст оварда мешаванд, ё худ Абӯалӣ ибни Сино, ки ироа дошта буд: «Чизи ҷавҳарӣ дар донистани ин масъала ин аст, ки инсон аз азал дорои қувваест, ки тавассути он феълу инфиъолоти зеборо ба вуҷуд меорад. Ва худи он қувва кирдорҳои нописанду ношоямро низ амалӣ мекунад. Ҳама ахлоқи писандида ва носазо аз рафтору кирдорҳо падид омада, иктисобианд ва инсон метавонад, дар ҳоле, ки хулқи муайян надошта бошад, онро дар нафси хеш ҳосил намояд. Ва

[1] Ҳамин асар…- С.114.
[2] Платон. Сочинение. В 3-х томах. – М.: Мысль, 1973. Т3 (1).-С.22-23.
[3] Аль Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1973. – С.121.

ҳар гоҳ иттифоқ афтад, ки нафсаш дорои хулқи муайян гардид, раво бошад, ки бо воситаи иродааш аз он хулқ ба хулқи дигаре, ки зидди ин хулқ аст рӯ оварад»[1] имкониятҳои фикрию ҷисмонии инсон хеле васеъ ва пуриқтидор нишон дода мешаванд. Ба ин васила инсон қодир аст, ки тавассути ақлу заковат ва дониши худ корҳои сангину мушкилро иҷро намояд, масъалаҳои муҳимро ҳаллу фасл кунад. Яъне, «агар ба виҷдони худ мулоҳиза фармоӣ, доӣ, ки чӣ миқдор ҳикмату маслиҳат дар буняи қолаби ту рехтаанд ва ҳазор талотуми баҳру тӯфон аз вуҷуди ту ангехта».[2]

Ё ба маънои дигар, дар таълимоти зардуштия инсон нисбат ба дигар мавҷудоти зинда волотару гиромитар аст, зеро ӯ бо неруи ақлу хирад раванди ҳаётгузарониро барои худ муназзам мегардонад, фаъолияти хешро ҷиҳати ҳалли масъалаҳо ақлонӣ ба роҳ мемонад.

Ин андеша аз он далолат мекунад, ки «нуктаи асосии таълимоти зардуштия ахлоқ аст ва тамоми афкори ахлоқии адёни қаблии ориёиро дар худ таҷассум намудааст, дар он ба маърифати офаридгор камтар ва таваҷҷуҳ ба масоили мақулаҳои ахлоқӣ бештар зоҳир шудааст».[3]

Аз ҷанбаи дигар, ориёиҳо, бавижа зардуштия инсонро бартару боэътибортар назар ба дигар мавҷудот, роҳбару парваришгари онҳо ҳисобида, пайваста бо амалҳои бадиву зиштӣ набард мебарад, саросари олами мавҷудро бо нуруи аҳуроӣ ороста медорад, дурӯғро сифати ношоистаи инсон ва ростиро сармашқи расидан ба бурдбориҳо меҳисобад. Барои нишон додани зинаҳои камолоти инсон намояндагони таълимоти мазур «доираеро тасаввур кардаанд, ки нисфи (се зинаи) охири онро «қавси нузул» ва се зинаи дигарро «қавси сууд» меноманд. Инсон бояд барои пешрафти маънавӣ бикӯшад ва барои ба дараҷаи камолот расидан зинаҳои қавси нузул ва қавси суудро тай намояд… Рукнҳои асосии доираи комили таълимоти зардуштияро се асли асосӣ – гуфтори нек, кирдори нек ва пиндори нек ташкил медиҳад».[4]

---

[1] Абӯалӣ ибни Сино. Рисола дар ахлоқ //Осор. Ҷ.2. – Душанбе, 2005. – С.651.
[2] Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ, китоби 2. – С.114.
[3] Асрорӣ, М. Масъалаи фазилати инсон дар осори мутафаккирони тоҷик. – Душанбе, 2022. – 176с. – С. 40.
[4] Ҳазратқулов, М. Эътиқоду анъанаҳои бостонии Аҷам. - Душанбе, 1986. - 125с. - С.74.

Ориёиҳо камолоти маънавӣ ва ахлоқиро ҳамчун манбаи асосии саодат ва хушбахтӣ медонистанд ва покию порсоӣ ва андешаи некро тарғиб мекарданд. Ин арзишҳо, ки ба сифатҳои ҳамидаи инсони комил ишора мекунанд, таъсири амиқи худро дар таълимоти намояндагони мактабҳои гуногуни фалсафӣ, аз ҷумла калом, тасаввуф, машшоияи шарқӣ, исмоилия ва маорифпарварӣ гузоштанд.

Файласуфи тоҷик М. Музаффарӣ ақидаро дар мавриди фаҳмиши инсон дар ҷаҳоншиносии ориёӣ ҳамчун мавҷуди олии табиӣ ва ҷузъи муҳимме аз кайҳони моддӣ ҷонибдорӣ менамояд. Ба ақидаи донишманд, маҳз дар симои инсон ҳамаи масоил, аз ҷумла масъалаҳои ахлоқӣ баррасӣ ва ҳал мегардиданд. Бинобар ин, ӯ инсонро роҳнамо ва роҳбари абадият, маҳсули он чизе меҳисобад, ки ба воситаи ҳастии моддӣ ташаккул меёбад.[1]

Ин андешаҳо далолат аз он мекунад, ки ин хати сурх ва пайвандгари амалҳои инсонӣ маншаъи худро аз қадим, аз ҳикмати ориёӣ гирифта, баъдан сарчашмаи муҳимми шарҳу тавзеҳи мафҳуми ахлоқ ва баррасии масоили ахлоқӣ дар таълимоти мутафаккирони марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ гардидааст.

Ҳамин тавр, дар ҷамъбасти зербоби мазкур ба чунин хулоса метавон омад, ки дар тамоми низоми донишҳои фалсафӣ ва консепсияҳои илмии мавҷуда, ақлоқ дар баробари тадбири манзил ва сиёсати мудун аз зумраи шохаҳои илми амалӣ буда, муайянкунандаи рафтор, кирдор, хулқу хӯй, муносибатҳо ва робитаҳои тарфайни инсонҳо, унсурҳо ва таркибҳои ҷомеа, инъикоскунандаи расму оин, ҷашну маросим ва тартиби баргузории онҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Хусусан, то пайдоиши синфҳо ва рушди муборизаҳои синфӣ, тақсими аҳолии ҷомеа ба қишрҳои гуногун вобаста ба ҳиссаи даст доштан ба молу сарват, меъёр ва қоидаҳои он аз зумраи принсипҳои муҳимми низоми давлатдорӣ ба ҳисоб мерафтанд. Баъдан, вобаста ба ивазшавии сохтор,

[1] Музаффарӣ, М. Антропология. - Душанбе, 2009. - С. 23.

низоми давлатдорӣ ва тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ онҳо ба сифати сарчашмаи муътамад ҷиҳати таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар ҷомеа ҷойи меъёрҳои ахлоқиро гирифтанд, нақши асосӣ бозиданд.

1.2. Зардуштия – сарчашмаи асосии таъмини адолат ва идеяи баробарии иҷтимоӣ дар низоми давлатдории аҳди Сосониён

Зардуштия яке аз қадимтарин динҳои ҷаҳон буда, ба таври ҷудонашаванда бо низоми давлатдории аҳди Сосониён пайваст аст. Дар тӯли ҳукмронии Сосониён, зардуштия ҳамчун сарчашмаи асосии таъмини адолат ва баробарии иҷтимоӣ амал мекард ва тавассути арзишҳои динии худ дар ташаккули ҷомеа ва идоракунии давлат нақши бузург мебозид.

Меъёрҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии зардуштия асосан дар «Авесто», китоби муқаддаси ин дин, бо равшанӣ баён шудаанд. Ин арзишҳо таъкид мекунанд, ки инсон бояд росткор, одил ва бо виҷдон бошад. Зардуштия бо таълимоти худ дар бораи накукорӣ, мубориза бо бадӣ ва риояи адолат дар муносибатҳои инсонӣ кӯшиш мекард, ки тартиби иҷтимоиро дар ҷомеаи сосонӣ нигаҳ дорад ва заминаи ахлоқии низоми давлатдориро таҳким бахшад. Ҳамин тавр, зардуштия на танҳо ба як дини маънавӣ, балки ба як қонуни иҷтимоӣ ва сиёсӣ табдил ёфт, ки асоси ҳамоҳангсозии ҳаёти иҷтимоӣ ва баробарии аҳли ҷомеа гардид.

Адолат дар зардуштия ҳамчун як мафҳуми калидӣ пазируфта шуда буд ва ин мафҳум ба тамоми ҷанбаҳои зиндагии ҷамъиятӣ ва давлатӣ ворид шуд. Подшоҳони сосонӣ, ки аксарият худро ҳамчун «шоҳи адолатпарвар» муаррифӣ мекарданд, бар он бовар буданд, ки ҳокимияти онҳо аз худо (Аҳуромаздо) маншаъ мегирад ва вазифаи онҳо таъмини адолат ва баробарӣ дар миёни мардум аст.

Ин идеяи адолат ва баробарӣ, ки дар зардуштия реша дорад, ба раванди идоракунии давлат таъсири бузург расонид. Подшоҳони сосонӣ тавассути ин таълимот сиёсати худро ташаккул дода, ба таъмини баробарии ҳуқуқӣ,

эҳтироми ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва ҳифзи адолат дар тамоми қишрҳои ҷомеа саъй мекарданд.

Таърихан, мафҳуми адолат ва ғояи баробарии иҷтимоӣ ҳамчун категорияҳои ахлоқӣ дар тамоми марҳилаҳои рушди донишҳои фалсафӣ аз масъалаҳои асосии пажӯҳиш ба ҳисоб мерафтанд. Файласуфон, ҷомеашиносон ва намояндагони мактабҳои гуногуни фалсафӣ андешаҳои арзишманд нисбат ба фаҳмиш ва шарҳи мазмуну моҳияти ин падидаҳо иброз доштаанд. Ҷанбаҳои гуногуни мавзуъ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди таҳлил ва муқоиса қарор гирифта, дар шакли рисолаҳо, китобҳо ва таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ ба нашр расидааст. Аз ин рӯ, зарурати такроран коркард ва баррасии масъала кам эҳсос мешавад. Бо вуҷуди ин, ба таври мушаххас ба як нукта мехоҳем таваҷҷуҳ дод, ки дар марҳилаҳои аввалини ташаккули тафаккури фалсафӣ мутафаккирон адолатро ҳамчун тартиби зарурии чизҳо, амалҳои накӯ, ки ифодакунандаи мафҳумҳои «некию хубӣ» ба ҳисоб мерафтанд ва таъминунандаи идеяи баробарии иҷтимоӣ буданд, мефаҳмиданд. Хусусан, Гераклит муътақид буд, ки «Хирадмандӣ ҳамон аст, ки ҳақиқатро гуфта, мувофиқ ба табиат амал мекунад».[1]

Аз ин андеша бармеояд, ки ӯ адолатро дар ҷорӣ будани қонунҳои табиат мебинад ва қайд мекунад, ки адолат ва баробарӣ аз сарнавишти инсон ҷудоинопазир мебошанд. Гуногунандешӣ, завқу ҳуш, манфиату талабот, арзёбиҳо ва ғайра дар миёни одамон ақидаҳои мухталифро оид ба фаҳмиши адолат ва баробарии иҷтимоӣ ба вуҷуд меоварад.

Суқрот аз зумраи файласуфони Юнони Қадим буд, ки мафҳуми адолатро бо амали хушахлоқӣ ва дониш пайваст намуда, маншаи асосии баробарии иҷтимоӣ мешуморид. Беадолатиро маҳсули гумроҳӣ ва нодонӣ пиндошта, фазилатҳои асосии ахлоқиро адлгустарӣ, хирадмандӣ, дурандешӣ, парҳезкорӣ ва ғайра медонад. Чӣ тавре файласуфи тоҷик Н. Муъмин қайд мекунад: «Тибқи ақидаи Суқрот, адолат некӯбахшӣ ба дигарон аст, аммо

[1] Новая философская энциклопедия. В 4-х т. Т.3. – М.: «Мысль», 2010. – С. 348.

беадолатӣ табиӣ набуда, балки маҳсули нодонию гумроҳӣ мебошад. Инсони некӯкору фазилатманд, ки руҳияи хайрандешӣ дорад, бо роҳи беадолатӣ намеравад. Беадолатӣ ба нафари ҷабр содиркарда зарари бештар меорад, нисбат ба он касе, ки ҷабр дидааст. Хиёнат ба масъулияту уҳдадорӣ ва идеалҳои худ, аз ҷумла ба тасаввуроти хеш дар бораи адолатро, ки пеши роҳи ҳар гуна беадолатиро мегирад, Сукрот аз марг бадтар меҳисобад».[1]

Афлотун асари худ «Давлат» – ро маҳз барои шарҳу тавзеҳ додани мафҳуми адолат ва мушаххас кардани тартибҳои риоя доштани меъёрҳои адолати иҷтимоӣ таълиф намудааст. Ба ақидаи файласуф: «адолат хайри бузург аст, беадолатӣ шарри азим аст, то ҳамон андоза, ки руҳ дар худ фаро гирифта метавонад».[2]

Аз ин ақида маълум мешавад, ки адолат ин иҷрои амалҳои нек, ки подошаш барои инсонҳо дастёбӣ ба саодат, хушбахтӣ, баробарӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, дасти мадад расонидан ба якдигар ва ғайра мебошад. Беадолатӣ афъоли бад аст, ки танҳо барои инсонҳо бадбахтӣ, ноумедӣ ва нохушнудӣ эҷод мекунад.

Умуман, адолат ба андешаи Афлотун ин шаъну эътибори умумӣ, сиёсӣ буда, барои манфиати давлат бо воситаи тарбия ташаккул дода мешавад. Адолат – хайру накӯиҳо буда, ба хотири таъмини баробарии иҷтимоӣ ва таъсиси давлати идеалӣ ба сифати принсипи идоракунӣ эътироф пайдо мекунад. Ё худ «адолат ин «қобилияти тақсимкунӣ аст, ки ба ҳар нафар подоши лоиқашро медиҳад», «баробарӣ дар ҳамзистӣ», инчунин «қобилияти тобеъ шудан ба қонун дар зиндагонӣ», «қобилияти итоат кардан ба қонунҳои одилона» мебошад».[3]

Ба андешаи Арасту[4] адолат падидае мебошад, ки дар рафтору кирдори инсонҳо падидор мегардад ва рукни муҳимми ахлоқии он фазилат инсонро ба

---

[1] Назар, М.А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалишавии он дар ҳаёти ҷамъиятӣ. – Душанбе: «Илм», 2022. - 320с. – С.40-41.
[2] Бородай, Т.Ю. Платон//Античная философия: Энциклопед. Словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – С. 565-574.
[3] Платон. Диалоги. – М.: Мысль, 1986. – С.431.
[4] Аристотель. Политика. Сочинения: В 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С. 128.

адолатхоҳӣ ва адолатпешагӣ ҳидоят менамояд. Ё худ адолат ягона фазилат аст, ки тобеи қоидаҳои ҷиддӣ мебошад. Он дар муносибат нисбати дигарон ифода меёбад. Аз ин рӯ, принсипи муҳимми онро баробарӣ ташкил медиҳад.

Ситсерон[1] дар пайравӣ аз Арасту адолатро ба қадркунию подошдиҳии муносиб айниятдор меҳисобад. Аммо ӯ ақидаи Эпикурро, дар мавриди он ки бидуни зиндагии оқилона, одилона ва хушахлоқона инсон ҳаёти гуворо дошта наметавонад ва баръакс, бе ҳаёти гуворо инсон наметавонад оқилона, одилона ва хушахлоқона зиндагӣ кунад, ҷонибдорӣ карда, қойил мешавад, ки талаботи якуми адолат – ин ба ягон нафар зиён наовардан, касеро наранҷонидан аст.

Хусусан, тамоюлоти ахлоқию иҷтимоии таълимоти монавия ва маздакия аксар маврид доир ба дарки мафҳуми адолат ва идеяи баробарии иҷтимоӣ аз андешаҳои ахлоқии зардуштия сарчашма гирифтаанд. Дар таълимоти зардуштия мафҳуми «адолат» бо мафҳуми «дод», ки маънои ростӣ, ҳақиқатро ифода менамояд, муродиф меояд ва ҳамчун ҷузъи муҳимми қонунҳои ҳатмии ахлоқӣ эътироф карда мешавад. Зардуштия сарчашмаи адолат Аҳурамаздоро ҳисобида, ӯро таъминкунандаи ҳақиқат, некӯкорӣ, адл ва нур, баробарӣ ва ғайра мешуморад.

Зеро Монӣ роҳи расидан ба саодат ва таъмин намудани адолатро барои инсонҳо аз даст кашидан аз молу сарвати дунё, парҳез аз роҳатҳои зиндагӣ ҷӯё мешавад, ки ин хилофи идеяи баробарии иҷтимоӣ, шиддат гирифтани нобаробариҳои иҷтимоӣ буда, аз тамоили ғайрифаъол доштани ақидаҳои ӯ шаҳодат медиҳанд. Аз ин рӯ, таълимоти Монӣ ҷонибдорони худро аз ҷониби қишрҳои болоии ҷомеа наёфта, пайравони ақидаҳои ӯ аҳли табақаҳои поёнӣ буданд. Бинобар ин, таълимоти Монӣ дар муҳити иҷтимоӣ-сиёсии давлати Сосониён дастгирии васеъ пайдо накарда, идеяҳояш дар низоми ҷомеадорӣ пазируфта нашуданд, вале барои пайдошавии таълимоти маздакия ба сифати сарчашмаи ғоявӣ нақши хосса бозиданд.

[1] Цицерон, М.Т. Диалоги: о государстве; о законах. – М.: Наука, 1966. – С.121.

Мувофиқи таълимоти маздакия идеяи баробарии иҷтимоӣ ифодакунандаи он аст, ки ҳамаи сарватҳои табиат барои одамон баробар ато шудаанд ва миёни онҳо бояд баробар тақсим карда шаванд. Яъне инсонҳо ҳуқуқи баробари истифода аз ин сарвату боигариҳоро доранд. Маздак муътамид аст, ки дар натиҷаи зуҳур кардани зӯроварӣ ва беадолатӣ дар байни инсонҳо нобаробарӣ миёни қишрҳои гуногуни аҳолӣ ривоҷ гирифта, боиси тақсими ноодилонаи боигариҳо дар низоми ҷомеадорӣ гардид. Тавоно заифро мағлуб карда, молу сарваташро соҳибӣ кард.

Маздакиён барои таъмини баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ талаб мекарданд, ки молу мулки сарватмандон мусодира шуда, ба камбағалон тақсим карда шавад. Онҳо эътироф мекарданд, ки нафрат ва зиддиятҳо аз тақсимоти ноодилонаи сарватҳо ба вуҷуд меоянд ва пешниҳод мекарданд, ки ин сарватҳо бояд умумӣ шаванд, то ҳама тавонанд онҳоро мисли об, оташ ва чарогоҳ истифода баранд. [1]

Ин ақида дар бораи баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ шадидона бо тақсимоти молу мулк алоқаманд аст, ки яке аз принсипҳои асосии маздакиён буд. Талаби онҳо барои мусодираи сарватҳо ва умумӣ кардани онҳо ҳамчун ҷавоб ба зиддиятҳои иҷтимоӣ, равшан нишон медиҳад, ки чӣ гуна мубориза бо ноодилонагӣ метавонад табиатан ба ислоҳоти радикалӣ кашида шавад. Ин андешаҳо дар бораи баробарӣ ва дастрасӣ ба захираҳои асосӣ то имрӯз дар мубоҳисаҳои иҷтимоии муосир ҷой доранд.

Ҳамин тавр, падидаи адолат дар таълимоти маздакия аз ҷанбаи иҷтимоӣ таҳлилу баррасӣ карда шуда, ба принсипи идеяи баробарӣ ва моликият робитаи бевосита дорад. Чунки дар фарқият аз таълимотҳои дигари фалсафӣ баробарӣ дар маздакия на танҳо дар сиёсат, дин, ахлоқ, ҳуқуқ ифода меёбад, инчунин дар муносибатҳои иқтисодӣ низ аз меъёрҳои муайянкунада мебошад.

---

[1] Пигулевская, Н.В. Идея равенства в учении маздакитов//Из истории социально-политических идей. – М.: Изд-во АН СССР, 1995. – С.98.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу муқоисаи андешаҳо бояд хулоса баровард, ки дар фаҳмиши мутафаккирони аҳди қадим адолат муайянкунандаи андозаи баробарӣ ва нобаробарӣ дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ аст. Баробарӣ бошад, дар низоми ҷомеадорӣ ба даст овардани як навъ мусовишавӣ ва якрангиро дар миёни кулли аъзои ҷомеа дар назар дорад. Дар таълимоти андешамандони ин даврон баробарӣ ҳамчун категорияи ахлоқӣ инъикоскунандаи эҳсосот, тасаввурот, ормонҳо, идеалҳои инсонҳо дар бораи сиёсат, ҳуқуқ, иқтисод, фарҳанг ва ғайра маҳсуб мешавад.

Густариш ва иқтидори бузурги ҷаҳонӣ пайдо кардани давлати Сосониён маҳз аз истифода ва татбиқи андешаҳои ахлоқӣ, арзишҳои фарҳангӣ-фалсафӣ ва сиёсии давлатҳои пешинаи мардумони тоҷику форс, аз ҷумла Ҳахоманишиниёну Ашкониён вобастагӣ дорад. Зеро ин давлатҳои пешин низоми ҷомеадориро дар доираи принсипҳои ахлоқӣ ва риояи баробарии иҷтимоӣ, хусусан таълимоти динӣ, ахлоқӣ ва фалсафии зардуштия, ки маншаъ аз оини маздопарстӣ гирифтааст, ба роҳ монда, нуфузи ҷаҳонӣ касб карданд.

Мувофиқи китоби ҳафтуми «Динкард» (боби 4, банди аввал) Зардушт нахустин инсон буд, ки ба воситаи ваҳйи илоҳӣ ба мартабаи паёмбарӣ расидааст. Андешаҳои динӣ, ахлоқӣ ва фалсафии ӯ дар боби риояи адолат ва таъмини ғояи баробарии иҷтимоӣ дар китоби муқаддаси «Авесто», ки аз панҷ қисмат иборат мебошад инъикос ёфтаанд.

Қисми аввали китоби мазкур «Ясно» ном дошта, маънои ситоиш, парастиш, ниёиш, саҷда, намозро дорад. Ин қисмат аз 72 боб иборат мебошад. Ҷанбаи гносеологӣ, ё худ мавзуи фалсафаи ахлоқии ин қисмат дар он мазмун ифода меёбад, ки ҳар чизи неку судманд, ки дар зиндагии моддию маънавии инсонҳо баҳрарасон ва манфиатбахшу фазоянда бошад ва баробарии онҳоро таъмин гардонад, сазовори ситоиш аст. Хусусан, андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек инсонҳоро ба сарзамини саодат ворид карда, андешаи бад, гуфтори бад ва кирдори бад одамонро ба сарзамини муқобили он, яъне бадбахтӣ, сияҳрӯзӣ раҳнамоӣ мекунад.

Муҳимтарин ҷанбаи таълимоти ахлоқии зардуштия, ки сарманшаи имону виҷдони пок аст мазаммат ва манъи даруғгӯӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки душмани аз ҳама хатарноки инсон амали носазойи дурӯғ ва дуруғгӯӣ шуморида мешавад. Умуман, таҳлили матни ин қисмат гувоҳӣ аз он медиҳад, ки мазмунан дар пояи тавсифи категория ва меъёрҳои ахлоқӣ эҷод карда шудааст.

Қисми дуюми китоб «Яштҳо» ном дошта, маънои маросими ситоишу парастишро дорад. Ин қисмат аз 21 наск ё китоб иборат буда, дар тафриқа аз қисми аввал маҷмуаи матнҳоеро дар бар мегирад, ки дар онҳо тараннуму бузургдошти эзидон ва фариштагон, тасвирҳои зебои табиат, паҳлавонию диловариҳои ҷанговарон дар набардҳо, сурат гирифтааст.

Қисми сеюми китоб «Вандидод» унвон дошта, фарогири маҷмуи қонунҳо бар зидди девҳо мебошад. Ин қисмат аз 22 фасл иборат мебошад, ки онҳоро дар «Авесто» фаргард мегӯянд. Мавзуҳои марбут ба қонуну дастурҳои мазҳабӣ, муносибатҳои ҳуқуқии одамон дар мавриди доду ситад, оила ва ғайра масъалаҳои баҳси ин қисмат маҳсуб меёбанд. Ба маълумоти А. Кристенсен «Вандидод» ягона наски комилест, ки аз «Авесто» – и даврони сосонӣ то замони мо расидааст.[1]

Қисми чаҳоруми китоб «Виспарад» ном дошта, маънои ҳамаи сарварон, ҳамаи нигоҳбонон ё худ ҳамаи муҳофизони маънавиро дорад. Бобҳои ин китоб «карда» унвон гирифта мешаванд, аз 22 то 27 теъдод иборат мебошанд. «Виспарад» китоби мустақил набуда, маҷмуаҳое аз бахшҳои «Ясно» мебошад.

Қисми панҷум «Хурдаавесто» («Авестои хурд») ном дошта, бо забони паҳлавӣ «Хуртак Авесто» мегӯянд. Ин қисмат аз бахшҳои «Ясно», «Виспарад» ва «Вандидод» тартиб ёфтааст. Он маҷмуи намоз, дуруд, дуо ва ниёишҳое мебошад, ки аз ҷониби мубадон дар маросимҳои гуногуни динӣ мавриди истифода қарор мегирифтанд.

[1] Кристенсен, А. Мулоҳизот дар бораи қадимтарин худои ойини зардуштӣ. -Теҳрон, 1336. - С.74.

Баъди сӯзонидани ин китоби арзишманди ахлоқӣ ва фалсафӣ аз ҷониби Искандари Мақдунӣ, ба назари авестошиносони зиёд матнҳои Авесто дар забону ҳофизаи рӯҳониён ва мардум ҳифз гардида, танҳо ба подшоҳони сосонӣ муяссар гаштааст, ки онҳоро дар шакли як китоби комил мураттаб намоянд. Бинобар ин, он матни хаттии Авесто, ки то ба имрӯз дастраси мардуми тоҷик, муаррихону муҳаққиқон гаштааст бо ибтикори подшоҳони сосонӣ анҷом пазируфтааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни таҳқиқи осори арзишманди ахлоқӣ ва фалсафии гузаштагони худ, аз ҷумла Зардуштро аз чеҳраҳои мондагори таърих мешуморад ва дар мавриди таълимоти зардуштия андешаҳои илмии худро ҷамъбаст намуда, қайд мекунад: «Зардуштия нахустин дини яктопарастӣ, дар ҷаҳон буда, дорои сохтори мушаххас ва аҳкоми динӣ бар пояи ахлоқ мебошад. Ин сохтору низом чандон нерӯманду тавоно поягузорӣ шудааст, ки рукнҳои умда ва асосии онро тақрибан тамоми динҳои ҷаҳонии имрӯз ба орият гирифтаанд»[1].

Дини зардуштӣ нахустин дине ба шумор меравад, ки таҳкурсии мустаҳками ахлоқии динҳои муосири ҷаҳонро гузоштааст. Он дорои тамоми унсурҳо, сохторҳо, қоидаҳо ва низоми мушаххаси ормонӣ мебошад. Ин дин дар даврони аввали башарият пайдо шуда, аз сарчашмаи ирфони инсонӣ баҳра бурдааст, ки ба он покӣ ва нуроният бахшидааст. Тамоми сохтори дини зардуштӣ бо торҳои дурахшони зиндагӣ ва зарраҳои асили офариниш бунёд ёфтааст, ки онро як дин бо рӯҳи зебоӣ ва пурравшании вуҷудӣ месозад.[2]

Аз таҳлил ва муқоисаи ин ду иқтибос бармеояд, ки воқеан дини зардуштия – дини яктопарастӣ аст. Ҷавҳари фалсафаи онро ахлоқ ташкил медиҳад ва асли ин дини ниёкони мо мазмунан ахлоқмеҳварӣ аст. Зардуштия инсонҳоро барои нойил шудан ба амалҳои нек ва шоиста талқин мекунад. Бадӣ ва амалҳои ба он тавъамро амалҳои нораво ва зишт пиндошта,

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор... – С.59.
[2] Раҳмон, Э.. Чеҳраҳои мондагор... – С.70.

истифодаи онҳоро боиси ривоҷ ва пайдоиши торикӣ дар вуҷуди инсон медонад. Аз ин рӯ, ҷавҳари ахлоқӣ доштани дини зардуштия сабабгори он гашт, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ динҳои дигари ҷаҳонӣ барои ташаккул ва эътирофи бештар пайдо кардани худ аз фалсафаи амалии он васеъ истифода баранд.

Аз ин рӯ, дини зардуштия комилан ҷанбаи назариявӣ надошта, балки ҷавҳараш фалсафаи амалӣ мебошад. Инсонро ҳидоят мекунонад, ки ҳамеша фаъол бошад, аъзои бадани ӯ, хусусан ақли ӯ кор кунад ва ҳамеша нек мулоҳиза намояд, ростиро талқин карда, аз гуноҳ кардан худро дур дорад. Ҷиҳати ҳаллу фасли масъалаи баррасишаванда фикр накардан, дуруст наандешидан, мулоҳиза нанамуданро бузургтарин гуноҳ мешуморад. Чунки роҳ якест ва он роҳи ростист, ҳамаи дигар роҳҳо бероҳа мебошанд.

Дар аҳди давлатдории Ҳахоманишиҳо ва Ашкониён дар баробари динҳои гуногун мавқеи дини маздаясно мустаҳкам буда, мазҳаби асосии мамлакат эътироф шуда буд. Аммо дар фарқият аз ҳахоманишиҳову ашкониён подшоҳони сосонӣ пояҳои иҷтимоӣ-сиёсии ин оинро бештар қавӣ гардонида, ба дини ягонаи давлатии худ табдил додаанд.

Яъне, мустааҳкам гаштани пояҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ин дин ба шоҳи сосонӣ Ардашери I дахл дорад, ки дар ислоҳоти воридкардаи худ ба мазмуни ин ойин тағйирот даровarda, ба мазҳаби давлатии империяи бузурги сосонӣ мақом дод. Суханони «ваҳдати сиёсат ва дин, ягонагии қудрати сиёсӣ ва мазҳабӣ аст»[1] ба ӯ тааллуқ дорад. Бинобар ин, яке аз тамоилгириҳои муҳим ва фарққунандаи дини зардуштия аз дигар динҳо он буд, ки моҳияти таълимоти зардуштияро фалсафаи ахлоқу тарбияи зебоипарастӣ ташкил медод ва оташкадаҳо макони таблиғ, танзиму назорати риояи меъёрҳои ахлоқӣ аз ҷониби мардум буданд.

Авестошиноси шинохтаи тоҷик Ҳ. Муъминҷонов дар таҳқиқоти худ оид ба макони назру ниёиш, ситоишу иҷрои намоз дар динҳои гуногун мароқ

[1] Сомӣ, А. Тамаддуни сосонӣ. – Теҳрон, 1342. – 342с. – С.71.

зоҳир карда, чунин маълумоти воқеӣ медиҳад, ки «Дар ҳар дину мазҳаб ташкилоте, ки оммаи васеи мардумро ба эътиқоду боварӣ ҳидоят мекунад, маҳаллест, ки онҳо дар он ҷо ба худованд назру ниёз карда, ситоишу намоз ба ҷо меоваранд. Чунин ташкилот дар дини насронӣ калисо, буддоӣ – маъбад, дини ислом – масҷид ва яҳудия – синагога аст. Дар дини маздаясна чунин сохтор оташкада ном дорад. Дар оташкадаи зардуштӣ дар мазҳари оташ на оташи муқаррарӣ, балки манбаи энергия ва рӯшноии он, ки рамзи андешаи нахустини Аҳурамаздост, парастида мешавад».[1]

Дар асоси ин маълумот мушаххас мегардад, ки подшоҳони сосонӣ на танҳо ойини маздаясноро мазҳаби ягонаи давлатдорӣ эълон карданд, инчунин барои сарҷамъ кардани мардум ва устувор нигоҳ доштани муттаҳидӣ ба бунёди оташкадаҳо, таъмиру бозсозии онҳо таваҷҷуҳи хосса доданд, ки ин иқдом ваҳдати мардумро мустааҳкам карда, барои густариши арзишҳои ахлоқии гузаштагон мусоидат намуд. Чунки гузаштагони мо зебоипарастӣ ва озодиро афзалтар аз ҳар чизи дигар донista, амалҳои ношоистаро зуҳроти номатлуб алайҳи ҷомеа ва зиндагии ҷамъиятӣ меҳисобиданд.

Бояд гуфт, ки Худованди Зардушт Аҳурамаздост ва он маънои «сарвари хирад», «Худованди хирад» – ро ифода мекунад. Аз дидгоҳи фалсафаи космологӣ номи дин ва муъминони онро маздаясна – яъне пайравони хирад меноманд. Хирад ваҷҳи муштараки ақл ва таҷриба буда, донишест, ки дар ҷараёни кашфи табиат ба даст меояд. Мухолифини динро бошад, бо номи даеваясна – ситоишкунандагони дев ном мебарад. Ба он хотир, ки шайтон, ҷин, иблис бо девҳо гурӯҳи муштаракро ташкил медиҳанд. Онҳо муқобили ҳамнавъони худ фиребкору зарароваранда мебошанд. Ба ибораи дигар, Зардушт инсони нодонро бо дев муқоиса карда, чунин мешуморад, ки вай аз рӯйи нодонӣ ва бетаҷрибагӣ кори ношоиста анҷом медиҳад.[2]

[1] Муъминҷонов Ҳ. Тӯрон - гаҳвораи тамаддуни ориёӣ. - Душанбе, 2004. - 297с. - С.114.
[2] Ҳамин асар… - С.252.

Аз ин андеша бармеояд, ки аз ҷанбаи онтологӣ Зардушт инсонҳоро вобаста ба хулқу хӯй, рафтору амал ба ду гурӯҳ тақсим мекунад: инсонҳои неку рафтори писандидадошта – маздаясна ва инсонҳои бадрафтору ҷоҳил – данаеваясна. Ё аз ҷанбаи дигар Зардушт инсонҳое, ки таблиғгари ростӣ, дурустӣ, покӣ ва адолат мебошанд, онҳоро ашаван номида, инсонҳое, ки тарафдорӣ аз дурӯғ, фиреб, кина ва ғайра мекунанд, онҳоро дрегван меҳисобад. Умуман, Аҳурамаздо на танҳо мазҳари ситоиш, балки намунаи пайравӣ мебошад.

Дар бандҳои 14–15-и яшти нахустин, ки ба Аҳурамаздо бахшида шудааст, Зардушт чунин мегӯяд: «Фиребнадиҳанда – номи ман аст, Фиребнахуранда – номи ман аст, бо пофишорӣ ғалабакунанда – номи ман аст, болои ҳама ғалабакунанда – номи ман аст, шикастдиҳандаи ҳама – номи ман аст, Офарандаи ҳама – номи ман аст, Расонандаи ҳама неъмат – номи ман аст, Бахшандаи ҳама саодат – номи ман аст, Бахшоишгар – номи ман аст (Банди 14). Некӯикунанда бо майли худ – номи ман аст, Подошдиҳанда бо майли худ – номи ман аст, Судрасон – номи ман аст, Тавоно – номи ман аст, аз ҳама тавоно – номи ман аст, Аша – номи ман аст, Бузург – номи ман аст, Мамлакат – номи ман аст, Бузургтарин мамлакат – номи ман аст, Хубдон – номи ман аст, Хубдоништарин – номи ман аст, Дурбин – номи ман аст (Банди 15)».[1]

Таҳлилу таҳқиқ ва тавсифи ин сифатҳо далолат аз он мекунанд, ки инсони идеалӣ ва таблиғгари некию ростӣ бояд бахшоишгар, накӯкор, доно, тавоно, ҳалим, дурбин ва ғайра бошад. Акси ҳол ӯ некбин ва писандида буда наметавонад. Ба он хотир, ки дар вуҷуди инсон аз оғоз ду неруи муқобили ҳам нуҳуфтаанд. Яке тамоили созандагӣ ва дигаре майли вайронкориро дорад.

Мувофиқи таълимоти ахлоқии зардуштия унсурҳои созандагию ободкорӣ аз аҳу – аломатҳои ҷисмонии ирсӣ, бауда – аломатҳои маънавии

[1] Муъминҷонов Ҳ. Тӯрон - гаҳвораи тамаддуни ориёӣ. - С. 253.

ирсӣ, тарбия ва касби дониш сарчашма мегиранд. Неруи созандагӣ инсонро ба роҳи нек, обод кардани табиату ҷомеа, ҳидоят мекунад. Баръакс, неруи вайронкунанда инсонро ба нодонию ҷаҳолат, худхоҳию худбинӣ талқин мекунад. Бинобар ин, Зардушт сарчашмаи дар худ нуҳуфта гардонидани сифатҳои ахлоқи писандидаро дар донишандӯзӣ ҷуста, инсонҳоро талқин мекунад, ки ҳамеша дар омӯзиш, камоли ақл ва ташаккули андешаи нек, кӯшиш кунанд. Хашму ғазаб, кинаю хусумат аз амалҳои зишту нораво буда, инсонро ҳамеша ба зиллату пастӣ мебаранд. [1]

Ба тарзи дигар, гузаштагонамон Офтобро ҳамчун манбаи зиндагӣ ситоиш карда, равшаниро бо ҳаёт пайваста медонистанд, дар ҳоле ки торикӣ, ки то ҳол ҳамчун сиёҳӣ маъруф аст, ҳамчун манбаи аъмоли бад ва зиштӣ шинохта мешуд. Зеро аксарияти корҳои номатлуб аз ҷониби инсон дар шаб ва дар зери пардаи торикӣ, дур аз нури равшан, анҷом дода мешаванд. Аз ин сабаб, дар маздаясно ҳамаи падидаҳои табиӣ ва маънавӣ ба ду қисм — нур ва зулмат, рӯшноӣ ва торикӣ — тақсим мешаванд. Нур инсонро ба рушд ва наҷот мебарад, дар ҳоле ки торикӣ манбаи пастӣ ва зиштӣ мебошад.

Дар «Авесто» меҳвари фазоишу растагории коинот, ҷисмҳои осмонӣ ва ба таври умум ҳастӣ бо мафҳуми «ашо» иртибот дорад. Тавре ки Иброҳими Пури Довуд тавзеҳ медиҳад, «Ашо» аз ҷумлаи калимаҳое мебошад, ки маънои бисёр доманадор дорад. Ин мафҳум метавонад ростӣ, дурустӣ, тақво, тақаддус, қонун, ойини эзидӣ ва покиро дар бар гирад. [2]

Инчунин, ашо дорои мазмуни васеи ахлоқӣ дорад. Он рафтору кирдори одамонро раҳнамоӣ мекунад. Инсонҳоро барои интихоби роҳи дуруст, сазовор гаштан ба сифатҳои ҳамида: ҳақиқҷӯӣ, адолатхоҳӣ, садоқат, вафодорӣ, далерию фарзонагӣ, ростию дурустӣ ва ғайраро талқин мекунад.

Дигар ҷузъи муҳимме, ки дар он дини ахлоқӣ будани зардуштияро инъикос медорад – Даена – яке аз фариштагони марказии он мебошад. Даена, ки онро муҳаққиқони авестошинос, аз ҷумла Х. Бартоломе «мани маънавӣ»,

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор... - С.70.
[2] Пури Довуд. Яштҳо. 1. - С.91.

Ломмел «ҷавҳари маънавӣ», Мейе Б. «шахсияти маънавӣ», Дюшен «виҷдон» маънидод кардаанд, аввалан рамзи дини зардуштӣ аст ва дуюм, фариштаи муваккили виҷдон мебошад, ки муносибати инсонро ба олами атроф муайян мекунад. Дар таълимоти зардуштия он мақоми категорияи ахлоқии эҳсоси масъулиятро доро мебошад, ки дар низоми давлатдории Сосониён ҷиҳати барқарор доштани адолати иҷтимоӣ шеваи кории подшоҳон қарор гирифт.

Аз ҷиҳати онтологӣ, Аҳуромаздо дар маздаясно ҳамчун худои якто ва офаридгори тамоми мавҷудоти ҷаҳон шинохта мешавад. Вай раҳнамои одамоне аст, ки ахлоқи некро сарманшаи зиндагии худ қарор додаанд. Парвардигори қодир ва тавоно тамоми унсурҳои моддӣ ва маънавии ҷаҳонро барои осоиш ва ободии инсон офаридааст. Аммо, бо ҳамлаи Аҳримани палид, ҷаҳони равшанӣ олуда ва пургазанд гардид. Чизҳое чун шаб, марг, фиреб, ва фисқу фуҷур дар ҷаҳоне, ки қаблан аз онҳо холӣ буд, пайдо шуданд. Дар ин шароит, Аҳуромаздо ба инсон ақли солим дод, то битавонад ростиро аз дурӯғ, хубиро аз бадӣ, ва рӯшноиро аз торикӣ фарқ кунад. Шахсе, ки ақли солимро ҳамчун раҳнамо интихоб карда, мутобиқи андешаи нек амал мекунад, пайрави ойини маздаясно мегардад. [1]

Ҳамзамон, дар «Авесто» заҳмат ва кор яке аз рукнҳои муҳимми дин маҳсуб мешавад ва муносибати шахс ба маздаясно тавассути кору кӯшишаш муайян мегардад. Шахси заҳматкаш, махсусан кишоварз, ба касе монанд карда мешавад, ки тухми ростиро мекорад ва маздаясноро дар ҷаҳон паҳн мекунад. Дар «Мену хирад» таъкид шудааст, ки инсон бояд ноне бихӯрад, ки бо кори худ ёфтааст, ва як қисмати он нонро ба худо ва некӯкорон бахшад. Агар касе аз меҳнати дигарон истифода кунад, ин амал мисли он аст, ки ӯ мағзи дигареро мехӯрад. [2]

Ҳамин тавр, заминаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии пайдоиш ва рушди этикаи давлатдории Сосониён бо он иртибот дорад, ки дар оғози асри III-и милодӣ давлати Порт бо таъсири ду омил: аввалан, ҷангҳои мудаввом бо

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор… - С.72.
[2] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». Ҷ.1. - Душанбе, 2014. - 478с. - С.215-216.

римиҳо ва дуюм, низоъу хусумати амалдорону саркардагони аскар дар дохили кишвар, таназзул ёфт. Дар натиҷа, дар кишвар бенизомӣ, беҳокимиятӣ ҳукмрон гашта, якбора зиддиятҳои байниҳамдигарӣ миёни ашрофу ғуломдор, дар байни аҳли ҷомеаю ғуломон тезутунд шуд. Хусусан, ашрофи Форс якҷоя бо коҳинони зардуштӣ аз ин фурсат истифода бурда заминҳои киштбоб ва ҳосилхезро ба дасти худ гирифта, вазъи зиндагии кишоварзон ва ғуломонро мушкил гардониданд.

Аз чунин вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ истифода бурда Бобак писари Сосон ба духтари шоҳ Говзачеҳр оила барпо карда, подшоҳро ба қатл мерасонад ва ба ин васила тахтро соҳиб мешавад. Инчунин, аз заиф гаштани низоми идоракунии давлати ашкониён суистифода бурда, вилояти Кирмонро ба итоати худ медароварад ва дар ин минтақа писари худ Ардашерро ҳоким таъин мекунад. Сипас, ба Хузистон, Уммон ва Исфаҳон лашкар кашида, ин минтақаҳоро низ ба тобеияти ҳокимияти худ медароварад.

Соли 222 пас аз вафоти Бобак, писараш Ардашер ба тахти шоҳӣ нишаст. Муаррихи маъруфи тоҷик Б. Ғафуров дар ин бора мегӯяд: «Дар ибтидои соли 220 мелодӣ Ардашери I Бобакони Сосонӣ, ки ҳокими вилояти Истахр (дар Форс) буд, ҳокими тамоми Форс гардид. Соли 224 Ардашери I охирин намояндаи Оли Ашкониён, Ардавони I-ро шикаст дода, ҳокимиятро ба даст гирифт ва давлати наве таъсис дод, ки тамоми сарзамини Эронро дар бар мегирифт».[1]

Аз ин иттилоъ маълум мегардад, ки Ардашери I аз насли Бобакон Сосон – мубади мубадон дар ибодатгоҳи Ноҳид буда, баъди заволи давлати Портҳо ва фавти падар қудрати сиёсиро ба даст оварда, сулолаи худро ба номи ҷадди хеш Сосон – Сосониён ном гузошт, ки таърихан аз вориси Ҳахоманишиҳо будани онҳо далолат мекунад, зеро дудмони Ҳахоманишиҳо низ Истахр ба ҳисоб мерафт.

[1] Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976с. – С.223.

Муаррих М.М. Дьяконов дар таҳқиқоти худ, афзалияти этикаи давлатдории Сосониёнро бо давлати Портҳо муқоиса намуда, ба чунин хулоса мерасад: «Оли Портҳо, ки дар задухӯрдҳо бо Рим суст шуданд ва дар гирдоби зиддиятҳои мураккаби иҷтимоӣ афтоданд, дар байни ғарби ғуломдорӣ ва шарқи ҷамоатию авлодӣ калавида, ба рушди муносибатҳои нави ҷамъиятӣ мусоидат карда натавонистанд. Ин вазифаро давлати Сосониён ба ҷо овард».[1]

Аз ин маълумот ва сарчашмаҳои дигари таърихӣ аён мегардад, ки дар оғози давлатдории Сосониён дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дигаргунӣ рух дода, муносибатҳои феодалӣ авҷ мегиранд, барояшон муяссар мешавад, ки волию ҳокимони маҳаллии минтақаҳои гуногуни кишварро, ки дар давраи Портҳо ба ҳокимияти марказӣ итоат накарда, мустақиман худ ҳукм меронданд, яъне худкома буданд, ба тобеияти ҳокимияти марказӣ даровардa, аз як марказ идора кардани давлатро ба роҳ монанд. Бинобар ин, дар ин давраи таърихӣ давлати Сосониён бо назму тартиб ва оқилона ба роҳ мондани давлатдорӣ ба як сулолаи пуриқтидор табдил ёфт.

Баъди Ардашер идораи давлатдорӣ ба Шопури I, пас аз ӯ ба Ҳурмузи I, Баҳроми I, Баҳроми II ва Нарсӣ мегузарад. Масалан, дар давраи салтанати Кайқубодшоҳ (солҳои 488–531) аз сабаби вазъи ногувори иҷтимоӣ-сиёсӣ ва рушди муносибатҳои феодалӣ, побанди заминдорони калон гаштани кишоварзон, андозҳои вазнин, аҳволи зисти мардуми маҳаллҳои мусаххаргашта мушкил гашта, бенизомӣ ва эътирози халқҳо, хусусан туркони кӯчманчӣ нисбати идораи ҳукумати Сосониён авҷ гирифта, шуришҳои мардумӣ сурат мегиранд.

Ҳамзамон, дар Эрон низ мардум аз вазъи ба вуҷуд омада, аз низоми идоракунии Қубод норозигӣ баён дошта, бо роҳбари Маздак ҷунбиши халқиро ташкил медиҳанд. Маздак мубад буд, дар солҳои хушксолӣ тарафдори одамони гурусна ва бехонаю дар мешавад ва ба давлатмандон

[1] Дьяконов, М.М. Очерки истории древнего Ирана. – М. 1961. – С.260.

эътирози норозигӣ менамояд. Бинобар ин, халқи ситамдида бо ӯ ҳамроҳ шуда, ба сафи шӯришгарон пайвастанд.

Ҳадафи Маздак ин буд, ки ҳамаи одамон ҳуқуқи баробари зиндагӣ карданро доранд, нобаробариҳои иҷтимоӣ бояд дар ҷомеа аз байн бурда шаванд, аз сарватмандон молу амвол, сарвату боигарӣ кашида гирифта шавад ва ба ҳама мардум баробар тақсим карда шаванд. Мувофиқи маълумоти Табарӣ, Маздак ва пайравонаш бар он ақида буданд, ки «Худо неъматҳои оламро барои он офарид, ки мардум онҳоро байни худ бо адолат тақсим кунанд, аммо инсонҳо дар ин кор беадолатӣ карданд... Пайравони Маздак изҳор медоранд, ки онҳо дороии сарватмандонро гирифта, ба камбизоатон медиҳанд, зеро агар касе бештар аз дигарон зан, пул ва мол дошта бошад, ин маънои онро надорад, ки танҳо ӯ ба ҳамаи он чизҳо ҳақ дорад».[1]

Умуман, талаботи пешгузоштаи Маздак дар байни авом, аз ҷумла кишоварзон одилона пазируфта шуда, ҷонибдорони зиёдеро аз миёни ин қишри иҷтимоӣ пайдо кард. Онҳо ба ҷунбиши Маздак пайваста тағйироти ҷиддие дар низоми муносибатҳои мавҷуда ба вуқӯъ оварданд. Аз ҷумла, аз шӯриши саросарии мамлакатро фаро гирифта истифода бурда, молу амволи бойҳоро кашида гирифтанд ва дар байни камбағалон тақсим намуданд. Баъзеи сарватмандонро ба қатл расониданд ва бархеи онҳо имкон пайдо карда, ба кишварҳои хориҷ фирор карданд. Ҳатто Кайқубодшоҳ, аз тарси ошӯбҳои мардумӣ, талош кард, бо заиф кардани мавқеи ҳокимони маҳаллӣ ва бузургтарин намояндагони аъёну ашроф, ҳокимияти марказиро тақвият диҳад ва худро пайрави таълимоти Маздак эълон намуд. [2] Сабаби шикасти маздакия дар он буд, ки ин ҷунбиш бар зидди муносибатҳои феодалӣ баромада буд, ки дар он замон зинаи зарурии тараққиёт ба шумор мерафт. Аммо шиори маздакиён, ки баробарии ҷамоатиро мехостанд, дар шароити ҳамон давра қадам ба ақиб ҳисоб мешуд.

---

[1] Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976с. – С.243.

[2] Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав… - С.243.

Бо вуҷуди ин ҷунбиши маздакия тамойили пешрафта дошт. Зеро Маздак муқобили беадолатӣ, риоя нагаштани меъёрҳои ахлоқӣ, ки зулму шиканҷаро миёни мардуми авом ривоҷ дода, вазъи зиндагии онҳоро мушкил гардонида буд, баромад карда, мардумро алайҳи истисмор бархезонид.

Маздак – ҳамчун чеҳраи дурахшони таърихи форсизабон, номи худро дар ҳаракати озодфикрии ҷаҳон ба таври абадӣ сабт кардааст. Таълимоти ӯ, гарчанде дар давраи сулолаи сосонӣ пайдо шуд, роҳи муборизаи озодихоҳонаи форсизабононро бар зидди истилогарони аҷнабӣ равшан кард ва ба ташаккули давлатҳои Саффориён, Тоҳириён ва Сомониён мусоидат намуд.

Маздак бо таълимоти худ ҳамчун рамзи озодфикрӣ ва муборизаи иҷтимоӣ дар таърихи форсизабон нақш гузоштааст. Гарчанде ки мазҳабаш дар давраи Сосониён рушд кард, таълимоти ӯ тавонист аз ҳудуди замону макон гузашта, ба ташаккули давлатҳои мустақили форсизабон таъсир расонад. Ин нишон медиҳад, ки андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ метавонанд на танҳо тағйироти ҷузъиро ба вуҷуд оранд, балки ба равандҳои васеътари таърихӣ таъсир расонанд.

Таъсири фавқулоддаи таълимоти Маздак дар асрҳои миёна низ эҳсос мешуд, ки дар дини ислом ба зуҳури даҳҳо ҷараён ва фирқаҳо сабаб гардид. Маздак аввалин ҳаракати васеи иҷтимоию динӣ ва ҳатто мардумӣ буд, ки проблемаи нобаробарии иҷтимоиро ба миён гузошта, барои ҳалли он амалан талош намуд».[1]

Ниҳоят, баъди вафоти Қубод писари ӯ Хусрави I (531 -579), ки бо номи Анӯшервони Одил машҳур аст, ба тахти шоҳаншоҳӣ менишинад. Хусрави Парвиз бошад, охирин шоҳи пуриқтидори сулолаи Сосониён буд, аммо дар асри VII ба арабҳо муяссар мегардад, ки давлати пуриқтидори Сосониёнро мусаххар карда, аз байн баранд.

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор. - С.114 – 115.

Ҳамин тавр, давлати Сосониён дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ аз намунаҳои барҷастаи давлатдорӣ ба ҳисоб меравад. Шукӯҳу ҷалол ва иқтидори азим пайдо кардан ва ҳамчун ба як давлати пуриқтидори ҷаҳонӣ мубаддал гаштани ин давлат аз он вобастагӣ дорад, ки подшоҳони сосонӣ рукнҳои ахлоқии зардуштияро сармашқи фаъолияти худ қарор дода, ба дастовардҳои назаррас нойил гардиданд. Ин нуктаро бо якчанд далели илмӣ метавон асоснок кард:

1. Сосониён – дар тӯли зиёда аз 400 соли мавҷудияти худ дар саргаҳи тамаддуни ҷаҳонӣ фарҳанги олии давлатдорӣ ва осори ғании хаттию шифоҳие оид ба санъати нақшу нигор, ҳайкалтарошию кандакорӣ, шаҳрсозию шаҳрдорӣ, таҳия ва таълифи китобҳо, андарзномаю катибаҳо ва ғайра ба мерос монданд, ки барои омӯхтан ва таҳқиқ кардани таърихи фарҳанги моддию маънавии мардуми тоҷику форс арзиш, аҳамият ва ҷойгоҳи хосса доранд.

2. Сосониён – ворисони империяи Ҳахоманишҳо буда, дар замони давлатдории худ барояшон муяссар шуд, ки сарзаминҳои гузаштагони худро аз римҳо ва қабилаҳои кӯчманчӣ ҳимоя карда, давлати пуриқтидори ҷаҳониро таъсис диҳанд.

3. Сосониён дар мавриди ба тахт нишастани меросбарон анъанаи пешгузаштагони худ – Ҳахоманишиҳоро идома дода, бо урфияти хос тоҷгузорӣ мекарданд. Тоҷ аз тилло буда, бо сангҳои қиматбаҳо: ёқут, марворид, зумуррад ороиш дода мешуд. Тоҷро ҳар шоҳаншоҳ мувофиқи табъи худ тартиб медоданд. Дар болои сиккаҳои сосонӣ расми шоҳон бо тоҷи онҳо боқӣ мондаанд.

4. Қабули шахсони ба дарбор ташрифоварда ва шунидану бароварда кардани арзу хоҳиши онҳо дар дарбори Сосониён махсусияти худро дошт. Хусусан, дидани шоҳ барои аксарияти мардум манъ буд, касе, ки ба дарбор барои суҳбат ба назди шоҳ меомад, шоҳ паси парда менишаст ва шахси омада дар масофаи муайяне истода ба ӯ суҳбат meорост. Таомули дигар ин буд, ки шахсонеро, ки шоҳ қабул мекард, аввалан аз ҷониби дабирони дарбор

озмуда мешуданд, то ки дар сару либос ва суханҳои онҳо нуқсоне набошад. Дар назди пардаи ҳарир бошад, ҳоҷиб-хурамбош ба суҳбат назорат менамуд.

Ҳамзамон, дар толори қабулгоҳ дарбориён вобаста ба вазифа ва мақоми иҷтимоӣ ҷой мегирифтанд. Инчунин, шоҳ дар рӯзҳои муайян олимону донишмандонро қабул мекард ва бо онҳо баҳсу мунозираҳои илмӣ, динӣ ва ғайра баргузор мекард. Як нуктаи дигарро бояд зикр кард, ки то замони Анушервон дар ҳузури шоҳ дар суҳбатҳо танҳо сарвазир ва мубади мубадон иштирок мекарданд. Анушервон дар низоми қабули шаҳрвандон тағйирот ворид карда, ба қабул ва шунидани арзи мардум сарвазир, хонсолор, охурсолор, пуштибон, ошпаз, пешхидмат, дарбон, андарзбон (раиси ташрифот) – ро даъват мекард. Расми қабули меҳмонон бошад, мувофиқ ба рутбаҳо ва мақоми иҷтимоии онҳо ҷараён мегирифт.

5. Аҳолӣ дар замони Сосониён ба чаҳор табақа тақсим мешуд:

1. Отурвон (руҳониён).

2. Артишдорон (ҷанговарон).

3. Дабирон (кормандони идораҳои давлатӣ);

4. Аостриюшон ва хутухшон (кишоварзон, ҳунармандон ва савдогарон).

Ҳар табақаи аҳолӣ сохтори махсуси худро дошт. Масалан, табақаи ҷанговаронро иронсипаҳбад, раиси дабиронро ирондабирпат меномиданд; муғон бо унвони мубади мубадон ва хирбадон бо унвони хирбади хирбадон маъруф буданд. Ин мақомот тавассути интихоб таъин мешуданд. Табақаи озодон, ки шомили шоҳон ва мансабдорони олии давлатӣ буданд, табақаи баландтаринро ташкил медоданд. Ин табақа на танҳо дар идораи давлат нақши муҳим дошт, балки ҳуқуқи сарнагунии шоҳ ва интихоби вориси дигарро низ дошт. Ба ин табақа фармондеҳони асосӣ, аз ҷумла вазири аъзам, мубади мубадон, ирондабирпат, сипахпат ва вазири молия (востариюшонпат) дохил мешуданд, ки онҳо умури давлатро идора мекарданд.

Дар деҳот мақоми деҳқонон хеле баланд буд. Калимаи «деҳқон» маънои шоҳзода ё сарварро дошт. Дар маҷмӯъ, се табақаи асосӣ аз ҳамаи

андозҳо озод буданд. Ду намуди асосии андоз вуҷуд дошт: сарона ва андоз аз замин. Меъёри андоз аз заминҳои обӣ ва лалмӣ фарқ мекард, ва занон ва кӯдакон аз додани андоз озод буданд.

Дар маҷмӯъ, дар байни табақаҳои ҷомеа фарқиятҳои назаррас вуҷуд доштанд. Масалан, дар табақаи косибон мақом ва вазифаи ҳар фард дақиқ муайян шуда буд, ва касбу ҳунар одатан меросӣ буд. Ба касоне, ки маҳорат ва дониши зарурӣ надоштанд, қатъиян манъ буд, ки ба он касб машғул шаванд. Дар «Менуи хирад» ин масъала чунин баён шудааст: «Пешаварон набояд ба корҳое, ки намедонанд, машғул шаванд. Онҳо бояд корашонро дуруст анҷом диҳанд ва музди одилона гиранд, зеро ҳар касе, ки дар коре, ки аз он огоҳ нест, машғул шавад, он корро зоеъ ва бефоида мекунад».

Ҳар табақа роҳбари худ дошт ва гузаштани инсонҳо аз як табақа ба табақаи дигар хеле кам сурат мегирифт ва танҳо бо қарори Шӯрои салтанатӣ ва имзои шахсии подшоҳ имконпазир буд. Табақаи ҳоким, бахусус ашрофони сосонӣ, аз табақаҳои дигар духтар мегирифтанд, вале духтарони худро ба табақаҳои поёнӣ намедоданд. Қонуни мамлакат фурӯши амволи ашрофро ба табақаҳои поёнӣ манъ мекард.[1]

6. Идораи мамлакат ба қисмҳои идоравӣ ва маъмурӣ ҷудо мешуд. Давлатро шоҳаншоҳ, ки тибқи анъанаи гузаштагон, дар асоси васияти подшоҳи марҳум ё тавсияи Шурои шоҳаншоҳӣ[2] интихоб менамуданд. Ба ғайр аз Шурои шоҳаншоҳӣ дар дарбори Сосониён Шурои дигар амал мекард, ки ба он модари шоҳаншоҳ, шоҳзодагон, бузург-фрамадор ва мубади мубадон шомил буданд. Мақоми олии иҷроияи шоҳаншоҳро бузург-фрамадор, яъне сарвазир ба ухда дошт. Инчунин, низоми нави девонсолорӣ амал мекард, ки ба соҳаҳои гуногун роҳбарӣ менамуданд. Вилоятҳои марзиро бошад, марзбонон идора мекарданд ва онҳо сипоҳи муайяни худро доштанд. Сарвазир раванди кори тамоми девонҳо ва вазоратҳоро назорат ва роҳбарӣ менамуд.

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор. - С.117.
[2] Худоиев А.Б., Мунавваров Б.А., Авезов Ҷ.С. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе, 2016. – 340с.- С.72.

7. Мазҳабҳои дар замони Сосониён маъмул, оини қадимаи мардуми тоҷику форс – маздаясна, ки ба сифати дини расмии давлатӣ қабул карда шуд, дини Монӣ ва ҳаракати маздакия мебошанд. Аз ҷумла: муғон ҳамчун табақаи руҳонӣ, татбиққунандаи аҳкому қоидаҳои оини маздаясно буда, дар ҷомеа обрӯ ва эҳтироми хосс, ҳуқуқҳои зиёдро доро буданд. Онҳо тобеи қонуни мамлакат набуданд ва худашон барои худ қоидаю қонунҳо доштанд. Ҳатто мардум ба онҳо ушр – ҳадяҳои зиёд медоданд. Дар навбати худ мубадон ба чанд дараҷа тақсим мешуданд: мубади мубадон, хирбадон, муғони нозирӣ ва дастур. Хизмат кардан дар маъбадҳои оташ барои онҳо кори фахрӣ ва бошараф ба ҳисоб мерафт. Нисбат ба давраи Ҳахомаишиҳо дар замони давлатдории подшоҳони сосонӣ дар мамлакат сохтмони маъбадҳои оташ хеле меафзояд, ки вазифаи мубадон доимо нигоҳ доштани оташ дар оташкадаҳо буд. Инчунин, дар ҳар як хонадонҳои давлатманд оташкадаи хонагӣ сохта шуда, кадхудо онро ҳифз ва назорат менамуд, то ки хомӯш нагардад. Оташкадаҳои бузург инҳо буданд:

1. Озарфаранбағ дар Кориёни Порс, ки ба табақаи муғон нисбат дошт.

2. Озаргушасп дар Шиз, ки ба шоҳон мутаалиқ буда, онҳо пеш аз тоҷгузорӣ, оғози ҷанг ва иҷрои корҳои муҳимми давлатӣ ва динӣ дар ин оташкада намоз гузошта, қурбонӣ мекарданд.

3. Озарбарзинмеҳр. Ин оташкада дар Хуросон бино ёфта буд, ки ба табақаи кишоварзон мансубият дошт.

Бояд қайд кард, ки то замони Сосониён оини маздаясно дини расмии давлатӣ набуд ва дар давраи Сосониён ба ин мақом расид. Сабаби ба дини давлатӣ Сосониён табдил ёфтани дини зардуштӣ аз он иборат буд, ки форсҳо ҷойгоҳи дини худро нисбат ба динҳои дигар афзал медоштанд. Ҳатто бо дастури подшоҳони сосонӣ, аз ҷумла Ардашери I ва Шопури I китоби муқаддаси «Авесто», ки дар давраи Ҳахоманишиҳо дар 12 ҳазор пӯсти гов бо ҳуруфи тилло навишта шуда, аз ҷониби Искандари Мақдунӣ сӯзонида мешавад, аз нав гирдоварӣ карда, дар шакли китоб ба нашр мерасонанд. Бо вуҷуди ин Сосониён нисбат ба динҳои дигар: насронию яҳудӣ ва буддоӣ

эҳтиромро қойил буданд. Зеро дар баробари мардумони тоҷику форс дар минтақаҳои тобеи сулолаи Сосониён масеҳиён, яҳудиён ва буддоиҳои зиёд зиндагӣ мекарданд.

Монӣ низ ҳамчун дин дар давраи Сосониён зуҳур мекунад. Асосгузори он Монӣ буд. Ӯ баъди шинос гардидан ба оинҳои яҳудӣ, калдонӣ-бобулӣ, масеҳӣ ва зарудштӣ дини худро ба ҷаҳониён пешниҳод мекунад. Бинобар ин, дини Монӣ омехтаи динҳои яҳудӣ, масеҳӣ, бобулӣ-калдонӣ ва аз ҳама бештар зардуштӣ буда, асоси онро ба монанди оини маздаясно муборизаи некӣ ва бадӣ, хайр ва шарр ташкил медиҳад. Инчунин, мазмунан ақидаҳои Монӣ оид ба баррасии мавзуъҳои марбут ба гуноҳ, биҳишту дӯзах, пули чинвод, рӯзи растохез ва ғайра ба дини зардуштӣ айнан шабоҳат доштанд. Аммо таълимоти Монӣ нисбат ба дунё ва одамон тамоили хеле маъюсона-пессимистӣ дошт.

Хусусан, мувофиқи таълимоти Монӣ олам саршори зулм ва торикӣ аст ва инсон бояд аз мубориза ба муқобили бадӣ даст кашад, аз зиндагии хуб, зану фарзанд, корҳои дунявӣ дар канор истад ва бо худоҷӯйи умр ба сар барад, то ба саодат расад. Ҳарчанд ӯ барои Шопури I китобе бо номи «Шопургон» навишта, мекушад майли подшоҳро ба таълимоти худ гаравонад, аммо сосониён дини ӯро қабул накарданд ва барои Монӣ тамоми имкониятҳоро ҷиҳати таблиғи ақидаҳои худ маҳдуд карданд. Ойини Монӣ баъдан дар Фаластин, Миср, Арабистон, Испания ва Италия пайравони худро пайдо карда, то қарнҳои VI – VII нуфузи зиёд дошт.

Маздак, писари Бомдод аз аҳли Нишопур (ш. Нусай) буд. Дар замони давлатдории Қубод ба дарбар омада, шоҳро ба ойини худ мойил мекунад. Ақидаи динии Маздак ба таълимоти Монӣ наздикии идеявӣ дошт. Маздак таълим медод, ки рӯшонӣ аз зулмат (торикӣ) ҷудост ва ҳаракатҳои ӯ бошуурона, оқилона ва бомақсад мебошанд. Торикӣ бешуурона ва кур-куронаю беоқибат аст.

Мувофиқи таълимоти ӯ, олам аз се унсур — об, оташ ва хоки нек ва бад иборат аст, ки таркиби онҳо на танҳо олами моддиро ташкил медиҳад, балки

дар вуҷуди одамон низ ҷой гирифтааст. Инсоният дар худ унсурҳои некӣ ва бадиро дорад. Олами руҳии осмонӣ низ, монанди олами заминӣ, сохтори худро дорад. Худованд, ки ба монанди подшоҳ болои тахт нишастааст, бо ёрии 4 ҷонишин — шуур, ақл, ҳофиза ва шодӣ — умури оламро идора мекунад. Ин 4 қувва тавассути 6 вазир, ки дар маркази 12 вуҷуди руҳӣ фаъолият доранд, ба ҳаракат даровардa мешаванд. Инсоне, ки ҳамаи ин 4 қувва, 6 вазир ва ихтиёроти 12 гонаи руҳиро дар худ муттаҳид кунад, ба мартабаи худоӣ мерасад. Дар таълимоти ӯ инчунин таъкид мешавад, ки ҳамаи ҷангу ихтилофҳо асосан аз молу занҳо бархостаанд, бинобар ин, онҳо бояд умумӣ гардонида шаванд.

8. Дар мавриди рушди соҳаҳои таҳсилот, илму фарҳанг Сосониён анъанаи гузаштагони худро идома ва такмил дода, ба дастовардҳои зиёде муваффақ шудаанд. Аз ҷумла, низоми таълим ба таври зайл сурат мегирифт. Кӯдакон аз синни 7-солагӣ ба дабистонҳои назди маъбадҳо шомил гашта, дар он ҷо хондану навиштанро ёд мегирифтанд. Мубадон ба писару духтари давлатмандон дарс гуфта, ба онҳо навиштану хондан ва тарзи ҳисобу китоб, муомилотро ёд медоданд. Дарсҳои ахлоқ ва ибодатҳои динӣ бошанд, мутобиқи бахшҳои «Авесто» ба роҳ монда мешуданд. Инчунин, дар дабистонҳо ба писарон дарсҳои назариявию амалиявии ҳарбӣ: аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ ва ғайра омӯзонида мешуд. Ба шоҳзодагон усули давлатдорӣ, тарзи мизбониву меҳмондорӣ ва тартиби либоспӯшӣ, хурокхӯрӣ ва ғайра дарс дода мешуд. Муҳлати таҳсил дар дабистонҳо 8 сол муқаррар карда шуда, муҳассилин баъди хатм маълумоти умумӣ мегирифтанд.

9) Дар аҳди Сосониён забони расмӣ-давлатӣ, муомилот, иҷрои расму анъанаҳои динӣ забони паҳлавӣ ва забони форсии миёна буд. Новобаста ба он, ки тарҷумаҳои «Авесто» ба забон ва хатҳои хоразмӣ ва суғдӣ вуҷуд доштанд. Мувофиқи катибаҳои аз Ҳиндустон пайдошуда, то соли 1009-и милодӣ мубадони маздаясно бо ин забон сухан мекарданд ва асарҳо таълиф менамуданд.

10) Навиштани панду андарзномаҳо, солномаҳою катибаҳо дар девору тахтасангҳо ва сафолпораҳо дар аҳди Ҳахоманишиҳо бештар роиҷ буд, вале катибаҳо намунаи беҳтарини тамаддуни Сосониён ба ҳисоб рафта, аз онҳо теъдоди зиёди катибаҳои дузабона ва сезабона боқӣ мондааст. Катибае аз давраи Шопури якум дар наздикии шаҳри Истахри Форс[1], ки ба ду забон — портӣ ва форсии миёна ҳаккокӣ шудааст, дар 14–16 сатр маълумот медиҳад. Боз як сангнавиштаи муфассалтари ӯ дар «Нақши Рустам» дар Форс ба се забон — форсии миёна, портӣ ва юнонӣ, ҳаккокӣ шудааст. Матнҳои тарҷумашуда дар ин сангнавиштаҳо дар бораи теъдоди шаҳрҳо, устонҳо, ҷанги Эрону Рум ва сохторҳои идориву мансабҳои давлатӣ маълумот медиҳанд.

Ин сангнавиштаҳо на танҳо ҳамчун ёдгориҳои таърихӣ, балки ҳамчун манбаъҳои нодир оид ба сохторҳои сиёсӣ ва низомии давраи Сосониён арзиши бузург доранд. Нақши чандзабонаи онҳо, аз ҷумла забони юнонӣ, нишон медиҳад, ки Эрон дар ин давра бо фарҳангҳои гуногун дар иртибот буд ва таърихашро на танҳо барои худ, балки барои ҷаҳони берунӣ низ сабт мекард.

11) Мактаби тарҷума заминаи аслӣ ва рушди худро маҳз дар давраи давлатдории Сосониён пайдо карда, баъдан дар дигар марҳилаҳои таърихӣ такмил ёфт. Сабаби асосии ташаккул ва нумуъи онро дар давлати Сосониён дар баробари забони расмии дарбор – забони паҳлавӣ, роиҷ будани истифодаи забонҳои гуногун, аз қабили портӣ, балхӣ, хоразмӣ, суғдӣ, арманӣ, гурҷӣ, арабӣ, юнонӣ, лотинӣ ва ғайра ташкил медиҳад. Ҳамзистии якҷояи қавмҳо ва густариши робитаи гуногунҷанбаи халқиятҳо шоҳони Сосониро водор ба он намуд, ки дар дарбори худ забондонону мутарҷимони моҳиру донишмандро ҷамъ оранд. Ба ин маънӣ тарҷума ва мактаби тарҷумонӣ ташкилдодаи Сосониён дар муҳити илмӣ-фарҳангии Гунди

[1] Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. Ба кӯшиши дуктур Жола Омӯзгор…- С. 32.

Шопур дар густариши ва пайванд миёни афрод, ақвому ҳукуматҳо хидмати мондагор кард.

12) Шаҳрсозӣ ва одоби шаҳрнишинӣ расми деринаи мардуми тоҷику форс буд, ки он насл ба насл мерос монда, такмилу тадвин меёбад. Шопури I ҳамчун бунёдгари бисёр шаҳрҳо ва маъбадҳо шинохта мешавад. Хусусан, дар замони Шопури II сарҳади шарқии империяи Сосониён то руди Омӯ густариш ёфта, шимолу ғарб то гулӯгоҳи Босфор ва ҷанубу ғарб то Яманро дар бар мегирифт. Ҳатто Миср барои чандин даҳсола зери итоати форсҳо қарор дошт. Сосониён асиронро, ки зимни пирӯзиҳо ба даст меоварданд, ба қатл намерасониданд, балки онҳоро дар сохтани шаҳру қасрҳо ва рушди дигар соҳаҳо истифода мебурданд. Бинобар ин, шаҳрҳо бошукӯҳ бино ёфта, ҷиҳати густариши Роҳи абрешим ҳамчун макрази савдо ва ҳунармандӣ, хизмат карданд. Мувофиқи тадқиқоти бостоншиносон, дар замони Сосониён ду намуди бинои шаҳрҳо вуҷуд дошт. Якум, шаҳрҳое, ки дар асоси анъанаи шаҳрсозии портҳо мудаввар, доирашакл, гирд бино карда мешуданд. Аз ҷумла, шаҳрҳои Ардашергур, Доробгирд, Ваштгирд ва ғайра. Дуюм, шаҳрҳое, ки дар асоси таъсири румин бо тарҳи чоркунча сохта шудаанд. Ба мислӣ: Бишопур ва Нишопур. Дар сохтани биноҳо масолеҳи сохтмонии маҳаллӣ: санг, хишти хом, хищти пӯхта, гач ва ғайра истифода бурда мешуд. Сохтмони аркҳо ва гулкорӣ кардани онҳо аз маҳорати баланди устоҳои сосонӣ гувоҳӣ медод. Қасрҳо бошанд, бо тарҳи зебо сохта шуда, шабистонҳои боҳашамат, толорҳои қабулу ташкили базм, ибодатгоҳҳо ва ғайраро доштанд.

Сосониён дар санъати тасвирӣ, бахусус, ҳунари ҳайкалтарошию нақшу нигор маҳорати вижа доштанд. Катибаҳои замони Сосониён сарчашмаи муҳимме барои омӯзиши тарҳи дӯхтани либос, омода кардани пойафзол, каллапӯш ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Инчунин, дар катибаҳо роҳ ва усулҳои ҷангӣ, силоҳҳ: тирдон, камон, шамшер, найза, шашпар, гурз, сипар, ҷавшан, тоскулоҳ ва ғайра ба дараҷаи олӣ тасвир шудаанд, ки аз рӯи онҳо мо

метавонем дар бораи ҷангҳои тан ба тан, гурӯҳӣ, савора маълумоти зарурӣ ба даст оварем.

Дар маҷмуъ, дар хулосаи зербоб месазад қайд намуд, ки омӯзиш ва таҳқиқи маъхазҳо, таҳлилу муқоисаи онҳо нишон медиҳанд, ки низоми идораи давлатдории Сосониён аз Ҳахоманишиёну Ашкониён, ки дар заминаи риояи адолат ва принсипи ахлоқии баробарии иҷтимоӣ ба роҳ монда шуда буд, тафовут дошт:

1. Сосониён давлати мутамарказе бунёд карданд, ки ҳамаи вилоятҳо ба шоҳ итоат дошта, аз як марказ идора карда мешуданд. Инчунин, вазоратҳое, ки онҳо ташкил дода буданд, айнан аз ҷониби арабҳо қабул карда шуданд.

2. Сосониён аз Ашкониён омӯхтанд, ки барои ҳимояи давлат дини ягона зарур аст, то он такягоҳи ҳукумат шуда тавонад. Бинобар ин, онҳо дини зардуштиро дини умумидавлатӣ эълон намуданд, забони паҳлавиро ба сифати забони расмии давлатдорӣ табдил доданд, китоби Авесто ва се рукни ахлоқии зардуштияро асос ва пояи устувори фарҳанги давлатдории худ қарор доданд.

3. Сафи асосии низомиёни Сосониён на асирону зархаридон, ки манфиати шахсӣ барои онҳо дар ҷойи аввал меистод, ташкил медод, балки низомиёни онҳо ҷавонони содиқу баруманд ва ҷасури маҳаллӣ буданд, ки ҳимояи хоку марзи кишвар барояшон азизу муқаддас буд.

4. Рушди мактаби тарҷума ва хусусан тарҷумаи зиёди рисолаҳову матнҳои паҳлавии хусусияти фалсафӣ-сиёсӣ ва ахлоқидошта ба забони арабӣ ва дигар забонҳои ҷаҳонӣ боиси пешрафти на танҳо фарҳанги давлатдории Сосониён гашт, балки ин арзишҳо барои рушди фарҳанги исломӣ ва тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми назаррас гузоштанд.

Инчунин, имрӯз ин маъхазҳо барои пажӯҳандагон, аз ҷумла шарқшиносон, муҳаққиқони ҷавон ба сифати сарчашмаи муътамад ҷиҳати омӯхтан ва таҳқиқ кардани арзишҳои фарҳангии мардуми тоҷику форс хизмат карда, равшанкунандаи як саҳифаи дурахшони фарҳанги давлатдории тоҷикон – давлати Сосониён мебошанд.

1.3. Академияи «Гунди Шопур» ва нақши он дар ташаккули донишҳои илмӣ ва таҳаввули муносибатҳои ахлоқии давраи Сосониён

Дар таърихи давлатдории мардумони тоҷику форс давлати Сосониён аз сулолаҳои пуриқтидор ба шумор рафта, дар робита ва таъсири мутақобила бо афкори илмию фалсафии Юнону Ҳинд дар ташаккул ва рушди донишҳои илмӣ, пайдоиш ва таҳаввули меъёрҳои ахлоқӣ, густариши фарҳанги бузурги ориёӣ нақши бориз гузошт ва аз саргаҳи таърих ба маркази тамаддуни умумибашарӣ табдил ёфт. Бавижа, ба рушд ва таҳаввули соҳаҳои илмҳои фалсафаю ахлоқ, тиббу риёзиёт, ҳандасаю нуҷум, мантиқу ҷуғрофиё, сиёсат ва ғайра нақши бузург бозид, ки ин сиёсати пешгирифта баъди истилои Искандари Мақдунӣ боиси мустаҳкам гаштани равобити илмию фалсафӣ байни кишварҳои Юнону Эрон ва Ҳинд гардид.

Академияи «Гунди Шопур», ки дар аҳди Сосониён таъсис ёфтааст, яке аз муассисаҳои илмӣ ва таълимии барҷаста дар таърихи Эрон ва ҷаҳони қадим маҳсуб мешавад. Ин академия, ки дар асри III мелодӣ дар замони ҳукмронии Шопур I таъсис ёфта буд, нақши бузурге дар ташаккули донишҳои илмӣ ва таҳаввули муносибатҳои ахлоқӣ дар аҳди Сосониён дошт. Академия «Гунди Шопур» ҳамчун маркази омӯзишӣ ва тадқиқотӣ ба рушди фалсафа, тиб, риёзиёт, астрономия ва забоншиносӣ хизмат мекард ва ба яке аз муҳитҳои муҳими интиқоли донишҳои илмӣ аз фарҳангҳои гуногун ба ҷаҳони сосонӣ табдил ёфт.

Нақши Академияи «Гунди Шопур» на танҳо дар соҳаи илм ва дониш, балки дар ташаккули меъёрҳои ахлоқии давраи Сосониён низ возеҳан намоён аст. Бо таъсири донишмандони зиёде аз сарзаминҳои мухталиф, аз ҷумла Юнон, Ҳиндустон ва Рум, ин муассиса ба ҷойи табодули фарҳангҳо ва донишҳои ахлоқӣ табдил ёфта буд. Аз ҷумла, дар ин замина, тафсирҳои ахлоқӣ ва фалсафии юнониҳо ва ҳиндуҳо бо таълимоти зардуштия омезиш ёфтанд ва ба ин васила барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии сосониён саҳми муҳим гузоштанд.

Академия бо таълимоти пешқадам ва системавӣ дар риштаҳои ахлоқ ва тиб, низоми таҳқиқоти илмӣ ва ахлоқиро такмил дода, ба фароҳам кардани замина барои муколама байни дин, фалсафа ва илм кӯмак кард. Донишмандони академия ба масъалаҳои ахлоқии рӯзмарраи ҷомеа таваҷҷуҳ доштанд ва онҳо кӯшиш мекарданд, ки арзишҳои ахлоқиро дар асоси илми тиб ва фалсафа дар ҷомеа татбиқ кунанд. Ба туфайли фаъолияти академияи «Гунди Шопур», маърифати ахлоқӣ дар асоси донишҳои илмӣ ва таҳқиқоти фалсафӣ рушд карда, ба муносибатҳои иҷтимоии сосониён таъсири амиқ гузошт.

Ба ҳамин тариқ, Академияи «Гунди Шопур» на танҳо як маркази илмӣ ва тадқиқотӣ, балки як муҳити муҳими ташаккули ахлоқи иҷтимоӣ ва сиёсии аҳди Сосониён низ ба ҳисоб мерафт. Тавассути ин муассиса, донишҳои илмӣ ба ҳамоҳангсозии ахлоқ ва меъёрҳои иҷтимоӣ кӯмак карда, ба нигоҳдории тартибот ва рушди маънавиёти ҷомеаи сосонӣ саҳми калон гузошт.

Мувофиқи навиштаи Ричард Фрай, калимаи Гундӣ-шопур таҳрифшудаи номи «Веҳ Антиёх Шопур» мебошад, ки маънояш «Шопур беҳтар аз Антиёх сохтааст» мебошад. Дар натиҷаи ҷангҳои Шопур I бо Рум, шоҳаншоҳи сосонӣ, асирони румиро дар Форс ва Хузистон маскун кард ва бо малакаи онҳо бандеро бар рӯи рӯди Карун сохт ва кохи Бишопурро бо мозайка оро дод. Ин рафтори Шопур I оғози паҳн шудани насроният дар ҷануби Эрон гардид.[1] Тибқи гуфтаи Табарӣ, созандаи Гундӣ-шопур Шопур I-и сосонӣ мебошад. Дар соли 260 милодӣ, ин шаҳр пас аз пирӯзии Шопур I бар Валерианус, императори Рум (ҳукум: 253–260 милодӣ), ба дасти асирони румӣ сохта шуд ва эрониён асиронро дар ин макон маскун карданд. Номи шаҳр ибтидо «Веҳ-андиё-шопур» ё «Веҳ-антиёк-шопур» буд, ки маънояш «баъди Антиёк аз Шопур сохта шудааст», ва баъдтар бо номи Гундӣ-шопур ва Ҷундӣ-шопур маъруф шуд.[2]

Номи Гундӣ-шопур дар манбаъҳои аввалия Шопур I дар матни паҳлавии ёдгории сангии худ дар Каъбаи Зартушт, номи ин шаҳрро «Веҳ Антиёк Шаҳпӯҳрӣ» «wahy 'ndywk Šhpwhr-y» хондааст, аммо дар матни

юнонии ҳамон ёдгории сангӣ, номи шаҳр «Гойе Антиёх Сабур» (Gove-Antioch-Sabur) навишта шудааст. Насрониҳои несторӣ аз асри панҷум милодӣ дар навиштаҳои худ Гундӣ-шопурро бо забони сурёнӣ «Байт Лопат» меномиданд. Дар гузоришҳои исломӣ гуфта шудааст, ки Ҷундӣ-шопур маркази митрополитии несториёни Хузистон будааст.[3] Прокопиус (муаррихи румии асри шашум милодӣ) дар ишора ба шӯриши Анушакзод, писари насронии Хусрав Ануширвон, шаҳри Байт Лопат/Билопатанро маркази ин шӯриш номидааст. Фирдавсӣ ва Динварӣ дар гузоришҳои худ маркази шӯриши Анушзодро шаҳри Ҷундӣ-шопур гуфтаанд. Мӯсои Хурнӣ (ҷуғрофидони арманӣ) Гундӣ-шопурро «Гундир Шайва» (Gundir Šapuh) номида ва таъкид кардааст, ки дар давраи сосониён ин шаҳр маркази митрополитии калисои несторӣ дар Эрон будааст ва Байт Лопат низ номида мешудааст. Дар матни паҳлавии «Шаҳрҳои Эроншаҳр» номи ин шаҳр «Вандӣ Шопур» (wandŏy Šābuhr) ва дар таърихи Теофилакт Симокатта (муаррихи румии асри ҳафтум милодӣ. – К. Қ.) «Бендо Сабура» (Bendosabora) омадааст. Дар матнҳои таърихӣ ва ҷуғрофии давраи исломӣ номи ин шаҳр бо ривоятҳои гуногун чун «Веҳ-андиё-шопур», «Беҳ аз Андиё-шопур», «Беҳ аз Анди Сабур», «Вандо Шавар», «Вандӣ Шопур», «Ҷундӣ-сабур», «Гундӣ-шопур» ва «Ҷундӣ-шопур» хонда шудааст.[1] Номи он ба шакли Нилоб низ сабт шудааст ва чун мувассири Шопур барои сохтани ин шаҳр шахсе ба номи Бил будааст, онро Бил ва Билобод низ номидаанд. Қифтӣ, бар асоси ривояте, номи ин шаҳрро иборат аз ду номи «Ҷунда» ва «Шопур» дониста ва навиштааст, ки Шопур I-и сосонӣ пас аз сулҳ бо императори Рум (Аврелианус, ҳукум: 270–275 милодӣ), бо духтараш издивоҷ кард ва амр дод, ки барои ҳамсараш шаҳре монанди Константинопол сохта шавад.[2]

Ё худ чӣ тавре маълумоти муътамади таърихӣ собит менамояд: «Равобити илмӣ, фалсафӣ ва фарҳангии юнониёну эрониён ва ҳиндуҳо дар давраи Сосониён ба авҷи аъло расид (асрҳои III-VII). Ардашери Бобакон

[1] Фрай, Р. Таърихи бостонии Эрон. – С. 477.
[2] Ҳамон ҷо.

(Попакон) дар катибаи (сангнавиштаи) худ дар «Нақши Рустам» дар қатори забони паҳлавӣ забони юнониро низ истифода бурд».[1]

Бояд зикр намуд, ки сабаби асосии вусъати тоза касб кардани робитаҳои илмӣ-фарҳангӣ байни эрониёну юнониён ва ҳиндуҳо бо он далел асоснок карда мешавад, ки подшоҳони сосонӣ барои олимону донишмандони соҳаҳои гуногуни илм, ҷиҳати омӯзишу азбар кардани илмҳо, ташаккул додани табодули таҷриба шароити хуберо муҳайё карда, онҳоро аз як тараф, барои ҷамъоварии сарчашмаҳо, осори ахлоқию рисолаҳои илмию сиёсӣ ва аз тарафи дигар, барои инкишоф додани мактаби тарҷума (баргардонидани осор аз забонҳои юнонию ҳиндӣ – Қ. Каримов) ба кишварҳои Ҳинд, Юнону Рим сафарбар намуданд.

Дар натиҷа, амалӣ кардани чунин иқдоми наҷиби тамоили гуманистӣ ва ахлоқмеҳваридошта аз ҷониби подшоҳони сосонӣ боиси он гардид, ки дар ин маркази тамаддуни ориёӣ як қатор марказҳои илмӣ-фарҳангӣ таъсис дода шаванд, ки бонуфузтарини он мактаби Гунди Шопур мебошад, ки баъдан номи Академияи Гунди Шопурро гирифт.

Номи Академияро гирифтани ин маркази илмӣ-фарҳангӣ маънои онро надорад, ки мафҳуми Академия аз ҷониби подшоҳони сосонӣ эҷод шуда бошад. Академия – номи нахустин мактаби фалсафие аст, ки Афлотун дар садаи IV то милод (385 п.м. то соли 529 милодӣ) таъсис додааст. Номи Академия аз номи боғи наздикии Афина гирифта шудааст. Номи боғ бошад, ба номи қаҳрамони мифологии юнониён (аз юн. Ἀκάδημος) – Академиос гузошта шудааст.[2]

Имрӯз низ Академия ба маънои муассисаи калони илмие, ки мутахассисони баландихтисоси илмӣ дошта, масъалаҳои илмии як ё чандин соҳаҳои илмро тадқиқ мекунад, фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, аз сабаби он ки дар маркази илмӣ-фарҳангии Гунди Шопур ба баррасӣ ва рушди тамоми

---

[1] Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 1. Муҳаррирони масъул К.Олимов, А.Шамолов. – Душанбе: «Дониш», 2011. – 582с. – С.467.
[2] https://tg.wikipedia.org/wiki/ Таърихи мурoҷиат: 18.08.2023с.

соҳаҳои илм таваҷҷуҳ медоданд, бинобар ин, ба он номи Академия унвон дода шудааст.

Муаррихи маъруфи тоҷик Қ. Расулиён дар шарҳи сабабҳои таъсиси ин маркази илмӣ-фарҳангӣ менависад, ки «Гунди Шопур як шаҳри низомӣ буд, ки барои ҷойгир кардани тақрибан ҳафтод ҳазор асир бо фармони Шопур I (ҳукмронии солҳо 242–272) дар мавзеъи харобаҳои Ҷанто Шопур («Боғҳои зебо») ва бо истифода аз нерӯи асирони румӣ сохта шудааст. Нақшаи шаҳр ба шакли тахтаи шатранҷ монанд буда, шабеҳи шаҳри Антиох тарҳрезӣ гардид. Шопур I, фарзанди Ардашер ва коҳини маъбади Аноҳито, дар миёнаи асри III дар қисми ҷанубии Эрони имрӯза Академияи Гунди Шопурро таъсис дод. Пас аз анҷоми сохтмон, Шопур фармон дод, ки бар болои дарвозаи шаҳр навишта шавад: «Донишу хирад аз шамшер қавитар аст».[1]

Аз маълумоти муаррих, ки хусусияти таърихӣ дорад, маълум мешавад, ки ӯ асосан доир ба ҳадафи бунёди мактаби мазкур, макон ва соли таъсиси он, тарҳи сохтмон ва бунёдгарони он таваҷҷуҳи хосса додааст. Инчунин, аз маълумот ошкор мегардад, ки асосгузори ин маркази илмӣ-фарҳангӣ подшоҳи сосонӣ Шопури I мебошад.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаи дигари илмӣ «Шопури аввал дар замони давлатдории худ аз асирони румӣ дастаеро ба Эрон оварда, дар Хузистон бо дасти онон шаҳре сохта, онро «Гунди шоҳпаҳур» ном мениҳад. Амр мекунад, ки зумрае аз китоби мавҷудаи юнонӣ ба паҳлавӣ тарҷума ва дар ин шаҳр гирд оварда шаванд».[2]

Муқоисаи ин ду андеша маълум мегардонанд, ки бинои мактаби мазкур аз ҷониби асирони румӣ, ки ҳангоми ҷангҳои мудаввом дастгир карда шудаанд, сохта шудааст. Инчунин, аз матни ин ду иқтибоси овардашуда ду шакли навишти номи Гунди Шопур ба назар мерасад, ки хонандаро оид ба муайян кардани шакли дурусти он ба андеша водор менамояд: «Гунди Шопур» ва «Гунди шоҳпаҳур». Дар бештари таҳқиқотҳо шакли дурусти он

---

[1] Расулиён Қ. Гунди Шопур//Энсиклопедияи миллии тоҷик. - Ҷ. 4. - Душанбе: СИЭМТ, 2015. - С.584-585.
[2] Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 1. – С.468.

Гунди Шопур мебошад, бинобар ин мо дар матни зерфасл ин вариантро мавриди истифода қарор медиҳем.

Муаррихи шинохтаи тоҷик Ю.Яқубов андешаҳои фавқуззикрро дар бобати он ки Шопури I асосгузори ин маркзи илмӣ-фарҳангӣ мебошад, чунин асоснок менамояд: «Шопури I бо духтари императори Рум – Аврелиан (Aurelianus, 214–275) хонадор шуда, ин румидухтар ҳамроҳи худ ду табиби юнониро ба Гунди Шопур овард, ки таълимоти онҳо бар пояи тибби Буқрот асос ёфта буд».[1]

Донишмандони ин мактабҳои бонуфуз ба Эрон омада, дар Академияи Гунди Шопур ба фаъолият мепардозанд. Ба он хотир, ки онҳо аз нуфуз ва эътибори ин Академия, ки бо дастгирии Шопури I ба як маркази илмӣ-фарҳангии ҷаҳонӣ табдил ёфта ва олимони ҳамаи соҳаҳои илм ба пешрафт нойил гашта буданд, огоҳӣ доштанд.

Сарвари аввалини фарҳангистони Гунди Шопур – Бахтишӯи I, ки аслу насабаш аз Сурияи насронӣ буд, ба ҳисоб мерафт. Дар баробари ӯ, дар муассисаи мазкур як зумра пизишкон бо оилаашон фаъолият менамуданд. Зеро, аз нимаи аввали асри VI то асри XI дар оилаи Бахтишӯ пешаи пизишкӣ меросӣ буд. Машҳуртарини табиби сулолаи Бахтишӯ – Ҷурҷис буда, асари арзишманди ӯ: «Пандектҳои машҳур» тасвир мекунад, ки Ҷурҷис, тибқи навиштаи С. Ғуломшоев, соли 755 бо шогирдонаш барои муолиҷаи халифаи Бағдод ал-Мансур даъват шудааст. Ҷурҷис дар Бағдод чор сол монда, табибони маҳаллиро таълим дода ва асарҳои тиббиро аз юнонӣ ба арабӣ тарҷума кардааст. Писари ӯ, Бахтишӯи II, табиби асосии халифаи Бағдод — Рашид буд ва саломатии халифа пурра ба ӯ вобаста буд. Сулолаи Бахтишӯ беш аз 200 сол роҳбарии табибонро дар Гунди Шопур бар уҳда дошт. [2]

Сулолаи Бахтишӯ дар ташаккул ва пешрафти тибби исломӣ нақши калидӣ бозидааст. Тавассути тарҷумаи осори юнонӣ ва омӯзиши табибони

---

[1] Яқубов Ю. Ёдгориҳои болооби Зарафшон. - Душанбе, 1977. - С.10-35.
[2] Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. – № 4(32). – Р. 65-73.

маҳаллӣ, онҳо ба табодули илмӣ байни фарҳангҳо мусоидат карданд, ки ба рушди илми тибби замонашон таъсири назаррас гузошт.

Ба хотири татбиқи сиёсати фарҳанггустарӣ ва рушди соҳаҳои илм Шопури I ба донишмандон шароити хуби ба таҳқиқ машғул шуданро фароҳам оварда, онҳоро вазифадор мекард, ки асарҳои машҳури табибони Юнону Ҳиндро ба забони паҳлавӣ, ки забони давлатии Сосониён ба ҳисоб мерафт, тарҷума кунанд. Инчунин, барои эҳёи арзишҳои гузаштаи фарҳанги миллӣ ба онҳо амр медиҳад, ки матнҳои Авесторо гирд оварда, мураттаб намоянд. Ҳамаи ин кӯшишҳо ва дастгириҳои Шопури I ва минбаъд дигар подшоҳони сосонӣ ба он мусоидат кард, ки фарҳангистон дар давоми мавҷудияти наздик ба 400-солаи худ ба маркази ҳақиқии рушди илму фарҳанг табдил ёбад.

Донишмандони шинохтаи тоҷик Ю.Б. Исҳоқӣ ва Я. Тоҷиев дар таҳқиқоти худ «Таърихи мухтасари тибби тоҷик» бештар ба рушди соҳаи тибб дар аҳди Сосониён таваҷҷуҳи хосса додаанд.

Муаррих Қифтӣ низ оид ба масъалаи рушди соҳаи тибб дар аҳди салтанати Сосониён мароқи хосса зоҳир карда, дар асоси омӯзиши сарчашмаҳо маълумот медиҳад, ки «тибби эронӣ ба туфайли Академияи Гунди Шопур ва бемористони он аз рӯйи дараҷаи дониш ва натоиҷи амалӣ аз тибби юнонӣ пеш гузашта буд.[1]

Дар тафриқа аз маълумоти пешниҳодкардаи муҳаққиқони қаблӣ донишманди тоҷик С. Ғуломшоев дар асоси омӯзиши сарчашмаҳо ва таҳқиқотҳои алоҳидаи анҷомёфта, ба мавзуъ баҳои яктарафа дода, ба чунин хулоса меояд: «Академияи Гунди Шопур нахустин маркази тиббии ҷаҳон аст, ки то андозае дар он ҷо илми тиб аз таъсири дин озод гашт ва заминаи махсуси муолиҷавӣ ва шуъбаи дорусозӣ дошт. Раванди таълим аз қисмҳои назариявӣ ва амалӣ иборат буда, то панҷ сол дарс сурат мегирифт. Дар барномаи таълимии табибон ғайр аз омӯзиши фанҳои тиббӣ боз омӯзиши

[1] Қифтӣ. Таърих-ал-ҳукамо. – Теҳрон, 1348. – С.216.

забону адабиёт, таърих, илми нуҷум, санъати сухан, фалсафа ва ғайра пешбинӣ мешуд»[1]. Донишҷӯён дар замони Сосониён бо забонҳои паҳлавӣ, юнонӣ ва суриёнӣ таҳсил мекарданд. Савияи донишу малакаи онҳо бевосита дар сари бистари бемор санҷида мешуд. Дар ин давра ду гурӯҳ табибон фаъолият мекарданд: табибони ҷисм, ки беморонро бо дору ва ҷарроҳӣ муолиҷа мекарданд, ва табибони руҳ, ки бо ёрии сухан, маросимҳо ва дуохонӣ ба руҳи беморон таъсир мерасонданд, мисли психотерапевтони ҳозира.[2]

Ин таҷзияи табибон ба ду гурӯҳ нишон медиҳад, ки дар замони Сосониён, тиб ҳам ба ҷисм ва ҳам ба руҳ таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Таълими донишҷӯён бо забонҳои гуногун ва санҷиши амалии донишашон дар сари бистари бемор ба онҳо имконияти фарогирии васеи донишҳои тиббӣ ва амалии дошт. Ин равиш боиси рушди тибби ҳамҷониба мегардид, ки ҳам ҷисм ва ҳам руҳро дар бар мегирифт.

Воқеан, андешаи муҳаққиқ дар мавриди он ки Гунди Шопур маркази тибби ҷаҳонӣ мебошад, асоси илмӣ дорад. Ин фарҳангистон на танҳо ҳамчун маркази рушди илми тибб ва тарбияи табибон шинохта мешуд, балки як маркази пуриқтидори илмӣ-фарҳангӣ низ ба ҳисоб мерафт. Дар он донишмандони соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла фалсафа, ахлоқ, нуҷум, ҷуғрофия, меъморӣ ва дигар фанҳо, ҷамъ омада, ба рушди ҳамаҷонибаи илмҳо саҳми назаррас мегузоштанд. Далели дигари тасдиққунанда он аст, ки барои таҳсил дар Академияи мазкур вобаста ба тахассус он ҷавононе қабул карда мешуданд.

Андешаи муҳаққиқ дар мавриди он ки дар давраи Сосониён табибон ба ду гурӯҳ тақсим шуда, яке бемориҳои ҷисми инсон ва дигарӣ маризиҳои руҳиро табобат мекарданд низ асоси воқеӣ дорад. Масалан, дар китоби сеюми «Динкард» (ё «Динкарт») рисолаи хурде доир ба тиб бахшида шудааст, ки аз як манбаи давраи сосонӣ маншаъ мегирад. Дар ин рисола

---

[1] Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. – №. 4(32). – Р. 65-73.
[2] Ҳамон ҷо.

муаллиф: «сиҳатии ҷисмониро аз сиҳатии руҳонӣ тамйиз медиҳад ва дар айни он аз табибони рӯҳонӣ ва аз мутахассисони тибби ҷисмонӣ ҳар як ҷудогона сухан мегӯяд. Чунин ба назар мерасад, ки баъзе мавозибҳои руҳониро ҳам дар тибби ҷисмонӣ, яъне тиб ба маънои ахс лозим медонистааст».[1]

Инчунин, ба ду тарз ба роҳ мондани табобати беморон инъикоси худро дар таълимоти мутафаккирони марҳилаҳои баъдина, аз ҷумла Абубакри Розӣ, ки дар асари худ «Тибби руҳонӣ» ба ин мавзуъ таваҷҷуҳи хосса медиҳад ва тиббро ба ду бахш: тибби ҷисмонӣ ва тибби рӯҳонӣ тақсим мекунад, баръало мушоҳида мешавад.

Ё худ дар рисолаи мазкур муаллиф чунин тавсия медиҳад, ки «пизишк бояд истеъдоди ташхиси дақиқи бемориро дошта, мутолеоти фаровон карда бошад, аъзои ҷисм ва мафосилро бишносад, доруҳо ва қавоиди онҳо бидонад, некхӯй ва ширинсухан бошад…»[2]

Тавассути сухан ва сеҳри он табобат кардани беморон, ки дар илми муосир бо номи психотерапия маъмул аст ва маншаъ аз тибби аҳди сосониён мегирад, фазилати баланд, сифатҳои ҳамидаи ахлоқии табибро талаб мекард. Зеро бо лаҳни дурушту сухани ноҷо, нофорамкунанда ба дарди бемор даво бахшидан ногузир аст.

Инчунин, дар рисолаи мазкур муаллиф дар бораи тақсимбандӣ ва тафриқаи бемориҳо таваҷҷуҳ зоҳир намекунад, байни кирдори бад, гуноҳ ва беморӣ фарқиятро нишон намедиҳад. Аммо як андешаи ҷолиб баён медорад, ки хашм, дурӯғ, худситоӣ, худнамоӣ, бетамизӣ ва ғайра ба мисли пӯсидагӣ, хӯроки вайроншуда, гуруснагӣ, ташнагӣ, пирӣ, дард ва ғайра аз навъҳои беморӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқи тоҷик Ю. Нуралиев қайд мекунад, ки Академияи Гунди Шопур талаб мекард, ки муҳассилин на танҳо тибби қадимаи Эронро омӯзанд, балки бо тибби ҳинд, араб, юнонӣ ва румӣ шинос шаванд ва онҳоро

[1] Сафо Забеҳулло. Пизишкӣ дар Эрон пеш аз ислом//Солномаи кишвари Эрон. – Теҳрон, 1329. – С.48.
[2] Ҳамин асар… - С.48.

дар амалияи худ истифода баранд. Табибон бояд сохтори узвҳои инсонро донанд, китоби бисёр хонанд, дар бораи гиёҳҳои шифобахш дониши ҳаматарафа дошта бошанд, асбоби ҷарроҳиро истифода баранд ва бо меҳру шафқат беморонро табобат кунанд. Академияи Гунди Шопур аз нахустин марказҳои таълимии ҷаҳон буд, ки на танҳо табобат мекард, балки табибонро низ омода мекард ва дорухонаҳо таъсис дода шуданд. [1]

Омӯзиши васеи тиббӣ ва рушди ҳаматарафаи табибон, ки гуногунрангии донишҳои ҷаҳонии тиббиро дар бар мегирифт, нишон медиҳад, ки Гунди Шопур маркази пешрафтаи омӯзиш ва табобат буд. Таваҷҷуҳи махсус ба ҳунарҳои амалӣ ва таълими ахлоқии табибон баёнгари сатҳи баланди касбӣ ва инсонпарварии тибби он замон мебошад.

Аз ин маълумот чунин хулоса метавон баровард, ки табиб бояд аз ҳамаи соҳаҳои муҳимми илм дониши зарурӣ ба даст оварад. Фазилатҳои баланди ахлоқиро дар раванди фаъолият риоя дорад. Бо ҳамкорон ва маризон бо лутфу меҳрубонӣ суҳбат орояд, зимни иҷрои вазифаи худ бомасъулият ва ба касб содиқ бошад. Дурушту бадмуомила ва тамаъкор набошад. Пайдоиши илми дорусозӣ ва бунёд кардани дорухонаҳо аз сатҳи баланди рушди илми ҷуғрофия, гиёҳшиносӣ ва тиб дар ин фарҳангистон далолат мекунад, ки баъдан дар дигар кишварҳои Шарқу Ғарб интиқол гашта, ташаккулу таҳаввул ёфтанд.

Ҳамин тавр, дар ибтидо, Гунди Шопур дар баробари шаҳр ва ё урдугоҳи низомӣ будан, инчунин маркази дини масеҳиёни Эрон ба ҳисоб рафта, баъдан бо номи ҳавзаи дини метрополитен шинохта мешавад. Зеро, марказҳои динии исавиёни Эрон ва масеҳиёни Байнаннаҳрайн, ки тавассути забони суриёнӣ байни ҳам робита барқарор мекарданд, бо ҳавзаҳои илмии Кинесрин, Ҳарон, Нисибин ва ғайра ҳамкориро ба роҳ монда буданд. Ин вазъ ба он мусоидат кард, ки Гунди Шопур ба як маркази илмию сиёсӣ, мактаби тарбияи инсон ва муколамаи фарҳангҳо, ташаккули ахлоқи ҳамида, ки дар

[1] Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. –№. 4(32). – С. 65-73.

заминаи адолат ва принсипи баробарии ичтимоӣ фаъолиятро ба роҳ монда буд, табдил ёбад.

Инчунин, дар фарқият аз дигар марказҳои илмии амалкунандаи давр, Академияи Гунди Шопур вобаста ба равия ва соҳаҳои таҳқиқот сохторҳои мухталифи худро дошт. Ба роҳ мондани чунин усули раванди таълим ба он мусоидат кард, ки донишҷӯён дар бемористони назди муассиса донишҳои назариявии азбаркардаро дар амалия татбиқ намоянд. Ҳангоми ташхис ва муносибат бо беморон ҷиҳати ташаккул додани этикаи тиббӣ таҷриба андӯзанд.

Умуман, дар аҳди салтанати Анӯшервони Одил (ҳукмронӣ 531–578) муассисаҳои илмию табобатии ин Академия эътибори бештар пайдо мекунанд. Зеро ба ин муассиса барои таълим ва табобати беморон, рушди соҳаҳои дигари илм донишмандон аз кишварҳои Юнону Ҳинд ҷалб карда мешаванд. Шиори «Донишу хирад аз шамшер зӯртар аст», ки дар пештоқи дарвозаи фарҳангистон сабт ёфтааст, гувоҳӣ аз он медод, ки ин Академия аз як тараф, урдугоҳи ҷангӣ набуда, балки як маркази эҳёи арзишҳои фарҳангӣ, рушди ахлоқ, илму маданият, таълиму тарбияи мутахассисон, мактаби таҳияву таълифи асарҳои илмии соҳавӣ, тарҷумаи китобҳои арзишманди илмӣ-фалсафии мутафаккирони аҳди антиқа, навиштани тафсиру тавзеҳот ба онҳо мебошад. Аз тарафи дигар, сабти шиори мазкур далолат аз он мекард, ки подшоҳони сосонӣ фазилати баланди инсонӣ, ахлоқӣ ва сарварӣ дошта, низоми давлатдориашон дар доираи риояи меъёрҳои адолати ичтимоӣ ва таъмини баробарии ичтимоии тамоми қишрҳои ҷомеа, новобаста аз забон, ҷинс, нажод, умумияти этникӣ ва ғайра ба роҳ монда шудааст.

Ба ибораи дигар, сабти чунин шиор маънои онро дошт, ки дониш рӯшаникунандаи ақл аст ва подшоҳе, ки дар низоми давлатдорӣ илму донишро асоси пешрафт ва тараққии ҷомеа ҳисобида, ба рушди он мароқи хосса зоҳир менамояд, қодир аст, ки аз иҷрои ҳама гуна масъалаҳои бамиёномадаи кишвардорӣ бароях, онҳоро ақлонӣ баррасӣ ва ҳаллу фасл намуда, рушди ҷомеа ва хушнудии мардумро таъмин гардонад. Акси ҳол, ба

таври зӯрию зарби шамшер адолат ва баробарии иҷтимоӣ дар низоми давлатдорӣ таъмин карда намешавад ва ҷабру зулм мардумро аз сиёсати роҳандозикардаи подшоҳ нохушнуд карда, низоъро дар байни қишрҳои гуногуни аҳолӣ ривоҷ дода, ба парокандагӣ меорад.

Ба хотири рушди фарҳанги маънавӣ талошҳои Хусрави I беназир мебошанд. Маҳз бо ибтикори ӯ донишмандони маркази илмӣ-фарҳангии Гунди Шопур мероси адабии характери панду ахлоқидоштаи мардуми Ҳинд «Калила ва Димна» – ро ба забони паҳлавӣ тарҷума карданд. Ин асари панду ахлоқӣ дар тӯли зиёда аз ҳазор сол борҳо ба назм даровarда, дар сабку услубҳои гуногун таҳрир ёфтааст. Гарчанде он дар ҳар давр ба таъсири завқҳои бадеӣ ва талаботи ғоявии замон мутобиқ мешуд, руҳи халқӣ ва хиради бузурги он, ки орзуҳои нек ва хиради ҷовидонаи инсониятро ифода мекунад, ҳамеша барқарор боқӣ монд ва то замони мо расидааст. [1]

Ин нишон медиҳад, ки асарҳои ахлоқӣ бо вуҷуди тағйироти шаклию услубӣ, метавонанд арзишҳои аслии худро нигоҳ доранд ва бо гузашти асрҳо ҳам таъсиргузор боқӣ монанд. Ингуна панду ахлоқҳо ҳамчун насл ба насл интиқолёбандаи хиради мардумӣ, нақши муҳим дар нигоҳдории фарҳанг ва арзишҳои умумии инсонӣ доранд.

Ба андешаи мо, ҳарчанд асари мазкур як мероси адабии мардуми Ҳинд ба шумор меравад, бо гузашти замон ва бо ташаббуси бевоситаи подшоҳони сосонӣ, арзишҳои ахлоқии он ба фарҳангҳои дигар интиқол ёфта, ба як мероси умуминсонӣ табдил ёфтанд. Ин арзишҳои ахлоқӣ аз давраҳои атиқа то марҳилаҳои таърихии баъдӣ ҳамчун як занҷир барои пайвастани наслҳо хидмат намуда, ба ташаккул ва таҳкими муколамаи фарҳангҳо мусоидат карданд ва таъсири худро дар рушди ҳаёти маънавии инсоният гузоштанд.

Ин асар дар адабиёти Ҳинд бо номи «Панчатантра» («Панҷ китоб») маъруф буд, ки тақрибан дар асри IV пеш аз милод аз ҷониби муаллифи номаълум таълиф шудааст. Гарчанде ки матни аслии ин китоб аз байн

[1] Калила ва Димна (Аз рӯи «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ).- Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2019, 316с. – С.3.

рафтааст, тарҷума ва таҳрире, ки дар соли 1199 анҷом ёфтааст, умри ин асарро ҷовидонӣ кардааст.

Хусрави Анӯшервон (531–579) ин китобро тавассути Барзуя ном ҳакими донишманд, ки ӯро барои пайдо кардани ин ганҷинаи маънавӣ ба Ҳинд мефиристад, дастрас менамояд. Дар бораи пайдо кардани ин ганҷинаи ахлоқӣ ва интиқол додани он ба кишвари Эрон чунин иттилое мавҷуд аст, ки Хусрави Анӯшервон мешунавад, ки дар кӯҳҳои Ҳинд гиёҳе мерӯидааст, ки агар онро ба мурда диҳанд зинда мешудаст. Шоҳ барои ба даст овардани он Барзуя ном ҳакими худро ба Ҳинд мефиристад. Барзуя дар Ҳиндустон ҳарчанд ҷустуҷӯ мекунад, вале аз ин гиёҳ асаре пайдо намекунад. Баъдан, аз донишмандони кӯҳансоли Ҳинд сирри ин «гиёҳи ҷонбахш» – ро мефаҳмад. Гиёҳи ҷонбахш китоби «Калила ва Димна» буда, ҳикматҳои волои он нодону бедонишро, ки чун мурдаанд, донову бино мекардааст. Барзуя ин асари маъруфро ёфта, онро ба Эрон оварда, ба забони паҳлавӣ тарҷума мекунад. Баъдан, донишманди эронитабор Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бо эътибор ба арзишҳои ахлоқии асар, онро ба забони арабӣ тарҷума мекунад. Тарҷумаи паҳлавии ин асар ва баъдан ба тоҷикӣ-форсӣ ворид шудани он на танҳо арзишҳои панду ахлоқиро ба фарҳанги тоҷику форс ворид кард, балки боиси он гардид, ки арзишҳои ахлоқии он ба тамаддуни араб низ ворид шуда, дар масъалаҳое чун идораи давлат, адолати иҷтимоӣ ва танзими муносибатҳои оилавӣ истифода шуданд.

Аз тарафи дигар, тарҷумаи арабӣ ба он мусоидат кард, ки асар ба забонҳои гуногун, аз ҷумла юнонӣ, славянӣ, ибрӣ ва лотинӣ тарҷума шуда, ба Аврупо интиқол ёбад. Ин тарҷумаҳо ба муколамаи фарҳангҳо мусоидат намуда, арзишҳои пандомези «Калила ва Димна» ба маъвизаҳо ва асарҳои динӣ таъсири мусбат гузоштанд.

Саъю кӯшиши вазири Сомониён Абулфазли Балъамӣ дар тарҷумаи асар ба форсӣ онро ба шоирони тоҷику форс илҳом бахшид, аз ҷумла Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ достони «Калила ва Димна»-ро ба назм даровард. Ин асар ҳамчун манбаи боэътимод ба ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқии Саъдии

Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Низомӣ ва дигар донишмандону шоирони давраҳои гуногун хизмат кард.

Мутолиа ва муқоисаи матни асарҳои онҳо бо матни китоби «Калила ва Димна» нишон медиҳанд, ки аз ҷиҳати ғоявӣ байни андешаҳои онҳо монандӣ ба назар мерасад.

Дар асри XII, муншии маъруфи Баҳромшоҳи Ғазнавӣ, Абулмаолӣ Насрулло, асари «Калила ва Димна»-ро аз таҳрири арабии Ибни Муқаффаъ ба форсӣ аз нав тарҷума кард. Дар ин тарҷума, мазмуни ахлоқӣ ва фалсафии асар барқарор ва такмил ёфта, бо иқтибосҳо аз китобҳои фалсафию ахлоқии илми калом ва абёти пандомезонаи шоирони классики тоҷику форс ғанӣ гардид. Ин кори Насрулло боис шуд, ки асар дубора эҳё гашта, такмилу танзим ёбад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ, бо асос гирифтани тарҷумаи Абулмаолӣ Насрулло ва бо такя ба адабиёти он давр, аз ҷумла ҳикматҳои Шайх Аҳмади Суҳайлӣ, асарро дубора таҳрир ва такмил мекунад ва ба шарафи Суҳайлӣ онро «Анвори Суҳайлӣ» номгузорӣ мекунад. Кошифӣ тартиб ва бобҳои асарро нигоҳ медорад, аммо вобаста ба мазмун, номи онҳо ва мазмуни бобҳоро тағйир медиҳад, бо илова кардани тамсилҳо ва ҳикояҳои хурд дар шарҳи муддаоҳо онро ғанӣ месозад. Илова бар ин, ӯ барои тасдиқи фикрҳояш аз китобҳои илми фиқҳ, ҳадис ва абёти пандомезона иқтибосҳо меорад, ки ҳикояҳоро васеътар ва тафсили бештар медиҳад.

Дар маҷмӯъ, арзишҳои ахлоқии «Калила ва Димна» дар тӯли қариб ду ҳазор сол ба фарҳангҳои дигар интиқол ёфта, барои тавсеаи муколамаи тамаддунҳо мусоидат кардаанд. Пеш аз ҳама муҳиммияти худро дар роҳи бартараф кардани мушкилоти сиёсӣ-иҷтимоӣ, ҳалли нобаробариҳои ҷамъиятӣ, танзими муносибатҳои ахлоқӣ, тарғиб ва тараннуми сулҳу дӯстӣ, рафоқату якдигарфаҳмӣ ва ғайра аз даст надод.

Омезиш ёфтани арзишҳои панду ахлоқии асар ба фарҳанги тоҷикон ва дигар халқиятҳои ҷомеаи инсонӣ боиси эътибори зиёд пайдо кардан он гардид. Хусусан, васиятҳои Ҳушанг ба Рои аъзам Добшилим, ки дар боби

оини давлатдории асар, дар сездаҳ номгӯ пешниҳод шуданд фарогири масъалаҳое мебошанд, ки имрӯз ҳам барои ҳаллу фасли мушкилоти пайдошудаи низоми идораи давлатӣ муҳиммияти худро аз даст надодаанд. Намунае аз ин тавсияҳоро ба гунаи мисол меоварем, ки:

1. Подшоҳ бояд бадгӯии дигаронро дар ҳаққи мулозимони наздики худ қабул накунад, зеро ҳасади ҳамкорон метавонад боиси тӯҳмат ва ихтилоф гардад.
2. Ба маҷлиси худ касони хабаркаш ва ғараздорро роҳ надиҳад ва агар чунин сифатро мушоҳида кунад, зуд ба пешгирии зарари онҳо чора андешад.
3. Бо арбоби давлат ҳамеша мувофиқат ва некухоҳиро риоят намояд, зеро иттифоқ ва якдилӣ корҳоро пеш мебарад.
4. Ба меҳрубонии душман бовар накунад, зеро аз душман дӯстӣ пайдо намешавад.
5. Ҳангоми ба даст овардани мақсуд, дар муҳофизати он ғафлат накунад, то ба осонӣ онро аз даст надиҳад.
6. Дар корҳо шитобзадагӣ ва сабуккорӣ накунад, балки сабру тааммулро пеш гирад, ки манфиати сабру сукун зиёд аст.
7. Тадбиру чораандеширо ҳамеша дар назар дошта бошад, хусусан вақте душманон иттифоқ мекунанд, бо яке аз онҳо дӯстӣ кунад, то роҳи халосӣ ёбад.
8. Аз ҳасудон ва бадкинон ҳазар кунад ва ба нармзабонии онҳо мағрур нашавад, зеро ин боиси зарару озор хоҳад шуд.
9. Афв ва бахшишро шиори худ созад ва мулозимонашро ба андак ҷарима ба азобу шиканҷа гирифтор насозад.
10. Озори ҳеҷ касро накунад, то ки дар натиҷа худаш аз зарари мукофот эмин бошад.
11. Ба коре, ки мувофиқи мартабаи ӯ нест, майл накунад.
12. Ҳамеша дар корҳо ҳалиму вазнин ва босубот бошад.

13.Мулозимони амин ва боэътимодро интихоб кунад ва аз мардуми хоин ва ғаддор дурӣ гузинад».[1]

Ин тавсияҳо на танҳо маслиҳатҳо барои роҳбаронанд, балки як маҷмӯи принсипҳои ахлоқиву сиёсӣ мебошанд, ки барои нигоҳ доштани субот ва адолат дар ҳокимият муҳиманд. Онҳо нишон медиҳанд, ки роҳбари оқил бояд ҳамеша эҳтиёткор, адолатхоҳ, ва сабур бошад, то ки ҳокимият ва нуфузи худро мустаҳкам нигоҳ дорад. Ин принсипҳо инчунин таъкид мекунанд, ки адолат, меҳрубонӣ ва эҳтиёт дар муносибат бо дигарон муҳиманд, зеро ин сифатҳо барои нигоҳ доштани эътимод ва субот дар ҷомеа асос мебошанд.

Аз таҳлил ва муқоисаи ин тавсияҳо бармеояд, ки мавзӯъҳои асосии онҳоро масъалаҳои марбут ба тарбияи инсонӣ, тарзи ақлонӣ ва одилонаи идора кардани давлат, ҷобаҷогузории дурусти кадрҳои давлатӣ, ҷорӣ кардани адолати иҷтимоӣ ва риояи меъёрҳои он дар ҳалли мушкилот, тарғиби саховатмандӣ ва таҳаммулгароӣ, омӯзиш ва азбар кардани касбу ҳунар, дастгирии қишрҳои эҳтиёҷманд ва нодор, инчунин барқарор кардани баробарии иҷтимоӣ ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, ин китобро метавон як дастурамали нодире барои подшоҳон ҳисобид. Зеро бо вуҷуди тағйиротҳои сиёсию иҷтимоии марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ҳикматҳои он дархури мардум ва ҷомеа гардида, аз истифода дур намонданд. Хусусан, андешаҳои ахлоқию фалсафии китоб дар ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқию сиёсии мутафаккирони тоҷик таъсири худро расонидааст. Аз ҷумла, дар боби оини давлатдорӣ ва назму тартиби кишвар андешаҳои Низомулмулк дар асари «Сиёсатнома», ақидаҳои арзишманди Муҳаммад Ғаззолӣ дар китоби «Насиҳат-ул-мулук», андешаҳои Мирсаид Алии Ҳамадонӣ дар китоби «Захират-ул-мулук» ва ақидаҳои Аҳмади Дониш дар асари «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун» баррасӣ ёфтаанд. Ақидаҳои ин мутафаккирон бо ин 13 тавсияи дар китоби «Калила ва Димна»

---

[1] Калила ва Димна (Аз рӯи асари «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ.- С.12-13.

дарҷёфта ҳарчанд шаклан фарқ кунанд ҳам, аммо аз ҷиҳати ғоявӣ ба ҳам монандии наздик доранд. Масалан, Аҳмади Дониш айнан чун Муҳаммад Ғаззолӣ ва Мир Саид Алии Ҳамадонӣ симои сарварро дар адлгустарии ӯ мебинад. Бинобар ин, бахри ба ин поя ороста гардонидани остонаи давлат иҷрои даҳ шартро ҳатмӣ ва муҳим меҳисобад, ки бо 13 тавсияҳои дар китоби «Калила ва Димна» дарҷёфта, шабоҳати наздики идеявӣ доранд.

Дар баробари маркази илмӣ-таълимӣ будан, инчунин Академияи мазкур дорои китобхонаи бузург буд, ки 259 утоқро ташкил медод. Бунёди китобхона ва нигоҳ доштани китобҳои арзишманди соҳавӣ дар он ба он боис шуд, ки дар миёни аҳолӣ таваҷҷуҳ ба китоб ва китобхонӣ зиёд гардад. Муҳаққиқони ҷавон тавонанд, ки сарчашмаи заруриро саривақт дастрас карда, аз мавзуи мавриди назар маводи лозимаро дастрас намоянд.

Инчунин, ба маълумоти Ю.Б. Исҳоқӣ ва Я. Тоҷиев ҷолиби таваҷҷуҳ аст: «Академияи Гунди Шопур ҳамчун маркази ташкили бисёр ҷамъомадҳои олимон интихоб мегардид. Масалан, бо амри Хусрави I Анӯшервон ҳанӯз соли 561 дар Гунди Шопур аввалин ҳамоиши олимони тибби донишгоҳҳои қариб ҳамаи давлатҳои мутараққӣ даъват шуда, он ба инкишофи минбаъдаи илми тиб мусоидат намуд». [1]

Мувофиқи маълумоти донишмандони тибби тоҷик Ю.Н. Нуралиев ва Ҷ. Додалишоев, шоҳони сосонӣ ва мутахассисони тибби тоҷик ва форс хизмати бузурге доштанд, ки тибби «Авасто»-ро бо тибби юнонӣ, ҳиндӣ ва тибетӣ мутобиқ карданд ва онро аз маҳдудиятҳои динӣ озод намуда, ба сатҳи баландтар расониданд. Онҳо усулҳои самараноктари муолиҷаро кашф карданд ва истифодаи васеи омехтаҳои тилло, нукра, мис, оҳан ва хлорро дар тиб ривоҷ доданд. Аз ин давра масъалаҳои муҳофизати модару кӯдак, гигиена ва одобу ахлоқи тиббӣ низ муҳим гардид. [2]

---

[1] Исҳоқӣ, Ю. Б., Тоҷиев, Я. Таърихи тиб. - Душанбе, 1997. – С.60; Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур / С. Ғуломшоев // Муаррих. – 2022. – №4(32). – Р. 65-73.

[2] Нуралиев, Ю.Н., Додалишоев, Ҷ. Гиёҳномаи Абӯмансури Муваффақ. -Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 4-12.

Ин иқдомҳои шоҳони сосонӣ, ки ба озод кардани тиб аз маҳдудиятҳои динӣ ва таҷрибавӣ мусоидат карданд, заминаҳои рушди соҳаи тибро барои наслҳои баъдӣ фароҳам оварданд. Истифодаи омехтаҳои минералӣ ва гиёҳҳои шифобахш, махсусан «хаома», нишон медиҳад, ки онҳо ҳам манбаъҳои табииро ба таври васеъ истифода мебурданд, ки ин дар рушди илми тиб нақши калидӣ бозид. [1]

Тибқи таълимоти зардуштия масъалаи бунёди оила ва одоби оиладорӣ низ аз ҷузъҳои фалсафаи амалӣ ба ҳисоб мерафт ва барои табибон риоя кардани рукнҳои он муҳим арзёбӣ мешуд. Таълимоти Авасто оид ба никоҳ ва бунёди оила инкишоф ёфта, маҷмуаи қонунҳо интишор гардиданд, ки ҳифзи манфиати модар ва кӯдакро таъмин мекарданд. Никоҳи байни хешовандони наздик манъ шуда, синни балоғат барои духтарон 14 ва барои писарон 16-18 сол муқаррар мешуд. Никоҳ фақат дар сурати меҳру муҳаббат байни шавҳар ва ҳамсар имконпазир буд. Пеш аз заношӯйӣ, муоҳидаи никоҳ дар ҳузури панҷ шоҳид имзо ва муҳр мегузошт ва дар он баробарҳуқуқии зану шавҳар таъкид мешуд. Хиёнат ҷарима мешуд. [2]

Ин қонунҳо барои замони худ пешрафта буданд, зеро баробарҳуқуқии зану шавҳар ва ҳифзи манфиатҳои модар ва кӯдакро таъмин мекарданд. Манъи никоҳи хешовандони наздик ва таъкид ба интихоби ҳамсар бо меҳр ва муҳаббат нишондиҳандаи назари пешқадам дар мавриди оиладорӣ мебошад. Таваҷҷуҳ ба қонунияти никоҳ ва мавҷудияти муоҳида бо иштироки шоҳидон кафолати ҳуқуқии ҳар ду ҷонибро таъмин мекард, ки ин як қадами муҳим ба сӯи ҳуқуқи иҷтимоии занон ва устувории оила буд.

Аз ин далелҳои илмӣ чунин маълум мегардад, ки гузаштагони мо аз давраи қадим оиларо асоси пайдоиши ҷомеа, сарчашмаи асосии саломатӣ, ки тавлиди насли солиму ҳӯшманд ва созанда аз он вобастагӣ дорад, мешумориданд. Ин андешаҳо баъдан дар таълимоти бештари мутафаккирони

---

[1] Исҳоқӣ, Ю., Тоҷиев, Я. Таърихи мухтасари тибби тоҷик. - Душанбе, 1993. - С.90; Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур / С. Ғуломшоев // Муаррих. – 2022. – №4(32). – Р. 65-73.

[2] Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. – №. 4(32). – С. 70 Нуралиев, Ю. Медицина эпоху Мухаммада ал-Хоразми//Хоразм и Мухаммад ал-Хоразми в мировой истории и культуре. - Душанбе: Дониш, 1983. - С. 187-195.

тоҷик ба сифати маншаъи муҳим ҷиҳати баррасӣ кардани масъалаҳои марбут ба тадбири манзил хизмат карданд.

Ба андешаи Абӯалӣ ибни Сино, инсонҳо танҳо дар доираи ҳамбастагӣ бо ҷомеа метавонанд зинда монда, ба саодат расанд, ва шакли соддатарини чунин ҷомеа оила аст. Вай таъсиси оиларо зарурияти пайдо кардани воситаҳои ҳаёт, ҳифзи насли инсонӣ ва захира кардани рӯзӣ барои ҳангоми ҳоҷат мешуморад. Ибни Сино зикр мекунад, ки инсон ниёзманд аст ба манзил, ки дар он захираҳояшро ҳифз кунад, ва барои ҳифзи ин захираҳо, ӯ ба ҳамсаре ниёз дорад, ки ба ӯ итминону оромӣ диҳад. Аз ин рӯ, мард ногузир аст, ки зан бигирад.

Ибни Сино баробарии иҷтимоиро дар заминаи зарурати ҳамбастагӣ ва ҳамкорӣ дар ҷомеа таъкид мекунад, ки оила ҳамчун асоси ин ҳамбастагӣ баррасӣ мешавад. Ӯ бо равшанӣ мефаҳмонад, ки таъсиси оила барои ҳифзи насл, амнияти захираҳо ва оромии нафс муҳим аст. Ин таҳлил баёнгари он аст, ки барои Ибни Сино, оила на танҳо як ниҳоди иҷтимоӣ, балки василае барои таъмин намудани эҳтиёҷоти асосии инсонӣ ва устувории зиндагист.[1]

Абӯалӣ ибни Сино дар асари мазкур вазифаҳои оила, мақоми мард ва занро дар иҷрои корҳои манзилдорӣ, хусусан тарбияи фарзанд ба таври муфассал нишон дода, бавижа қайд мекунад, ки зани хона бояд чунин сифатҳоро дошта бошад: хирадманд, диндор, боҳаё, зираку бофатонат, дӯстдору бомуҳаббат, валуд, итоаткор ва забондароз набошад… Таъкид медорад, ки дар вақти бунёди оила мард ва зан бояд ба синни балоғат расида бошанд. Ӯ бунёди оиларо дар синни ба балоғат нарасида тавсия намедиҳад. Ҳамзамон, дар баробари нишон додани нақш ва ҷойгоҳи марду зан дар таълиму тарбияи фарзанд, инчунин масъулияти фарзандро назди волидайн мушаххас менамояд, ки аз тамоили инсонгароӣ доштани ақидаҳои файласуф далолат мекунанд.

---

[1] Абӯалӣ ибни Сино. Осор. Ҷ.1. – С.576. Худойдодзода, Ф. Б. Пайдоиш ва ташаккули институти оила дар ислом // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – № 2. – С. 103-116.

Пас аз таназзули давлати Сосониён соли 651 ва ҳуҷуми арабҳо, бахше аз донишмандони маркази илмӣ-фарҳангии Гунди Шопур, хусусан дар замони халифа Ҳорунуррашид (786–809), ба Бағдод ва ба «Байт-ул-ҳикма» интиқол ёфтанд. Дар ин миён донишмандони машҳуре чун Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Бармакӣ ва Рӯзбеҳ низ ба ин фарҳангистон пайвастанд.

«Ибни Муқаффаъ тавассути таълифи китобҳои арзишманди худ «Адаби калон» ва «Адаби хурд» шуҳрати хосса пайдо кард. Мазмуни асарҳои мазкурро тарбия ва ахлоқу одоби ҳамидаи инсонӣ ташкил медоданд.

Инчунин, ӯ дар асарҳои худ доир ба фаъолияти нахустин омӯзгорону шогирдони фарҳангистони Гунди Шопур маълумот дода, китобҳои қадимтарини ҳиндии «Калила ва Димна» – ро аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума мекунад»[1]. Дар асарҳои Абубакри Розӣ ва Абуалӣ ибни Сино, ки то имрӯз расидаанд, танҳо аз номи баъзе омӯзгорону шогирдони Академияи Гунди Шопур ёд мешавад, ки пас аз суқути давлати Сосониён ба Бағдод ҳиҷрат кардаанд.

Мероси илмии Академияи Гунди Шопур тавассути омӯзгорону шогирдонаш дар Бағдод идома ёфт. Ҳиҷрати ин донишмандон на танҳо интиқоли донишро таъмин намуд, балки ба таъсиси як ҷараёни илмию фарҳангӣ дар марказҳои аббосӣ, аз ҷумла «Байт-ул-ҳикма», мусоидат кард. Ин раванд ба рушди илмҳои тиббӣ, фалсафӣ ва табиии давраи миёна таъсири амиқ расонд.

Донишмандони бузурги тоҷику форс, ба мисли Абубакри Розӣ, Абӯнасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абубакр Ахвайнии Бухорӣ, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон, бо такя ба дастовардҳои фарҳангистони Гунди Шопур ва сарчашмаҳои муътамад, дар рушди илму фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Онҳо асарҳои пурарзише таълиф кардаанд, ки то имрӯз ҳамчун китобҳои дарсӣ истифода мешаванд.

---

[1] Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. – №. 4(32). – С. 72

Ин донишмандон на танҳо мероси илмии Гунди Шопурро идома доданд, балки онро ба сатҳи ҷаҳонӣ расониданд. Асарҳои онҳо нишондиҳандаи пешрафти илм ва нақши беназири форсизабонон дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ мебошанд. Ин таълифот на танҳо дар замони худ муҳим буданд, балки то имрӯз ҳамчун манбаъҳои асосии омӯзишӣ истифода мешаванд, ки ин аз донишу таҷрибаи беназири онҳо шаҳодат медиҳад.

Табиби насронӣ Теодорус, ки дар Академияи Гунди Шопур аз тибби юнонӣ дарс медод ва табиби шахсии Шопур буд, китоби тиббиро бо номи «Тавлдорус» бо забони паҳлавӣ таълиф кард. Шопур, ба нишони миннатдорӣ, барои ӯ калисои насронӣ бунёд намуд ва ҳамватанонашро аз асорат озод кард. Ҳамчунин, табиби ҳиндуиасл Манка дар Академияи Гунди Шопур фаъолият карда, китоби тиббии қадим «Шонакака»-ро аз ҳиндӣ ба паҳлавӣ тарҷума намуд, ки он ҳамчун китоби дарсӣ истифода мешуд. [1]

Дар асрҳои VIII-IX, донишманди машҳур Абузакриё ибни Масавайҳ, ки сарвари дорусозони Гунди Шопур буд, дар дарбори халифаҳои Бағдод кор карда, асарҳои тиббиро тарҷума намуд. Ӯ муаллифи 10 рисола, аз ҷумла «Маҷмуаи тиб» ва «Китоб дар боби махав», мебошад.

Шопур ибни Саҳл, дигар намояндаи мактаби Гунди Шопур, дар шаҳри Бағдод фаъолият дошт ва аввалин китобро оид ба дорушиносӣ бо номи «Китоб-ал-қарабодин-ул-кабир» таълиф кард, ки ҳоло дастхати он дар Китобхонаи Мюнхен ҳифз шудааст.

Ин донишмандони Гунди Шопур дар заминаи омӯзиш ва тарҷумаи осори тиббӣ саҳми назаррасе гузошта, ҳамзамон илми тибби форсиро бо илму таҷрибаи ҳиндӣ, юнонӣ ва арабӣ ғанӣ гардониданд. Ингуна ҳамкориҳо ва тарҷумаҳо нишон медиҳанд, ки Гунди Шопур маркази муҳими илмӣ ва табодули дониш буд, ки ба рушди илмҳои тиббӣ ва дорусозӣ дар ҷаҳони ислом мусоидат намуд.

[1] Исҳоқӣ, Ю., Тоҷиев, Я. Таърихи мухтасари тибби тоҷик. - Душанбе, 1993. - С.60. Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур // Муаррих. – 2022. – № 4(32). – С. 65-73.

Дар баробари рушди дигар илмҳо, дар Академияи мазкур ба рушди илмҳои нуҷум ва фалсафа мароқи зиёд дода шудааст. Мар Обо, бузурги эронинажоди суриёнӣ, диққати худро ба тафсири калом, қонунҳои калисо ва таълифи макотиби дастурӣ барои такмили улуми динӣ равона карда буд. Павели Форс, яке аз намояндагони мактаби Раҳо, ки дар аввал таблиғгари кеши настурӣ буд ва баъдан оини зардуштиро қабул кард, осори худро ба ду қисм ҷудо мекунад. Қисми аввал «Мадхали мантиқ»-ро дар бар мегирад, ки як қисми «Арғунун» Арастуро дар бар мегирад. Қисми дуюм аз муқаддима ба асарҳои Арасту ва шарҳи «Дар бораи таъбир» иборат аст.

Мар Обо ва Павели Форс намунаи равшан аз пайванди ду фарҳанг ва илму дин мебошанд. Мар Обо бо тамаркуз ба улуми динӣ дар асоси каломи илоҳӣ талош мекард, дар ҳоле ки Павели Форс ба ҳикмати фалсафӣ таваҷҷуҳ намуда, осори Арастуро шарҳ медод. Ин ду донишманд нишон медиҳанд, ки дар заминаи фарҳангӣ ва илмӣ омезиши дину фалсафа ва мутобиқшавӣ ба идеологияҳои гуногун ба амал меомад, ки дар натиҷа ба рушди дониш ва илм мусоидат мекард.

Нуктаи меҳвари «Мадхали мантиқ» – и Павели Форсро ибораи «дониш аз эътиқод беҳтар аст» ташкил медиҳад. Аз ин ибора чунин андеша бармеояд, ки илми фалсафа волотарин илм аст, ки аз омӯзиши он инсон метавонанд олами ҳастиро пурра дарк кунанд, усулҳои маърифат кардани онро дарёбад ва дар маҷмуъ, таъкид мекунад, ки фалсафа илмест, ки тавассути он ҳақиқатро ба даст меоварем, вале дин ин илми гумонӣ аст.

Ниҳоят, мувофиқ ба муносибатҳои илмии мавҷудбуда этика аз шохаҳои илми амалӣ буда, асоси онро се асли ахлоқии зардуштия: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ташкил дода, дигар масъалаҳои ахлоқӣ вобаста ба тағйироту таҳаввулоти низоми ҷомеадорӣ дар доираи ин усулҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешаванд.

Ё худ аз ин чанд далели овардашуда метавон ба чунин андеша омад, ки барои подшоҳони сосонӣ қавму нажод, сафедпӯсту сиёҳпӯст ва дигар аломатҳои ҷудогонаи авлодӣ, авлавият надошт. Онҳо дар асоси принсипи

адолати иҷтимоӣ баробарии иҷтимоиро риоя карда, барои ашхоси оқилу донишманд ва соҳибтаҷриба ҳамаи шароитҳоро ҷиҳати фаъолият кардан муҳайё сохтаанд, ки аз фазилати баланди ахлоқӣ доштан, эҳтирому эътибори донишмандонро ба ҷой овардан, далолат мекунанд.

Дар натиҷаи таҳлили мероси ахлоқӣ ва илмии аҳди Сосониён, метавон гуфт, ки ин давра дар ташаккули низоми ахлоқӣ ва сиёсӣ дар таърихи ҷаҳонӣ нақши муҳим бозид. Меъёрҳои ахлоқӣ, ки дар асоси зардуштия ташаккул ёфтанд, боиси эҷоди тартиботи иҷтимоӣ ва сиёсие гардиданд, ки ба ҳифзи сулҳ, адолат ва баробарӣ дар ҷомеа хидмат мекарданд. Ин арзишҳо на танҳо дар зоҳири зиндагии рӯзмарраи сосониён, балки дар фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсат низ ҷойгоҳи муҳим доштанд. Тавассути чунин системаи мустаҳкам, давлати Сосониён тавонист давомнокӣ ва суботи худро нигоҳ дорад ва ҳамчун як намунаи муваффақи давлатдорӣ ва иҷтимоӣ шинохта шавад.

Академияи «Гунди Шопур» ҳамчун маркази илмӣ ва таълимӣ, дар ин раванд нақши калидӣ бозида, ба рушди донишҳои илмӣ ва ахлоқии давраи сосонӣ саҳми бузург гузошт. Тавассути омезиши донишҳои илмии юнонӣ, ҳиндӣ ва маҳаллӣ, академия на танҳо ба ташаккули низоми илмии давр мусоидат кард, балки арзишҳои ахлоқиро низ таҳким бахшид, ки ин арзишҳо дар идоракунии давлат ва муносибатҳои иҷтимоии аҳди Сосониён таъсири амиқ гузоштанд.

Ин таъсири ахлоқии сосонӣ на танҳо дар замони худ маҳдуд нашуд, балки дар давраҳои баъдӣ низ ҳамчун сарчашмаи илҳом барои ташаккули низоми ахлоқӣ ва сиёсии дигар халқҳо ва миллатҳо хизмат кард. Хусусан дар замони муосир, мероси ахлоқӣ ва сиёсӣ, ки аз аҳди Сосониён ба ҷой мондааст, ҳамчун намунаи таърихӣ дар таҳкими давлатдории миллӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон хизмат мекунад. Арзишҳои ахлоқӣ, ки ба адолат, садоқат ва масъулият асос ёфтаанд, барои ҳифзи низоми ҳуқуқӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон ва таҳкими худшиносии миллӣ аҳамияти хос доранд.

Ҳамин тавр, омӯзиши мероси ахлоқӣ ва илмии аҳди Сосониён дар замони муосир на танҳо барои дарки таърихи гузашта муҳим аст, балки

барои эҷоди арзишҳои ахлоқии имрӯз ва ташаккули ҷомеаи муосир низ манфиатовар буда, барои таҳкими давлатдории миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ аҳамияти назаррас дорад.

Ҳамин тавр, дар хулоса андешаҳоро ҷамъбаст намуда, чанд нуктаи муҳимро ба таври зайл пешниҳод мекунем:

1. Академияи Гунди Шопур сирф донишгоҳи тиббӣ набуда, балки маркази илмӣ-фарҳангии рушди тамоми соҳаҳои илм: табиӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ-гуманитарӣ ва дақиқ будааст.

2. Таъсиси Академияи Гунди Шопур аз ҷониби подшоҳони сосонӣ ва ҷалб кардани донишмандони кишварҳои гуногун барои фаъолият дар он аз фазилати баланди инсонгароӣ, фарҳанггустарӣ кишвардорӣ, адлгустарии подшоҳон далолат мекунад.

3. Дастовардҳои илмӣ, китобҳои арзишманди таълиф ва тарҷумкардаи донишмандони фарҳангистони Гунди Шопур на танҳо барои рушду таҳаввули илму фарҳанги замони худ нақши асосӣ гузоштанд, балки тарҷума ва нашри онҳо дар марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ барои пешрафт ва тараққии тамаддуни Шарқу Ғарб мусоидат карда, боиси таъсиси мактабҳои гуногуни илмӣ-фалсафӣ гаштанд.

4. Академияи Гунди Шопур тӯли қариб 400 сол фаъолият кард. Мақоми хосса пайдо кардани ин маркази илмӣ фарҳангӣ аз он вобастагӣ дошт, ки принсипҳои ахлоқии масъулиятнокӣ, садоқат ба касб, покизакорӣ, эҳтироми якдигар ва ғайра услуби кории донишмандон эътироф гардиданд.

5. Баъди таназзули давлати Сосониён аз ҷониби арабҳо кормандони фарҳангистон тарки соҳа накарданд, балки дар дигар марказҳои илмӣ-фарҳангӣ, аз ҷумла дар Академияи «Байтул-ҳикма» («Хонаи хирад») – и Бағдод, ки тобеи хилофати аббосӣ буд, ба фаъолият шурӯъ карда, барои рушди фарҳанги миллӣ, ҳифз кардани арзишҳои миллӣ, хусусан ба тамаддуни ҷаҳонӣ ворид кардани ислом саҳми асосӣ гузоштанд.

6 Сосониён ворисони империяи Ҳахоманишҳо буда, дар низоми давлатдорӣ аз аввалин коркардкунандагони принсипи дунявии давлатдорӣ

мебошанд. Этикаи идоракунии онҳо ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ, намунаи олии давлатдорӣ, муайянкунандаи рафтору аъмоли инсон, низоми идораи давлат, муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Зеро, принсипҳои адолат, риояи баробарии иҷтимоӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон асоси низоми коргузории онҳо ба ҳисоб мерафт. Сосониён барои рушди тамаддун ва фарҳанги миллии тоҷик хизмати босазо карда, эҳёкунандаи расму анъана, ҷашнҳои миллӣ ва ғайра ба шумор меравад.

7. Академияи Гунди Шопур маркази илмӣ-фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Таъсиси он дар аҳди давлатдории Сосониён таҳаввулоти ҷиддиеро дар рушди илм ва фарҳанги ҷаҳонӣ гузошт. Самти фаъолияти кории донишмандони муассисаро на танҳо таҳияи китобҳо, балки тарҷума, тафсир ва нашри китобҳои арзишманди гузаштагон ташкил медод. Аз ин рӯ, ин самти фаъолияти донишмандони муассиса ба он мусоидат кард, ки арзишҳои илмӣ-ахлоқии ниёкон рӯ ба нестӣ наоварда, аз насл ба насл интиқол ёбанд.

БОБИ II. АХЛОҚ – МАВЗУИ МЕҲВАРИИ МЕРОСИ ХАТТИИ АҲДИ СОСОНӢ

2.1. «Корномаи Ардашери Бобакон» – сарчашмаи муътамади таърихӣ ва ахлоқии аҳди Сосониён

«Корномаи Ардашери Бобакон» (порсии миёна «Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pābagān») яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои таърихӣ ва ахлоқии аҳди Сосониён ба шумор меравад. Ин асар на танҳо баёнгари саргузашт ва фаъолияти бунёдгузори давлати Сосониён, Ардашер Бобакон, балки инъикоскунандаи арзишҳои ахлоқӣ ва идеалҳои иҷтимоӣ-сиёсиест, ки дар замони ӯ рушд кардаанд. Асар, ки бештар ба жанри эпикӣ ва таърихӣ мансуб аст, дар баробари нақли воқеаҳои таърихӣ, баррасии меъёрҳои ахлоқиро низ дар бар мегирад, ки ба зиндагӣ ва сиёсати ин император иртибот доранд.

Дар «Корномаи Ардашери Бобакон» образи подшоҳ ҳамчун идеали адолатпарвар, хирадманд ва шуҷоъ тасвир шудааст, ки дар пайи ба даст овардани қудрат ва муттаҳид кардани Эрон аз рӯйи меъёрҳои ахлоқӣ ва динии зардуштия амал мекунад. Ардашер ҳамчун шахсияте муаррифӣ мешавад, ки ҳокимияташро на танҳо бо қувваи низомӣ, балки бо истифодаи хирад ва эҳтиром ба арзишҳои ахлоқӣ ба даст овардааст. Таъкид ба муҳимияти адолат, хирад ва садоқат ба дин ва халқ, ки дар сарчашма ба назар мерасад, мавқеи қавии ахлоқиро дар асоси ҳукмронии Сосониён бозгӯ мекунад.

Асар инчунин маводи арзишманд дар бораи муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва динӣ дар давраи Ардашерро пешниҳод мекунад. Он нишон медиҳад, ки чӣ гуна арзишҳои ахлоқӣ дар сиёсати давлатӣ ҷой доштанд ва ба ҳукмронии сосонӣ ҳамчун унсури муҳими мустаҳкамсозии ҳокимият ва нигоҳдории сулҳу субот дар ҷомеа хидмат карданд. Ба ҳамин тариқ, «Корномаи Ардашери Бобакон» на танҳо як сарчашмаи муътамади таърихӣ,

балки роҳнамои ахлоқии аҳди Сосониён низ ба шумор меравад, ки идеалҳои адолат, хирад ва садоқатро ба подшоҳӣ ва давлатдорӣ инъикос менамояд.

Имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо, ки боиси аз байн рафтани арзишҳо ва расму анъанаҳои суннатии халқияту миллатҳо гашта истодааст, бахусус ҷиҳати ҳифзу дар хотираи таърихии насли нав нигоҳ доштани онҳо заруратро пеш меорад, ки рӯ ба таърихи гузашта, омӯзиш ва таҳқиқи осори пурарзиши ниёкони худ мароқи бештар зоҳир карда шавад. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд: «худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ аз огаҳӣ аз таърихи гузашта, арҷгузорӣ ба корномаи фарзандони миллат, ки барои озодӣ ва истиқлол талош карданд, сарчашма мегирад. Мо бояд таъриху фарҳанги ниёкони худро омӯзем, ба хизматҳои адибону мутафаккирони пешин арҷ гузорем ва суннату анъанаҳои некро ҳифз намоем. Ҳамчунин, зарур аст, ки хотираи таърихиву фарҳангиро густариш дода, барои пойдории истиқлолу озодӣ ҳамеша омода бошем». [1]

Ин суханони Пешвои миллат бар зарурати омӯзиши таърихи гузашта ва ҳифзи анъанаҳои миллӣ таъкид намуда, инро ҳамчун роҳи расидан ба истиқлол ва таҳкими давлатдории миллӣ мебинанд. Ин равиш на танҳо барои ҳифзи арзишҳои миллӣ, балки барои ташаккули як ҷомеаи мустаҳкам ва муттаҳид муҳим аст.

Дар доираи ин таъкиди Президенти кишвар ҷиҳати ташаккули ҷаҳонбинӣ ва таҳкими дониши насли наврасу ҷавони кишвар чанд нуктаи муҳимро месазад зикр дошт. Аввалан, омӯзиш ва огаҳӣ пайдо кардан аз арзишҳои фарҳангии ниёкон маншаи асосии ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ, шинохт ва арҷ гузошта тавонистан ба онҳо мебошад. Дуюм, насле, ки аз корнамоиҳои фарзандони миллати худ, осори ғании пурарзиши мутафаккирон воқиф мешавад, ҳатман ба қадри миллат, истиқлолу озодии

[1] Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Душанбе, Нашриёти муосир 2020.- 976с. – С. 15. Абдураҳимзода, Қ. С. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар боби ахлоқи неки инсонӣ // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-3(101). – С. 111-114.

давлат мерасад ва барои таҳким бахшидани онҳо талош меварзад. Зеро, донистани фарҳанги гузашта моро барои дарки зуҳуроти имрӯзаи ҷомеа роҳнамоӣ мекунад. Барои дурнамои рушди онро тарҳрезӣ карда, як ҷомеаи солиму тараққикардаро бунёд кардан, мусоидат менамояд.

Аз ин рӯ, омӯзишу пажӯҳиши ҳар як саҳифаи таърихи пурифтихори миллат, арзишҳои илмӣ-фарҳангӣ, аз ҷумла осори хаттию шифоҳии давраи давлатдории Сосониён барои рушди давлатдории миллӣ, худшиносии насли наврасу ҷавони имрӯзи миллат, муаррифии он дар сатҳи байналмилалӣ аҳамияти хосса дорад.

Чӣ тавре аз сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ба мо рӯшан аст дар соли 220 – и милодӣ ҳукмронии вилояти Истахрро Ардашери 1 Бобакони Сосонӣ бар дӯш дошт. Соли 224 бошад, Ардашери 1 лашкари охирини намояндаи Оли Ашкониён – Ардавони 1-ро торумор кард, тамоми сарзамини Эронро зери ҳокимияти хеш қарор дод ва давлати муқтаддири Сосониёнро асос гузошт, ки зиёди аз 400 сол арзи вуҷуд кардааст. Дар ин давра муносибатҳои заминдорӣ (феодалӣ) босуръат инкишоф ёфта, давлат муттаҳид мегардад ва низоми идоракунии он аз як марказ ба роҳ монда мешавад.

Дар баробари ин, Ардашери 1 дини зардуштиро дини давлатӣ эълон намуда, се пояи ахлоқии он: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори некро дар ҳаллу баррасии масоили давлатдорӣ, ба назму тартиб даровардани пояҳои он ҳамчун дастурамал истифода мебарад. Ин гуна ба роҳ мондани низоми давлатдории Сосониёнро Ф. Энгелс мусбат баҳогузорӣ карда, онро «подшоҳии батартиб»[1] меномад. Давлати Сосониён дар давраи ҳукмронии Хусрави 1 Анушервон (531–579) ба нуқтаи баланди инкишофи худ расида, дар миёнаи асри VII-и милодӣ бошад, аз ҷониби арабҳо рӯ ба завол мениҳад.

Бояд қайд кард, ки Сосониён дар тӯли давлатдории худ на танҳо барои рушди ҳаёти моддии ҷомеа, бунёди шаҳрҳо, боғу растаҳо, кандани каналҳою

[1] Маркс, К., Энгельс, Ф. Асарҳо. Ҷ. 28. – С. 221-222.

бино кардани оташкадаҳо, балки барои рушди илму фарҳанг, санъат, ахлоқ, дар маҷмуъ, ҳаёти маънавии ҷомеа аҳамияти хосса додаанд.

Аз ҷумла, намунаи барҷастаи мероси хаттии бостонии меросмондаи ниёконамон, ки ҷузъи соҳаи маънавии ҷомеа мебошанд, аз инҳо иборат буданд: «Андарзи Озарбоди Маҳраспандон», «Аййоткори Ҷомосп», «Аййоткори Зарирон», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Андарзи доноён ба маздопарастон», «Андарзи Хусрави Каводон», «Андарзи дастурон ба беҳдинон», «Андарзи Беҳзодфаррухи пирӯз», «Доруи хурсандӣ», «Андарзҳои пешиниён», «Андарзи марди доно ба писари хеш», «Суханони Бахтофарид ва Озарбоди Зартуштон», «Дар бораи оини номанависӣ», «Рисолаи рӯзҳо», «Дар бораи хим ва хиради фаррухмард», «Дар бораи панҷ хими осрунон» ва ғайра.

Аз миёни ин мероси хаттӣ «Корномаи Ардашери Бобакон» яке аз арзишмандтарин ёдгории давраи миёнаи форсӣ ба ҳисоб рафта, ба таърихи зиндагӣ ва салтанати бунёдгузори давлати Сосониён Ардашери Бобакон бахшида шудааст.

Тибқи сарчашмаҳои мавҷуда, Ардашери Бобакон, шоҳаншоҳи аввалини Эрон ва муассиси сулолаи Сосониён дар солҳои 224–241, дар таърихи Эрон як шахсияти бузург ва муассир буд. Ардашер, маънии исмашро ҳамчун «шоҳе, ки адолат ва риояи баробарии иҷтимоӣ барояш асл аст,» ифода мекард. Мафҳуми «арт» дар номи ӯ ба маънии адолат ва ростӣ асос ёфта, ҷузъи дигараш бо «шаҳр,» яъне маркази иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа, иртибот дошт. [1]

Мувофиқи манобеи таърихӣ, Ардашер писари Бобак ва набераи Сосон буд, ки худ коҳини нуфуздори Истахр ба ҳисоб мерафт. Бобак бо истифода аз мавқеи иҷтимоии худ писарашро ба мақоми олии низомӣ расонд. Ардашер, баъди мағлуб кардани чанд шоҳи Форс, салтанати худро барқарор намуд. Ҳамзамон, Бобак ҳокими Истахрро шӯрид, ӯро кушт ва худ бар тахт нишаст. Пас аз марги Бобак, байни Ардашер ва бародараш Шопур низоъ пайдо шуд,

[1] https://tg.wikipedia.org/wiki/ Таърихи муроҷиат: 29.08.2023.

ки бо мағлубияти Шопур анҷом ёфт ва Ардашер шоҳаншоҳи комилҳуқуқ гардид.

Ардашер бо мақсади таҳкими ҳукмронии худ бар зидди Ашкониён бархост. Ӯ дар набард бо Артабони V пирӯз шуда, сулолаи Ашкониёнро аз байн бурд. Дар солҳои 226–227, маросими тоҷгузории ӯ барпо гардид ва Ардашер унвони «шоҳаншоҳ» -ро ба даст овард. Баъдан, бо тасарруфи шаҳрҳои Мод, Ҳамадон, Озарбойҷон ва Арманистон ҳукмронии худро густариш дод. Ӯ инчунин Сакистон, Хуросон, Марв ва Хоразмро тасхир карда, қудрати худро дар минтақаҳои шарқии кишвар афзун сохт.

Мувофиқи маълумоти Табарӣ, шоҳони Кушон, Турон ва Макурон ҳукмронии ӯро ба расмият шинохтанд. Ардашер, давлати васеъ ва қудратмандеро таъсис дод, ки сарҳадҳои шимолии он ба Ҷайҳун ва ғарбиаш ба Бобул ва Ироқ мерасид. Пойтахти давлати Сосониён шаҳри Тайсафун (Мадоин) буд, аммо қароргоҳи аслии Ардашер дар шаҳри Гур (Фирӯзободи ҳозира) ҷойгир буд, ки онро «Ардашерхура» меномиданд. Ӯ дар ин ҷо қасре сохт, ки то имрӯз боқимондаҳои вайронаи он вуҷуд дорад. Ин қаср яке аз аввалин биноҳои тоқдори Эрон маҳсуб мешавад.[1]

Давлати Сосониён, ки Ардашер бунёд гузошт, як тамаддуни комил ва муҷаддиди тамаддуни ашконӣ ба шумор мерафт. Таҳти ҳукмронии ӯ, шаҳрҳои наве ба мисли Ваҳардашер, Ардашерхура ва Риоардашер таъсис ёфта, фарҳанг ва сиёсати кишвар дар якҷоягӣ рушд меёфтанд. Ардашер инчунин барои вусъат ва ҳифзи ёдгориҳои моддӣ ва маънавӣ кӯшишҳои зиёд анҷом дод. Дар «Корномаи Ардашери Попакон,» ки шарҳи аъмоли ӯст, паҳлуҳое аз зиндагӣ ва сиёсате мавҷуданд, ки ба ҳикояти Куруши Кабир иртибот доранд.

Ба ин тариқ, Ардашери Бобакон на танҳо асосгузори сулолаи Сосониён, балки пайрави анъанаҳои қадимии подшоҳии Эрон буд, ки дар баробари адолат, ҳамоҳангӣ ва рушд, низ ба мақоми олии маънавӣ ва иҷтимоӣ расид.

---

[1] https://tg.wikipedia.org/wiki/ Таърихи муроҷиат: 29.08.2023.

Мувофиқи маълумоти таърихнигорон ва донишмандони тоҷик Б.Ғафуров, Ю.Яқубов, М.Ҳазратқулов, Ҳ. Муминҷонов ва дигарон дар таърихи тамаддун ва давлатдории мардуми тоҷику форс, хусусан дар давраи қабл аз исломии он, дар байни шоҳону давлатдорон Ардашери Бобакон аз бисёр ҷиҳат бо хусусиятҳои хоси сиёсатмадории хеш тафовут дошт. Аввалан, маҳз дар замони давлатдории Ардашери Бобакон навоҳӣ ва вилоятҳои кӯчаку бузург (тибқи китоби «Корномаи Ардашери Бобакон» 240 музофот) ҳама таҳти итоати ҳукумати ягона дароварда ва мақоми ҳокимияти марказӣ баланд шуда буд.[1]

Дуюм, дар замони давлатдории Ардашери Бобакон таъсири ақидаҳои коҳинони зардуштӣ дар низоми давлатдорӣ ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бағоят зиёд буд. Аз ин ҷост, ки ӯ дини зардуштиро ба дараҷаи дини давлатӣ мерасонад. Дар ин маврид ҳикматеро ба Ардашери I нисбат медиҳанд, ки мегӯяд: «Тахт пояи меҳроб асту меҳроб пояи тахт».

Мувофиқи матни аслӣ ёдгории хаттӣ, «Корномаи Ардешери Бобакон» аз 18 боб иборат аст. Ёдгории мазкур бо чунин ҷумла оғоз шудааст: «Ба номи Яздон, ба номи нерӯ ва ёрии офаридгор Ҳурмузди ройманду фараҳманд. Тандурустӣ ва дарозумрии ҳама некону росткорон, ба вижа он ки барояш навишта мешавад».[2]

Аз мазмуни ин ҷумла маълум мегардад, ки Ардашери Бобакон ҳамчун асосгузори давлати Сосониён пайрави оини маздаясна буда, таъминкунандаи адолат ва таблиғгари ростию накукорӣ, рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек, ки усули давлатдории подшоҳони сулолаҳои пешин дар кишвари Эронзамин мебошад, ба ҳисоб меравад. Зеро саъйу талоши ӯ танҳо дар пояи адл идора кардани ҷомеа, риоя доштани баробарии иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, барқарору пешрафта гардонидани соҳаҳои афзалиятноки кишвар ва дар ин замина ба як давлати абарқударат табдил додани давлати Сосониён мебошад.

[1] https://vk.com/@ruzgor786. Таърихи муроҷиат: 30.08.2023.
[2] Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. – С.255.

Аз омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи мазмуни бобҳои якум то ҳаштуми корномаи мазкур маълум мегардад, ки онҳо хусусияти таърихӣ доранд. Дар онҳо, асосан оид ба аслу насаб, баромади иҷтимоии Бобак, Сосон, таваллуди Ардашер, набардҳои ӯ бо Ардавон ва пирӯзии ӯ ба сипоҳи Ардавон – ҳамчун як шоҳи золим ва мардумозор, иқдомҳои созандаву ободкориҳои Ардашер ва ғайра маълумоти муфассал дода мешавад. Аз ҷумла, доир ба баромади иҷтимоии аҷдодони Ардашер зикр карда мешавад, ки пас аз марги Искандари Румӣ Эроншаҳрро 240 кадхудоӣ (мулуку-т-тавоиб) буд. Исфаҳону Форс ва навоҳии наздики он ба дасти Ардавон солор буд. Бобак марзбону шаҳриёри Порс ва аз гумоштаи Ардавон буд. Ардавон ба Истахр (Персиполис) менишаст. Ва Бобакро ҳеҷ фарзанде номбардор набуд. Сосон шубони Бобак буд ва аз нажоди Дорои Дороён. Дар давраи фармонравои Искандар гурезу ниҳон бо шубонони курдӣ рафта буд. Аммо Бобак намедонист, ки Сосон аз нажоди Дорои Дороён будааст.[1]

Арзиши дигари илмии Корномаи мазкур аз он иборат аст, ки дар он дар баробари муайян кардани баромади иҷтимоии аҷдодони Ардашер, инчунин оид ба сабабҳои таъсисёбии давлат ва сулолаи Сосониён ном гирифтани он маълумоти дақиқи таърихӣ дода мешавад. Бинобар ин, «Корномаи Ардашери Бобакон» яке аз сарчашмаҳои муътамади таърихӣ, маррификунандаи назму тартиби давлатдории Сосониён мебошад.

Масалан, дар мавриди сабабҳои таъсисёбии давлати Сосониён (бо вуҷуди хусусияти афсонавӣ доштан – К.Қ) дар он чунин иттилоъ дода мешавад, ки Бобак шаби аввал ба хоб мебинад, ки чӣ гуна хуршед ба сари Сосон метобад ва ҳама ҷаҳонро рӯшан мекунад. Шаби дуюм мебинад, ки чӣ гуна Сосон ба фили оростаи сафед нишаставу ҳар ки дар кишваранд, перомуни Сосон истода бад-ӯ намоз мебаранд ва ситоишу офариниш мекунанд. Шаби сеюм низ Бобак дар хоб мебинад, ки чӣ гуна Оташи

[1] Ниг.: Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. – С.255.

Фарнбай ва Гушнспу Бурзин – Миҳр ба хонаи Сосон мефурӯзанд ва рушноӣ ба ҳама ҷаҳон медиҳанд.[1]

Бобак аз хоби дидаи худ тааҷҷуб карда, доноён ва таъбиргарони хобро назди худ даъват мекунад, то сирри онро ошкор кунанд. Хобгузорон гуфтанд, ки он ки ин хоб дидааст, ӯ ё аз фарзандони он мард касе ба подшоҳии ҷаҳон расад, чӣ хуршеду пили оростаи сафедчирагиву тавоноиву пирӯзӣ ва Оташи Бурзин-Миҳр шубонону барзгарони ҷаҳонанд. Ва ҳама ин подшоҳӣ ба он мард ва ё фарзандони он мард расад. Бобак баъд аз шунидани ин суханон, кас мефиристад ва мегӯяд Сосонро назди ман оред, то маълум намоям, ки ӯ кист ва аз кадом насл аст. Чун Сосонро ба назди ӯ меоранд Бобак аз ӯ мепурсад, ки аз падарону ниёкони ту касе подшоҳиву сардорӣ карда? Сосон аз Бобак пуштибониву зинҳор хост, ки газанду зиёнам макун! Бобак пазируфт ва Сосон рози хеш, чунон ки буд, пеши Бобак гуфт.

Аз суханони Сосон Бобак шод шуда, мефармояд, ки Сосонро ба ҳаммом баред, ба ӯ ҷома, шоҳвор, мӯзаи нав бипӯшонед ва чанд рӯзе бо хуришу дороии накӯ ва сазовор ӯро парвариш намоед. Пас Бобак духтари худро ба Сосон ба занӣ медиҳад.[2]

Аз ин маълумот бармеояд, ки Сосон аз насли Дорои Дороён сулолаи пешиниёни мардумони тоҷику форс буда аст. Чун Бобак дар табиати Сосон танумандӣ, дар амалаш пиндор, гуфтор ва кирдори некро дармеёбад Сосонро ба фарзандӣ қабул карда, духтари хешро ба никоҳаш медароварад ва аз он духтар Ардашер таваллуд мешавад.

Бобак танумандиву чобукии Ардашерро дида, ба андеша меояд, ки он хоби дидаи ӯ дурст буда ва Ардашерро ба фарзандӣ қабул карда, ба тарбияи ӯ машғул мешавад. Чун ӯ ба синни шонздаҳсолагӣ мерасад ва дар касби дабириву аспсаворӣ ва дигар ҳунарҳо сайқал меёбад номаш дар тамоми Порс машҳур мешавад. Ардавон, шоҳе комгортар аз Бобак, огаҳ мегардад, ки Бобак писаре дорад, ки дар фарҳанг ва аспсаворӣ варзида ва шоиста аст. Ӯ ба

[1] Ҳамин асар… - С.255.
[2] Ниг.: Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. – С.255-256.

Бобак номае навишта, хоҳиш мекунад, ки писарашро ба даргоҳи ӯ бифиристад, то дар муҳити шоҳзодагон парвариш ёбад ва бо таълиму ҳунарҳои нав мукофотонида шавад. Бобак, ки дар он замон имкони рад кардани ин фармонро надошт, Ардашерро назди Ардавон мефиристад. Ардавон Ардашерро бо ифтихор қабул мекунад ва ӯро дар назди фарзандону шоҳзодагони худ ҷой медиҳад, фармуда, ки бо онҳо дар нахчиру чавгон машғул шавад.

Ба хости Яздон, Ардашер дар ҳамаи бозиҳо, аз ҷумла чавгон, аспсаворӣ, шатранҷ ва нард, аз дигарон пеш гузашт. Рӯзе, ҳангоми шикор, Ардавон бо саворони худ ва Ардашер ба дунболи гӯре дар дашт тохтанд. Ардашер ва писари меҳтари Ардавон ба дунболи гӯр рафтанд, ва Ардашер бо як тир гӯрро фурӯ нишонд. Саворон, ки ин ҳунарро диданд, тааҷҷуб карданд ва пурсиданд, ки ин корро кӣ анҷом дод? Ардашер ҷавоб дод, ки ӯ кард, аммо писари Ардавон инро рад намуд. Ардашер ба шиддат хашм гирифт ва ба писари Ардавон гуфт, ки мардонагӣ ва ҳунар ба дурӯғу ситамгарӣ ва бедодгарӣ асос надорад. Ӯ пешниҳод кард, ки дубора худро санҷанд, то ҳақиқати далериву чобукии ҳар кадомашон маълум гардад. Ардавон, ки ин гуфтугӯро шунид, Ардашерро аз саворӣ манъ кард ва ӯро ба охури сутурон фиристод, фармуда, ки дигар ба шикору чавгон машғул нашавад. Ардашер дарк намуд, ки Ардавон ин ҳама амалро аз рашк ва бадкомӣ мекунад.

Ардавон дар ин вақт ба Бобак номае навишт ва тамоми воқеаро ба ӯ хабар дод. Бобак бо андӯҳ номаро хонда, дар ҷавоб навишт, ки Ардавон бо коре, ки на ба фоида аст, иштибоҳ кард ва бо бузургон ситеза намуд. Ӯ Ардавонро аз хатои худ ҳушдор дод ва тавсия дод, ки ба тавба рӯ оварад, зеро доноён гуфтаанд, ки марди нодонро кирдорҳои худаш ба бадбахтӣ мерасонад.

Идомаи корномаи Ардашери Бобакон бо ҳикояте идома меёбад, ки дар он Ардавон канизаке дошт, ки аз дигарон шоистатар ва азизтар буд. Рӯзе, вақте ки Ардашер дар сутургоҳ танбур мезад, он канизак аз ҳусни Ардашер

шефта шуд ва ҳар шаб ба пинҳонӣ ба назди ӯ мерафт, то бо ӯ ҳамроҳ бошад. Пас аз ин, байни Ардашер ва канизак дӯстӣ ва иртиботи наздик пайдо шуд.

Дар ҳамин вақт, Ардавон ахтаршиносони худро ба назди худ хонд ва аз онҳо пурсид, ки ситорагон чӣ гувоҳӣ медиҳанд дар бораи сарнавишти ӯ ва фарзандонаш. Ахтаршиносони дарбор гуфтанд, ки солоре нав ба зуҳур хоҳад расид, ки фармонравоёни зиёдеро хоҳад кушт ва ҷаҳонро ба шоҳии ягона хоҳад овард. Ин башорат ояндаи фармонравоии Ардашерро пешгӯӣ кард, ки ба зудӣ аз бандагӣ раҳоӣ ёфта, ба шоҳии бузург расад.

Бобак, пас аз хондани номаи Ардавон, бо таассуф ба ӯ менависад, ки бо бузургон ситеза кардан ва дурушт сухан гуфтан хато буда, ӯ машварат медиҳад, ки Ардавон тавба кунад ва мегӯяд, ки марди нодон аз кирдорҳои худ зарар мебинад, чунон ки душман ба душман натавонад кард. Бобак инчунин таъкид мекунад, ки фармонбардорӣ ва ваҳдат муҳим аст, зеро Ардавон подшоҳи қавӣ ва компонтар аст. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки шукӯҳи худ ба нобудӣ наспорад ва ба ваҳдат ва фармонбардорӣ рӯй оварад. [1]

Канизаки Ардавон он суханоне, ки ахтаршуморон ба подшоҳ мегуфтанд, шаб пеши Ардашер омада як-як мегуфт. Ардашер чун аз канизак ин суханон мешунавад, тарҳи фикри тарк кардани дарбори Ардавонро мекашад. Ӯ ба канизак мегӯяд, агар туро андеша бо ман росту ягона аст, пас дар ин се рӯзи баргузида, он чунин ахтаршуморон гуфтаанд, бигурезем ва ба комгорӣ ва подшоҳӣ бирасем. Канизак пазируфт, гуфт, ки ҳар чӣ ту фармоӣ он пазирам. Канизак ба назди Ардавон омада, аз хазинаи ӯ шамшери ҳиндӣ, зини заррин, камарбанд бо нишони сари меш, кӯлоҳи заррин, ҷоми заррин ва миқдори зиёди ганҷу дираму динор, ҷавшан ва зинафзори ороста гирифта, онҳоро ба Ардашер мерасонад.

Ардашер ду аспи боқимондаи Ардавонро, ки қодир буданд дар як рӯз ҳафтод фарсангро тай кунанд, зин мекунад. Худаш бар яке нишаста, канизакро бар дигараш мешинонад ва ҳарду роҳ ба сӯи Порс пеш мегиранд.

[1] Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. - С.256-257.

Шабе ба канори деҳае мерасанд ва ҳангоми гузаштан, ду занро мебинанд, ки дар гӯшае нишастаанд. Ардашер ва канизак аз онҳо метарсанд ва мехоҳанд фирор кунанд. Аммо занон нидо мекунанд: «Матарсед, Ардашери кайи Бобакон, аз насли Сосон ва пайванди Дорошоҳ ҳастӣ. Ту аз ҳар бадӣ раҳо хоҳӣ ёфт ва ҳеҷ кас наметавонад туро дастгир кунад. Ту бояд солҳои дарозе бар Эроншаҳр ҳукмронӣ кунӣ. Шитобон ба сӯи дарё рав, зеро вақте ки чашмат ба дарё афтад, бебим хоҳӣ буд». Ин суханон Ардашерро шод намуд ва ӯ бо шитоб аз он ҷо рафт.[1]

Ардавон аз фирори Ардашер ва канизак хабардор шуда, ба ғазаб меояд ва ахтаршиносонро назди худ даъват карда, машварат мекунад. Онҳо ба Ардавон мегӯянд, ки агар Ардашерро то се рӯз боздошт натавонед, дигар ҳеҷ гоҳ ӯро дастгир нахоҳед кард. Ардавон зуд чаҳор ҳазор сипоҳро омода карда, ба сӯи Порс равона мешавад, то Ардашер ва канизакро дастгир кунад. Чун нимрӯз фаро мерасад, аз мардумон мепурсад, ки оё ду савор аз ин ҷо нагузаштаанд? Онҳо посух медиҳанд, ки бомдодон, вақте ки хуршед теғ кашид, онҳо мисли боди тез аз ин ҷо гузаштанд ва аз пасашон баррае хеле нерӯманд медавид, ки беҳтар аз он намешавад. Мардумон мегӯянд, ки онҳо бисёр фарсанг дур шуданд ва шумо дигар онҳоро дастгир нахоҳед кард.

Ардавон ба ҳаракаташ идома дода, дар ҷои дигар низ ҳамин саволро аз мардумон мепурсад. Онҳо мегӯянд, ки саворон мисли боди тез ҳамерафтанд ва ҳамеша баррае бо онҳо буд. Ардавон тааҷҷуб мекунад ва мегӯяд: «Саворони дугона маълуманд, аммо ин барра чист?» Ӯ аз дастур пурсид. Дастур ҷавоб медиҳад: «Он фарри подшоҳист, ки ҳанӯз ба Ардашер нарасидааст. Агар шитоб кунем, шояд пеш аз он ки фарр ба ӯ расад, битавонем ӯро дастгир кунем.» Ардавон бо саворонаш зуд ба роҳ мебарояд.

Ардашер ва канизак пас аз гирифтани ганҷҳои Ардавон, ки аз ҷумлаи онҳо шамшери ҳиндӣ, зини заррин, камарбанд бо нишони сари меш ва дигар ашёҳои гаронбаҳо буданд, роҳ ба сӯйи Порс пеш гирифтанд. Ардашер ду

---

[1] Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. - С.258.

аспи Ардавонро зин карда, худ бар яке ва канизакро бар дигараш нишонда, бо шитоб ба сӯи сарзамини Порс ҳаракат мекунад. Шабе ба канори як деҳа мерасанд ва мебинанд, ки ду зан дар гӯшае нишастаанд. Онҳо аз тарси занон хостанд фирор кунанд, аммо занон Ардашерро бо номи шоҳзодагӣ нидо дода, гуфтанд, ки ӯ аз насли Сосон ва пайванди Дорошоҳ аст. Онҳо ӯро мутмаин карданд, ки ҳеҷ кас наметавонад ӯро дастгир кунад ва ӯ бояд ба сӯи дарё шитобад, зеро дар он ҷо ба амният мерасад.

Ҳангоме ки Ардавон аз фирори Ардашер ва канизак огоҳ мешавад, ба ғазаб меояд ва фавран ахтаршиносонро даъват мекунад, то машварат кунад. Онҳо ба ӯ мегӯянд, ки агар Ардашерро то се рӯз боздошт накунанд, ӯро дигар ҳаргиз дастгир нахоҳанд кард. Ардавон бо сарбозони худ ба сӯи Порс меравад, то Ардашерро боздошт кунад. Дар роҳ аз мардумон мепурсад, ки оё ду савор аз он ҷо нагузаштаанд. Мардум посух медиҳанд, ки онҳо бо суръати боди тез гузаштаанд ва аз пасашон баррае ҳаме давид, ки хеле нерӯманд буд.

Ардавон аз посухи мардум тааҷҷуб мекунад ва дар ҳайрат мемонад, ки ин барра чӣ метавонад бошад. Дастур ба ӯ мегӯяд, ки он фарри подшоҳист, ки ҳанӯз ба Ардашер нарасидааст. Агар шитоб кунанд, метавонанд пеш аз расидани фарр Ардашерро дастгир кунанд. Ардавон ва лашкараш бо шитоб ба роҳ мебароянд. [1]

Рӯзи дигар 70 фарсанг роҳ мераванд ва ба гурӯҳе корвониён рӯ ба рӯ мешаванд. Ардавон аз онҳо мепурсад, ки он ду саворро дар куҷо дидед? Корвониён мегӯянд, ки фосила миёни шумову онҳо 21 фарсанг роҳ аст Моро чунин намуд, ки бо яке аз он саворагон баррае бас бузургу чобук ба асп нишаста буд. Ардавон аз дастур пурсид, ки он барра бо ӯ бар асп чиро намояд. Дастур гуфт: Ҷовидон бодо! Ба Ардашер фарри каён расид ва ба ҳеҷ чора ӯро гирифтан натавонед. Пас хештану саворон ранҷ мадеҳ ва аспон маранҷонеду табоҳ макунед. Чораи Ардашер аз дигар роҳ ҷӯед.

---

[1] Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби мероси хаттии бостон. - С.259.

Ардавон чун ин сухан мешунавад, баргашта ба ҷойи нишасти хеш меояд. Сипоҳи худ ороста карда, бо роҳбарии писараш ба Порс, барои дастгир кардани Ардашер лашкар мекашад. Азбаски Ардавон бо ҷоҳили ва зулми худ мардумони Порсро азияту шиканҷаи беш дода буд ва онҳо аз Ардавон озурда буданд, дорой ва тани хеш пеши Ардашер доштанд ва ягонагиву фармонбардорӣ падид оварданд.

Буноғ ном марди бузургманиш аз Исфаҳон, ки аз дасти Ардавон гӯрехта буд, худ бо шаш писараш ва сипоҳ ба назди Ардашер омада, савганд хӯрда, аҳд мебандад, ки то зинда ҳаст худ ва фарзандонаш фармонбардори ӯ бошанд. Ардашер шод шуд ва дар он макон деҳаеро бо номи Ром-Ардашер бунёд кард.

Баъдан, Ардашер сипоҳ ороста, ба сӯйи Ардавон лашкар мекашад ва ҳама сипоҳи Ардавонро ба қатл мерасонад. Духтари Ардавонро ба занӣ гирифта, инчунин, ҳамаи дорой ва сутуронро ғанимат гирифта, ба Истахр бармегардад. Ӯ дар Порс шаҳристонеро, ки Ардашерхварро хонанд, бунёд карда, бо пеш гирифтани сиёсати ободкорӣ ва созандагӣ деҳаҳои зиёдеро ба шаҳристон табдил медиҳад.

Аз мазмуни ин нигоштаҳо маълум мегардад, ки Ардавон подшоҳи бадхашм, кинагир, худхоҳ ва ситамгар буда, аз кирдори бадаш, ки хосатан шеваи кори аҳриманӣ аст ва ба ахлоқи маздаясноӣ мухолиф мебошад, ин амалҳоро нисбат ба Ардашер раво дидааст. Ардашер бошад, ҳамчун подшоҳи ҷисман тануманд, боҳунар, оқил, батадбир, чолок, ҳушманд, адолатхоҳ, ободкор ва ғайра тасвир карда мешавад.

«Ардашер ду писари Ардавонро бо хештан дошт ва дуи дигар гурехта назди шоҳи Кобул буданд. Онҳо ба хоҳари хеш, ки зани Ардашер буд, нома навишта пайғом фиристоданд. Ту марги хешовандону нажоди хеш, ки аз ин гунаҳкорӣ душмани Яздон носазо ба марг бикушт, фаромӯш кардӣ? Туро меҳр ба бародарони мустаманд, ки ба озору сахтӣ ва биму тарсу нанг овора ба шаҳри дигарон гирифторанд ва он ду бародари бадбахти ту, ки ин

паймоншикан ба банди зиндон ба ҷазо фиристод ва гирифтори марганд, нест. Ардашер ҳампиндор гаштӣ, туро ҳеҷ андешае аз мо бародарон нест»[1].

Ардашер пас аз шикор гуруснаву ташна ба хона бармегардад ва духтараш ба ӯ хӯроки омехта бо заҳр медиҳад. Вақте ки Ардашер хӯрдани хӯрокро шурӯъ мекунад, як хурӯс пар ба хӯрок мезанад ва зарф аз дасти Ардашер меафтад. Гурбаву саги хона хӯрокро мехӯранд ва мемиранд, ки ин Ардашерро огоҳ мекунад, ки ба ҷони ӯ қасд шудааст. Ӯ духтарашро фармон медиҳад, ки бикушанд, аммо мӯбади мӯбадон мефаҳмад, ки зан аз Ардашер ҳомиладор аст. Мӯбад занро накушта, пинҳон мекунад ва ӯ писаре бо номи Шопур ба дунё меорад. [2]

Ҳангоми шикор, Ардашер дида, ки гӯри модар ҷони худро барои ҳимояи фарзандаш медиҳад, андешае ба ёд меорад, ки фарзанди ӯ низ аз он зан аст. Ин фикр ӯро ба гиря меоварад ва ҳамроҳонаш дар ҳайрат мемонанд.

Ин ҳикоя ифодагари арзишҳои ахлоқӣ ва эҳсосоти инсонӣ дар баробари хатар ва муҳаббати оилавӣ аст. Ҳарчанд Ардашер ба қасосгирӣ майл дошт, дар ниҳоят ишора ба муҳаббати модарона ва фарзандона вайро ба фикри таҷдид овард. Ин ҳикоя нишон медиҳад, ки ҳатто шахсони пурқудрат дар лаҳзаҳои эҳсосоти қавӣ метавонанд ба баррасии дубораи қарорҳои худ расанд, махсусан дар робита бо оила.

Мӯбади мӯбадон, эронсипаҳбад, дабири дабирон ва андарзбади шаҳзодагон ба назди Ардашер омаданд, саҷда бурданд ва гуфтанд, ки омодаанд ҷон, тан, ганҷ, зану фарзандро барои шоҳ фидо кунанд. Ардашер дар посух изҳор дошт, ки аз худаш пештар ҳеҷ гуна бадбахтие надошт, ба ҷуз он ки ӯ зан ва фарзанди худро бегуноҳ хостааст бикушанд ва акнун пушаймон шудааст. Мӯбади мӯбадон, ки пушаймонии шоҳро дид, ба ӯ хабар дод, ки он занро накушт ва фарзанди ӯро, ки писаре некӯтар аз фарзандони шоҳон буд, нигоҳ доштааст.

---

[1] Мероси хаттии бостон.- С. 264..
[2] Мероси хаттии бостон...- С. 267.

Ардашер, ки хабари зинда будани фарзандашро шунид, шод шуд ва фармуд даҳони мӯбади мӯбадонро пур аз ёқуту гавҳар кунанд. Сипас Шопурро назди Ардашер оварданд ва ӯ фарзанди худро дида, ба рӯй афтод ва ба Ҳурмузд ва фарри каён сипосгузорӣ кард. Ардашер фармон дод, ки шаҳристонеро бунёд кунанд, ки онро Рақ Шопур ном ниҳанд, ва ба оташкадаҳои шоҳӣ ганҷу доройӣ фиристод ва фармуд, ки кирдори нек ба ҷо оранд.

Солҳои зиёд Ардашер дар атрофу акноф корзору куштори зиёд бо шаҳриёрони Эроншаҳр кард. Ҳамвора вилоятҳоро ором мекард, ки вилоёти дигаре саркашиву нофармонӣ мекард.

Ардашер ба кеди ҳинду пайғом фиристод то анҷоми подшоҳии хеш донистан хост. Кеди ҳинду фиристодаи Ардашер чун бидид, ба ӯ бигуфт, ки шоҳи порсиён туро назди ман бифиристод, то бидонад, «шоҳии Эроншаҳр шоҳии ягона бар ӯ расид ё не? Акнун боз гарду бирав ва посухи ман ба вай бигӯй, ки ин шоҳи аз ду нажод-яке аз ту ва яке аз Меҳраки Анушакзадон аст, ки таври дигар намояд оростан. Ин мард пеши Ардашер пас омад ва дастури кеди ҳинду боз гуфт, ки Ардашер огоҳ шуд. Ардашер чунон сухан бишнид, гуфт, ки он рӯз мабод, ки аз нажоди Меҳраки бадравон касе ба эрониён комрон бувад. Чунки Меҳраки бадгуҳару баднажод душмани ман буд ва фарзандони ӯ низ душмани фарзандони мананд. Агар ба нерӯмандӣ расанд, кини падари хеш хоҳанд. Ардашер аз рӯи хашму кин ба ҷойгаҳи Меҳрак рафт ва ҳама фарзандони Меҳракро куштанд. Духтари Меҳракро, ки 3 сол дошт доягон пинҳон ба берун оварданд ва ба марди барзгар супурданд то меҳр ва накӯи бипарварид».[1] Соле чанд бигзашт духтар ба синни булуғ расид, ба танумандӣ ва ҳусну чобукиву зӯру нерӯ аз ҳама занон беҳтари болотар.

Рӯзе Шопури Ардашерон бо нӯҳ савор ба деҳе омад, ки духтаре дар он ҷо об мекашид. Шопур аз хастагиву ташнагӣ ба хашм омад ва духтарро дашном дод. Саворони Шопур кӯшиданд сатилро аз чоҳ бардоранд, аммо

---

[1] Ҳамон. – С.67.

натавонистанд. Шопур ба хашм омад ва худ сатилро бо қувват бардошт, ки ин духтарро шигифтзада кард. Духтар фаҳмид, ки ин шахс Шопур аст ва ба ӯ офарин гуфт. Шопур аз духтар пурсид, ки аз кадом хонадон аст. Духтар ифшо кард, ки духтари Меҳраки Анушакзодон аст, ки барои муҳофизат аз Ардашер ба ин ҷо оварда шудааст. Шопур духтарро ба занӣ гирифт ва писаре бо номи Ҳурмузд аз ӯ таваллуд шуд.

Ҳурмузд, пас аз ба синни ҳафтсолагӣ расидан, дар чавгонбозӣ аз дигар ҷавонон пешгузар шуд ва бо ҷасорат гӯйро пеши Ардашер бардошт. Ардашер аз писар пурсид ва дарёфт, ки ӯ писари Шопур аст. Ардашер аз пинҳон доштани писар тааҷҷуб карда, Ҳурмуздро гиромӣ дошт. Пас аз расидан ба подшоҳӣ, Ҳурмузд тавонист Эроншаҳрро муттаҳид кунад ва фармонбардории фармонравоёни атрофро таъмин намояд.

Мазмуни бобҳои дигари корномаро низ масъалаи аз як насл ба насли дигар мерос мондани маснади подшоҳӣ, баёни воқеаҳои рухдодаи замони давлатдории подшоҳони сосонӣ ташкил дода, ба пуррагӣ тобиши таърихӣ доранд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба таҳлили воқеаҳои таърихӣ накарда, вобаста ба талаботи мавзуъ кӯшиш мекунем, ки доир ба сифатҳои ахлоқӣ, адлгустарии подшоҳон, аз ҷумла Ардашери Бобакон чанде аз андешаҳои худро зикр намоем:

1. Арзиши илмии асарро вижагии кори давлатдории подшоҳони сосонӣ, дар доираи принсипи адолат ба роҳ мондани идоракунии ҷомеа, ободкорӣ, таъмини амнияту субот, рушди илму фарҳанг, барҳам додани андешаи нажодпарастӣ, эҳтиром гузоштан ба дину оинҳои гуногуни эътиқоддоштаи сокинони минтақаҳои мухталифи кишвар, риоя доштани баробарии иҷтимоӣ ва ғайра ташкил медиҳанд. Аз дидгоҳи шоҳони Сосонӣ, ахлоқ на танҳо камолоти маънавии инсонро таъмин мекард, балки ӯро ба созандагӣ ва рушд дар заминаи иҷтимоишавӣ, муносибатҳои солим ва арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ роҳнамоӣ менамуд. Ин равиши ахлоқӣ асосан бармеояд аз фалсафаи зардуштия, ки дар маркази он се асли калидӣ: «рафтори нек», «гуфтори нек» ва «пиндори нек» қарор доштанд. Дар ин

манзара, этикаи давлатдории Сосониён на танҳо бо назму интизоми сиёсӣ маҳдуд намешуд, балки ба ҳамгироии шахсият бо ҷомеа, аз тариқи риояи ин аслҳо, низ нигаронида мешуд. Шоҳони Сосонӣ эътиқод доштанд, ки риояи ин принсипҳои ахлоқӣ инсонро дар тамоми ҷанбаҳои зиндагӣ ба сӯи худогоҳӣ ва пешрафт мебарад ва давлат низ бо чунин усул метавонад мустаҳкамтару муттаҳидтар гардад.

2. Ардашери Бобакон адлгустарӣ ва риоя кардани принсипи баробарии иҷтимоиро услуби хосси давлатдории худ шуморида, дар фаъолияти амалии худ воқеъбинона татбиқ намудааст. Инчунин, ҷорӣ доштани услубу вижагии кори давлатдории худро ба подшоҳони баъдинаи сосонӣ тавсия менамояд. Аз ҷумла аз мазмуни корнома ва таҳлилу баррасии мавод ошкор мегардад, ки Ардашери Бобакон аз зумраи подшоҳоне буд, ки дар ҳар ҳолате, ки мардум барои баровардани ҳоҷат наздаш меомаданд, худро ба мисли онҳо тасаввур карда, ба онҳо дасти мадад мерасонид. Дар ҳар ҳол ҳар ҳукм, ки аз дигаре бар худ раво намедид, мисли онро аз худ бар дигаре раво намеҳиосбид ва агар меҳисобид барои худ хиёнат медонист. Аз ин рӯ, ба подшоҳон ва масъулини идораи давлатӣ тавсия медиҳад:

– аввалан, новобаста аз вазифаю мақом ҳамаи инсонҳо баробарҳуқуқанд. Подшоҳ ва масъулин бояд байни худ ва авом фарқият нагузоранд. Ҳар гуна ҳукме, ки дар ҷомеа мебароранд, барои ҳамаи аъзои он якзайл бошад;

– дуюм, афроде, ки барои қонеъ кардани ҳоҷат ба дарбор меоянд кӯшиш кунанд, ки мушкилоташонро сари вақт ҳаллу фасл намоянд то онҳо интизории зиёд накашанд. Яъне, сухани корафтодагонро саривақт шунида, вобаста ба мазмуни он иҷрояшро таъмин гардонанд ва ба рӯзи дигар нагузоранд.

– сеюм, доно, адолатхоҳ ва қаноатпеша бошанд;

– чаҳорум, зимни баровардани ҳукм сухан ба мудоро гӯянд ва бе далел дуруштӣ накунанд ва аз шунидани арзу ниёзи зиёд ошуфта нагарданд.

Хусусан, сухан гуфтанро бо заифону масокин ва аҳли қишрҳои гуногуни аҳолӣ бар худ нанг наҳисобанд;

– панҷум, он ки ҳар ҳукм, ки нисбати ашхоси гуногун бароварда мешавад, бояд аз доираи қонун берун набошад. Ба ҳар кас вобаста ба амалаш подош диҳанд, ҳарчанд ӯ аз ҳукми подшоҳ нохӯшнуд мешавад. Нохӯшнудии ашхоси ҷиноятпеша аз подшоҳ маънои ба зулм даст задани сарвари сиёсиро надорад, балки ҳукмаш ба манфиати ҷомеа мебошад;

– шашум, он ки подшоҳ ҷабру зулм, кибру ғурурро дар тинати худ парвариш надиҳад то мардум аз ӯ нохӯшнуд нагарданд, баръакс бо мардум бо меҳрубонӣ, лутфу эҳсон сухан кунад, то онҳо зери ливои ӯ сарҷамъ шаванд.

– ҳафтум, он ки барои подшоҳон ва масъулини идораи давлатӣ риояи қонун, баробарии иҷтимоӣ, таъмини марзу бум ва амнияти мардум нишонаи мустааҳкамгардии давлат ва пояҳои асосии он мебошанд;

– ҳаштум, он ки дар умури идораи давлатӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳими кишвардорӣ подшоҳ бояд такя ба аҳли илм, донишмандон карда, ҳамеша бо онҳо машварат намояд;

– нуҳум, он ки подшоҳ дар масъалаи ҷо ба ҷо гузории кадрҳои идораи давлатӣ бояд ботадбир ва дурандеш бошад. Ба вазифаҳои мухталифи давлатӣ шахсони арзанда, сазовор, соҳибтаҷриба ва донишмандро масъул гардонад, то ҳам вазифаи худро масъулиятнок иҷро намоянд ва ҳам хизмати мардумро содиқона иҷро кунанд. Ба ашхоси ҷоҳталабу ришвахӯр ва ҷиноятпеша вазифаҳои давлатиро лоиқ набинад, зеро зулму ҷабри онҳо ин зулм ва ҷабри худи подшоҳ аст.

– даҳум, подшоҳ бояд боҳайбат, донишманд ва соҳибҳукм бошад, то дар раванди иҷрои дастурамали вазифавӣ ин пиринсипҳо ба ӯ роҳнамоӣ кунанд.

3. «Корномаи Ардашери Бобакон» – ёдгории хаттии хусусияти асотиридошта набуда, балки инъикоскунандаи воқеияти замон, низоми идоракунии давлатии шоҳони сосонӣ мебошад. Сарчашмаи муътамади

таърихӣ ба ҳисоб рафта, мавзуи меҳварии онро масъалаи ахлоқ, аз ҷумла муборизаи некӣ ба бадӣ, рӯшноӣ бар торикӣ, адолат бо беадолатӣ, дониш бо бедонишӣ ва ғайра, ки аз оини маздаясна маншаъ гирифтааст, ташкил медиҳад.

Ниҳоят, адл пояи мустаҳкамӣ ва бақои давлат аст ва дар низоми ҷомеадорӣ адлгустарӣ ва риоя кардани рукнҳои он шарти аввалиндараҷа ва муҳим мебошад. Пас, подшоҳро зарур аст, ки ба хотири аз хатари нобудшавӣ ҳифз доштани давлат ба ин асос такя намояд ва агар аз иҷрои рукнҳои он баромада натавонад, аз уламмо роҳҳои бо адл ороста доштани кишварро омӯзад.

2.2. Ҷойгоҳи ахлоқ ва баррасии масъалҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён

Таҳқиқи масоили ахлоқӣ ва фалсафӣ дар таърихи тамаддунҳои қадим, аз ҷумла аҳди Сосониён (224–651 милодӣ), яке аз равандҳои муҳим барои дарки рушди афкор ва арзишҳои маънавии ҷомеаҳои он замон мебошад. Аҳди Сосониён на танҳо бо дастовардҳои сиёсӣ ва низомии худ машҳур аст, балки бо мероси бойи хаттӣ ва фалсафӣ низ шинохта шудааст, ки дар маркази он масъалаҳои ахлоқӣ ва арзишҳои инсонии динӣ ва дунявӣ ҷой доштанд.

Дар ин давра, махсусан дар доираҳои илмӣ ва динӣ, баррасии масъалҳои ахлоқӣ ба яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои ҳаёти маънавии мардум табдил ёфт. Мероси хаттии аҳди Сосониён, ки аз матнҳои андешамандон, файласуфон ва диниёни зардуштӣ иборат аст, дар худ таълимот ва андарзҳои ахлоқӣ дар бораи инсони комил, адолат, ростқорӣ, адлу инсоф ва муносибат ба дигаронро инъикос кардааст. Ба ин масъалаҳо тавассути матнҳои андарзномаҳо ва панду ахлоқномаи барҷастагон таваҷҷуҳи хос дода мешуд.

Ахлоқ дар ҷомеаи сосонӣ, ки бо дини зардуштӣ зич алоқаманд буд, ҳамчун воситаи нигаҳдории тартиботи иҷтимоӣ ва танзими муносибатҳои инсонӣ дар ҷомеа нақши калидӣ мебозид. Ин тартиботҳо дар андарзномаҳо

ва дигар матнҳои таълимӣ, ки аз тарафи шахсиятҳои барҷастаи он замон эҷод шудаанд, баён ёфтаанд. Масоили ахлоқӣ дар ин давра бо таълимоти динӣ омехта шуда, дар баробари масъалаҳои ҳаёти дунявӣ, инчунин масъалаҳои ахлоқи динӣ ва муносибат бо худоёнро низ дар бар мегирифтанд.

Бо назардошти ин, таҳқиқи ҷойгоҳи ахлоқ ва баррасии масъалҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён на танҳо ба фаҳмиши беҳтари ҷаҳонбинии ин давра мусоидат мекунад, балки асосҳои ахлоқии он замонро ҳамчун як қисми муҳими мероси маънавии инсоният ошкор менамояд.

Дар «Авесто» – китоби ахлоқии таълимоти зардуштия панҷ неруи ботинии инсон ба таври дақиқ ташхис карда шудааст:

«1) Аҳу – неруест, ки бадани инсонро аз ҳар гуна таъсирҳо ҳифз карда, ҳаракати онро ба назми табиӣ медаророрад.

2) Даена – маънои виҷдон, ҳисси руҳонӣ, ки инсонро ҳамеша аз аъмоли неку бад огоҳ месозад, дорад.

3) Бауда – неруи фаросату фаҳми инсон аст.

4) Урвана – маънои равон, ҷон ё руҳро дорад. Неруи эҳсоси масъулияти инсонист, зеро тасмими интихоби хубу бад бо ӯ иртибот дорад.

5) Фравашӣ ё фурӯҳар («фраваҳар») – руҳонӣ ё маънавӣ.[1] Тибқи маълумоти «Бундаҳишн» фурӯҳар фариштаест, ки вазифааш гуворонидан ё ҳалли манфиатбахши ғизо дар бадани инсон аст».

Дар давраи Сосониён мероси хаттӣ дар шакли достонҳо, андарзномаҳо, катибаҳо ва қитъаҳо таълиф карда шуда, пурра тамоили ривоятӣ ва асостирӣ надоранд, балки фарогири рукнҳои фалсафаи амалӣ мебошанд. Барои тасдиқи фикр якчанд осори хаттии аҳди сосониёнро ҷиҳати муайян кардани ҷойгоҳи ахлоқ ва сатҳи баррасии масоили ахлоқӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

«Бундаҳишн» аз зумраи осори пурарзиши адабиёти паҳлавӣ ба ҳисоб рафта, аз 22 бахш иборат мебошад. Андешаи муаллиф дар дебочаи китоб, ки

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001. – 792с. – С.6-24.

ба таври зайл нигошта шудааст: «Сипос (бар) додор Ҳурмузди бошукӯҳ, фараҳманд, ҳама огоҳ, доно, тавоно (дорандаи) бартарии андешаи нек, гуфтори неку кирдори нек дар андешаву гуфтору кирдор; (ва сипос бар) ҳамаи эзидони минуиву эзидони гетӣ, ба бахти нек ва мурвои хуб, ба нек ахтар, ба дастурии яздондӯст, ҳам-хирад, парҳезгорӣ варзанда, карефадӯст, яздоншинос, минубин, некеписанд, дастури беҳдини маздаяснон, Анушервон Исфандиёр Моҳвиндод ва Рустами Шаҳриёр, нек хоҳам навишт (ин) навиштаи Бундаҳиширо»[1] аз он далолат мекунад, ки асар мазмунан тамоили фалсафӣ-ахлоқӣ ва ривоятӣ дорад. Аввалан, дар он ҷанбаи онтологии масъала, мавзуи офариниш, яъне офаридгори неруи рӯшноӣ, некӣ, накукорӣ, саховат, адолат, фазилат, пиндор, гуфтор ва рафтори нек Ҳурмузд ва холиқи бадию торикӣ, зулму ранҷ, фисқу фасод, кибру дурӯғ ва ғайра Аҳриман, инчунин андешаҳои фалсафӣ-ахлоқии оини маздаясно, ки дар низоми идоракунии давлатӣ барои подшоҳони сосонӣ ба сифати дастурамал хизмат кардаанд, баррасию таҳлил ёфтаанд. Дуюм, масъалаи дигари баррасишавандаи асарро чигунагии офариниши кишварҳо, кӯҳҳо, дарёҳо, рудҳо, баҳру даманҳо, гиёҳҳо, мардумон, мубадон ва ғайра ташкил медиҳанд.

Аз мазмуни асар маълум мегардад, ки аз офаридагони моддӣ нахуст осмон, дуюм об, сеюм замин, чаҳорум гиёҳ, панҷум гусфанд, шашум мардум, ҳафтум худи Ҳурмузд ба вуҷуд омадааст. Яъне, «Ҳурмузд офариништро ба ёрии войи диранг-худой фароз офарид, зеро, ҳангоме ки ӯ войи диранг-худойро фароз офарид, он вой афзоре шуд, ки вайро барои офариниш дарбоист. Аҳриман бад-он патёрагӣ аз камоладевон нахуст Акаманро фароз сохт, сипас Андар, сипас Совул, сипас Ногаҳис, сипас Тарумад, сипас Тарезу Зареза, сипас дигар девон, ҳафтум худи Аҳриман буд. Аҳриман ҳаргиз чизе некӯ наандешид, нагӯяду накунад. Ӯро некӯии офаридагони Ҳурмузд боиста набуд. Ҳурмуздро нобудгарии офариниши Аҳриман боиста набуд. Ҳурмузд

[1] Бундаҳишн. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». Ҷ. 1., - Д., 2014. – С.13.

он чизро наандешад, ки онро натавонад кард, Аҳриман онро, ки натавонад кард, андешад, таҳдид низ фароз барад».[1]

Дар бахши дуюми асар низ масъалаи ҳастишиносӣ, силсиламаротиби офариниш баррасӣ шуда, қайд мегардад, ки Ҳурмузд аз равшании бекарон оташ, аз оташ бод, аз бод об, аз об замину ҳамаи ҳастии моддиро фароз офарид.[2] Аз таҳлили ин мавод бармеояд, ки Ҳурмузд холиқи некӣ, адолат, фазилат, покизагӣ ва ғайра буда, Аҳриман холиқи шарр, бадӣ, зулм ва торикӣ аст.

Чӣ тавре қаблан қайд карда шуд, дар баробари пайдоиши мавҷудоти моддӣ ва маънавӣ, дар асари мазкур ҳамчун андешаи мардумони тоҷику форс дар мавриди пайдоиши ҷирмҳои осмонӣ, солу моҳ, рӯз инъикос дошта шудааст, ки аз рушди андешаҳои нуҷумшиносии тоҷикон дар давраи қадим далолат мекунад. Инчунин, дар бахши нуҳуми асар оид ба чигунагии офарида шудани кӯҳҳову дарёҳо, гиёҳҳо, мардумон ва ғайра маълумот дода шудааст, ки гувоҳӣ аз рушди ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва табиатшиносии ин халқи тамаддунофар медиҳад. Хусусан, дар мавриди пайдоиши кишварҳо чунин иттилоӣ ҷолиб дода мешавад, ки порае, ки дар натиҷаи тағйирёбии иқлим, таъсири боду борон, обхезӣ ва дигар ҳодисаҳои табиӣ ба вуҷуд меояд, кишвар меномад.[3]

Бахши ёздаҳуми асар андар ситоиши сифатҳои сарварӣ ё роҳбарӣ мебошад. Бахши дувоздаҳум бадкирдориҳои Аҳриманро инъикос медорад, дар олам, ҳама ҷо муқобили неруи рӯшанӣ, некӣ, торикӣ ва амалҳои нораворо офарид. Бахши нуздаҳуми асар, ки «Дар бораи растохезу тани пасин» унвон дорад, доир ба масъалаҳои марбут ба ҳаёт ва марг, зиндагии индунёӣ ва ондунёии инсон, биҳишту дӯзах баҳс мекунад. Дар бахши бисту якум дар бораи мубадон – таблиғгарони оини маздоясно маълумот дода мешавад.

---

[1] Бундаҳишн. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С. 18.
[2] Ҳамин ҷо… - С.19.
[3] Бундаҳишн. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С.41.

Умуман, асар мазмунан фалсафӣ-ахлоқӣ буда, яке аз сарчашмаҳои муътамади мардумони тоҷику форс дар мавриди баррасии масъалаи ҳастишиносӣ, бахусус, офариниши олам, набарди байни қувваҳои некию бадӣ, ки минбаъд барои ташаккули афкори фалсафӣ-ахлоқии мардуми тоҷику форс нақши хосса бозид, ба ҳисоб меравад.

Достони «Менуи хирад» аз ёдгории дигари хаттии мардуми тоҷику форс буда, мазмунан тамоили фалсафаи ахлоқӣ дорад ва асари ривоятии соф нест бо вуҷуди он ки дар он ишораҳо ба асотиру достонҳои офариниш дода мешавад. Аз маълумоте, ки дар китоби «Авесто» оид ба мазмун ва мундариҷаи ин достон дода шудааст, низ бармеояд, ки «Мену хирад» – номи китобест ба забони паҳлавӣ, ки дар асл «Доноку Меноки Хират» ё «Доноку Менуйи хирад» ё «Донойи Маинуйи Хират» («Доно ва Менуи хирад») хонда мешавад ва дар форсӣ маъмулан кӯтоҳшудаи он «Мену хирад» – ро ба кор мебаранд».[1]

Аз ҷанбаи фаҳмиши фалсафӣ Мену хирад ҷаҳони менувон, ҷаҳоне, ки пеш аз офариниши гетӣ (ҷаҳони астуманд) будааст, ҷаҳоне, ки офаридагонаш ҳанӯз пайкари гетиёна ва астуманд наёфтанд, фаҳмида мешавад. Дар китоби «Авесто» сифати маинйава «аз вожаи маинйу (мену) сохта шуда, ба маънии руҳониву маънавӣ ва дар бисёр мавридҳо бо вожаи гаетайа (аз моддаи гаета ба маънии гетӣ ва ҷаҳон) ҳамроҳ омада ва дар форсӣ маҷмуи ин ду вожа ба ҷаҳони менуӣ баргардонида шудааст».[2]

Достони мазкур аз пешгуфтор ва 62 пурсиши Доно аз Мену хирад ва ҷавобҳои Мену хирад ба онҳо иборат мебошад. Мавзуи пурсиш ва посухҳоро матолиби ахлоқӣ ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, ин достон аз шумори андарзномаҳои паҳлавӣ маҳсуб ёфта, дар замони Сосониён, дар давраи шаҳриёрии Хусрави якум (Анушервон) нигошта шудааст.

---

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001. – 792с. – С.664.

[2] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. - С.665.

Ё худ Мену хирад дар ҳама посуххо ба саволҳои марди доно ба ҳикмати ахлоқии ойини маздопарастӣ такя карда, аз Ҳурмузд ва Аҳриман зикри ном карда, аввалиро таблиғгари ростию амалҳои нек, рӯшноӣ ва дуюминро талқинкунандаи амалҳои зишт, фиреб, дурӯғ, кина, хусумат, торикӣ ва ғайра меҳисобад.

Нуктаи асосии андешаҳои маърифатпазирӣ ва ахлоқгустарии Мену хирад бар он далел асоснок мегардад, ки ба ақидаи ӯ хирад барои инсон ҳамчун беҳтарин гавҳар аст ва некӣ аз беҳтарин шаклҳои парҳезкорӣ ба шумор меравад. Ин фалсафа таъкид мекунад, ки хирад қудрати аслӣ дар ташаккули шахсият ва роҳнамоии инсон ба сӯи ҳаёти солим ва ахлоқӣ мебошад. Мену хирад, ки дар зардуштия ҳамчун як падидаи бунёдӣ шинохта мешавад, инсонро ба дурустии рафтор ва гуфтор, инчунин ба интихобҳои маънавии нек ҳидоят мекунад. Тавассути хирад ва некӣ, инсон ба камолоти маънавӣ мерасад ва ба арзишҳои волои ахлоқӣ пайваст мегардад, ки ин дар ниҳоят ба парвариши ҷомеаи солим ва муттаҳид мусоидат мекунад.

Барои тасдиқи ин андешаи худ талқин мекунад, ки инсон дар зиндагии иҷтимоӣ: «бояд ростиро ихтиёр кунад, бадгӯй набошад, зеро он гаронтар аз ҷодугарист. Хашмгин набошад, чӣ мард хашм гирад, он гоҳ корҳои нек ва намозу парастиши эзидон фаромӯшаш бувад ва ҳар гуна гуноҳу базаҳ ба андешааш афтад ва то нишастани хашм амалҳои нораво иҷро карда, суханҳои ноҷо баён кунад. Андӯҳ нагирад, чӣ андӯҳбарро хушии гетиву мену нопайдо бувад ва коҳиш ба тану равонаш афтад. Аз барои нанг гуноҳ накунад, чӣ некиву оростагӣ ва неруву ҳунар ва шоистагӣ ба кому кирдори мардумон нест, балки сарнавишти сипеҳр ва коми эзидон бувад. Беш аз андоза махобад, то корҳои неке, ки кардан бояд, нокарда намонад. Зани богуҳар бигзин, чӣ беҳтар он аст, ки ба фарҷом некномтар аст. Аз зани касон бипарҳез, чӣ ин ҳар се чизат шояд нопайдо шавад: ҳам дороӣ, ҳам тан ва ҳам равон. Аз марди бадгӯҳар қарз маситон ва ғайра». [1]

[1] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». Ҷ.1. - Душанбе, 2014. - 478с. - С.215-216.

Воқеан, дар зиндагии рӯзмарра ростиро ихтиёр кардан, дар шунидан ва гуфтан таҳаммулро риоя доштан, аз иҷро нагаштани кори банақшагирифта андӯҳгин ва ғазабнок нашудан, реҷаи кориро дуруст ба низом даровардан, зани боиффат ва порсо бар худ интихоб кардан, бо марди хасис муомила накардан ва қарз напурсидан ва ғайра на танҳо дар аҳди Сосониён арзиши иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии худро доро буданд, балки имрӯз низ арзиши амалии худро аз даст надода, аз муҳим будани худ гувоҳӣ медиҳанд.

Дар достони мазкур доир ба масъалаи хирад беҳтар аст ё ҳунар? – таваҷҷуҳи хосса дода шуда, Мену хирад ба он чунин ҷавоби воқеӣ медиҳад: «хираде, ки бо он некӣ нест онро хирад набояд донист ва ҳунаре, ки бо он хирад нест онро ҳунар набояд донист». [1]

Аз таҳлил ва муқоисаи ин андеша бармеояд, ки инсони хирадманд ҳамеша аз пайи иҷрои амалҳои нек аст, «хирад инсонро водор мекунад, ки кори хайру савобро пешаи худ намояд, зеро дар хирад амалҳои нек нуҳуфта мебошанд. Соҳибҳунар ва муаррифигари касб низ шахси хирадманд шуда метавонад.

Дигар мавзуи ахлоқие, ки дар достони «Мену хирад» ба баррасии он аҳамияти махсус дода шудааст ин масъалаи фармонравоӣ ё сарварӣ аст. Мувофиқи маълумоти пешниҳодшуда Ҳурмузд барои нигаҳбонии офариниш фармонравои нек офарид ва Аҳриман фармонравои бадро дар муқобили фармонравои нек офарид. Фармонравои нек он сарваре аст, ки кишварро ободон ва мардумро осуда дорад, ситам ва азиятро нисбат ба мардум раво набинад, аз амалҳои нодуруст мардумро боз дорад, оташкадаҳоро обод дошта, Яздонро парастиш ва кори некро бар худ раво бинад. Фармонравои бад бошад, он бувад, ки доду оини росту дурустро барҳам занад, дар кишвар ситаму дӯздӣ ва бедодиро ривоҷ диҳад.

Ин андеша ҳарчанд хусусияти асотирӣ дорад, вале ба он мақсад баён гардидааст, ки подшоҳон дар низоми давлатдорӣ ва иҷрои нақшҳои иҷтимоӣ

---

[1] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С.223.

адлгустар бошанд, раиятро бе асос ранҷу азият надиҳанд, баҳри ободӣ ва шукуфоии кишвар, осудаҳолии мардум ҷаҳд намоянд ва ғайра. Акси ҳол беадолатӣ ва зулму ситам низоми давлатдориро заиф гардонида, боиси бенизомии ҷомеа, нохушнудии мардум мегардад.

Дар баробари масъалаҳои фавқуззикр дар достони мазкур истеъмоли май яке аз мавзуҳои асосии тамоили ахлоқидошта ба ҳисоб меравад. Бо тавсияи Мену хирад истеъмоли май барои одамон манъ карда нашудааст, вале ӯ қайд мекунад, ки май ҳам зарар ва ҳам фоида дорад. Манфиати он дар риояи андозаи он мебошад. Зеро, барои ҳазми ғизо мусоидат мекунад, оташи баданро меафрӯзад, ҳушу ёд ва тухму хунро меафзояд ва ранҷро дур мекунад. Чашмро бино, гӯшро шунаво ва забонро гӯё намояд ва ғайра. Зарари истеъмоли беандозаи май он бувад, ки андӯҳро зиёд кунад, ҳушу ёд ва тухму хунро коҳиш диҳад, ҷигарро табоҳ кунад ва маризиро дар бадан ба вуҷуд орад. Чеҳраро бикоҳонад, зуру тавоноиро заиф кунад. Биноии чашму шунавоии гӯш ва гӯёии забонро кам кунад».[1]

Хусусан, Мену хирад истеъмоли майро ба марди некгуҳар тавсия медиҳад, зеро баъди истеъмоли май марди некгуҳар худро хуштабъ ҳис мекунад, андешаву гуфтор ва кирдораш нектар мешавад. Нисбати зан, фарзандон, ёру дӯстон нармтару ширингуфтортар мешавад ва ба иҷрои ҳар як кори нек кӯшотар. Баръак, истеъмоли майро барои марди бадгуҳар тавсия намедиҳад. Зеро, баъди истеъмол ӯ худро аз андоза бештар пиндорад, бо ёрон набард барад ва чирагӣ намояд, мардуми некро таҳқир кунад, дар маҷмуъ, оштиро бибарад ва хашмро оварад, хешу пайвандонро азият диҳад ва душманонро хушнуд созад.

Дар муқоиса бо достони Мену хирад дар «Гоҳон» ду бор (Яс. 32, банди 14 / Яс. 48, банди 10) ба ишора ва на ба ном аз Ҳаум (Дар Авесто Ҳаома Сома дар санскрит – номи гиёҳи муқаддас аст, ки афшураи он гунае ошомидании оинӣ ба шумор меояд ва оинҳову ниёишҳои марбут бад-он дар Авестои нав

[1] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С.226.

ва дар дини зардуштии мутааххир ҷои вижа дорад…) ёд шуда ва ошомидани он, ки мастӣ оварад ва мардумонро ба корҳои зишту нораво барангезад, ба сахтӣ накӯҳиш шудааст. Аммо дар Авестои нав (ба вижа дар «Ясна», ҳотҳои 9–11) ҳамвора аз Ҳаум бо ситоишу ниёише шевову пуршӯр сухан ба миён омада ва ҳар коре, ки бо омода кардану ба даст овардани нӯшобаи Ҳаум пайванд дошта бошад, аз беҳтарин ва подошмандтарин кирдорҳо шуморида мешавад.[1]

Дар «Андарзномаи Озарбоди Маҳраспандон»[2], ки аз зумраи мероси хаттии давраи Сосониён ба ҳисоб меравад истеъмоли май манъ намебошад, вале тавсия дода мешавад, ки май ба андоза хӯр, чун ки май аз андоза берун хӯрӣ, басе гуноҳ аз он расадат ва ғайра.

Амалҳои бим ва дурӯғгӯӣ дар «Мену хирад» сифатҳои бад ҳисобида мешаванд. Дар ин маврид Мену хирад ба саволи ба «бим ва сухани дурӯғ зистан бадтар аст ё марг? – ҷавоби воқеӣ медиҳад, ки «ба биму сухани дурӯғ зистан аз марг бадтар аст. Чӣ барои зиндагии ҳар кас шодиву хушии гетӣ бояд. Чун ӯро шодиву хушии гетӣ нест ва биму сухани дурӯғ бо ӯст, чунин зиндагӣ аз марг бадтар аст».[3]

Аз таҳлили ин андеша низ бармеояд, ки умри дурӯғгӯй кутоҳ аст, гуфтораш ҳамеша хилофи ростист. Дар зиндагӣ ҳамеша бо бадгумонӣ рӯз мегузаронад, танҳо ва раҳгумзада мебошад. Ҳамсуҳбати холисе надорад то бо ҳам шодиву нишотро баробар тақсим кунад.

Дар тақвияти андешаи қаблӣ Мену хирад зимни иҷрои умури давлатдорӣ ва ҳаллу баррасии масъалаҳои ҷомеадорӣ ба подшоҳон маслиҳату машваратро бо доноён ва донишмандон амали нек ва судманд мешуморад, аммо баръакс машварат бо зиёнкорону дурӯғгӯёнро тавсия намедиҳад. Зеро, онҳо дар низоми корҳои идоравӣ, таъмини меъёрҳои адолати иҷтимоӣ,

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. - С.734.
[2] Андарзномаи Озарбоди Маҳраспандон. Аз китоби «Мероси хаттии бостон»… - С.114-116.
[3] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С.227.

дастгирии ниёзмандону ҳоҷатмандон бо сухани беасос ва нораво монеъа эҷод мекунанд.

Дар достони мазкур, оид ба мавзуи низоми табақабандии ҷомеа низ мароқ зоҳир карда шуда, вазифаи қишрҳои гуногуни аҳолӣ, аз ҷумла руҳониён, сипоҳиён ва кишоварзон мушаххас нишон дода мешавад. Масалан, мувофиқи тавсияҳои Мену хирад вазифаи руҳониён пойдор доштани дин дар ҷомеа, парастишу ситоиши Офаридгор, додани фатво ва баровардани ҳукмҳои боадолатона мебошад. Вазифаи сипоҳиён душманро задан ва шаҳру буми хеш бебиму осуда доштан аст. Вазифаи кишоварзон бошад, ободкардан, шукуфо доштани кишвар мебошад.[1]

Ҳамзамон, зимни таҳлилу баррасии масоили ахлоқӣ дар достони мазкур доир ба саволҳои кадом подшоҳ, кадом солор, кадом дӯст, «кадом хешованд, кадом зан ва кадом сарзамин бадтар аст посуххҳои ҷолиб дода шудааст. Ба андешаҳои Мену хирад он подшоҳ бадтар аст, ки натавонад кишварро бе бим ва мардумро бе ситам идора намояд. Он солор бадтар аст, ки дар ҳунар бад ва ба некӯкорон носипос бувад ва шогирдонро ёру ёвар набошад. Он дӯст бадтар аст, ки бад-ӯ бовар натавон кард. Он хешованд бадтар аст, ки дар бадбахтӣ ёвар набувад. Он зан бадтар аст, ки ӯ номбардор набошад. Он сарзамин бадтар аст, ки ба некӣ ва бебимӣ дар он натавон зист». [2]

Таҳқиқ ва дарки мазмун ва моҳияти ин андешаҳо ҳидоятгари он аст, ки зулм ва ранҷу шиканҷаи беасос пояҳои давлатро заиф мегардонад, доно дониш ва ҳунари доштаашро ба шогирдон ба хотири аз насл ба насл мерос мондан ва аз байн нарафтани ҳунар, омӯзонад, дӯст бо рафиқаш боэътимод ва содиқ бошад, хешу пайванд дар ҳама ҳолат дастгир ва кумакрасони якдигар бошанд ва ғайра.

Доир ба ҳолатҳои содир кардани амалҳои ношоиста ва мушаххас кардани бадтарин гуноҳҳо, ки аз ҷониби инсон дар фаъолияти рӯзмарра рух

---

[1] Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С.232.
[2] Ҳамин ҷо… - С. 232.

медиҳанд низ Мену хирад аҳамияти вижа дода, дар сӣ банд[1] онҳоро гурӯҳбандӣ мекунад, ки истифода набурдани онҳо барои танзими муносибатҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ, ташаккули рафтору кирдори писандида ва ғайра мусоидат мекунанд. Хусусан, беасос азият додани мардум; зинокориро пеша кардан; ба қатли марди порсо даст задан; чизеро, ки барои нигоҳдорӣ гирифтаӣ, бихӯрӣ ва мункир шавӣ; он ки ба сабаби гунаҳкорӣ эътимод ба дурӯғгӯӣ кунад; он ки кор накунад, аммо носипосона ва бедодгарона бихӯрад; дӯздӣ ва ё майл ба дӯздӣ кардан; паймоншикан будан ва ғайра.

Дар маҷмуъ, достони мазкур асари тамоили ахлоқидошта буда, ҳар як савол ва ҷавоби ба он додашуда, ба баррасӣ ва ҳалли як масъалаи муҳим, ки ба ҳаёти рӯзмарра ва фаъолияти амалии инсон иртибот доранд, бахшида шудаанд. Пешниҳоду тавсияҳои Мену хирад имрӯз низ барои ҳалли масоили ахлоқӣ дархӯри ҷомеаи муосир буда, барои ҳар як инсон новобаста аз мақоми иҷтимоӣ ва ҷойгоҳе, ки дар ҷомеа дорад, судманд ва баманфиат мебошанд.

Осори дигари хаттии аҳди Сосониён «Ёдгории Бузургмеҳр» – аз зумраи мероси хаттие ба ҳисоб меравад, ки онро бо амри шоҳ Бузургмеҳри Бухтагон – сарпарасти ҳарами шаҳриёри шуҳратманд Хусрав таълиф мекунад.

«Бузургмеҳри Бухтагонзодаи Марв буда, дар миёнаи асри VI зистааст ва хеле ҷавон соҳиби мақому мартабаи олӣ дар дарбори хонадони сосонӣ ва хусусан Хусрави Анушервон гаштааст. Ақлу хиради расо, огоҳии хуб аз бисёр улуму фунуни давр, сухани возеҳу фаҳмо ӯро мақбули ҳама сохт».[2]

Бузургмеҳр бо донишу заковати фавқуллодаи худ дар кушодани сирру дарёфти нозукиҳои бозии ҳиндӣ – шоҳмот машҳур гардидааст. Мувофиқи ривояти Абӯмансури Саолибӣ, пас аз ошкор кардани ин сирр, шоҳи Ҳинд барои эҳтиром ба Анушервон дар қатори хироҷи солона як даста асбоби бозии шатранҷ тақдим мекунад. Ин ҳодиса намунае аз шоҳкорӣ ва фаросати Бузургмеҳрро нишон медиҳад, ки на танҳо дар ҳалли мушкилоти сиёсӣ ва ахлоқӣ маҳорат дошт, балки дар фаҳму дарки амиқи бозиҳои ақлонӣ низ

[1] Мену хирад… - С.233-234.
[2] Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 1. – С.481.

саромад буд. Мухтавои ин ҳикмат ин аст: «Сафири Ҳинд ба Анушервон мегӯяд: «агар маънии онро фаҳмидӣ ва ба истихроҷи он муваффақ шудӣ хироҷи солонаи мамлакатро мегирӣ, вагарна ман хироҷе ба ту мадиюн нестам. Бузургону руҳониёну донишмандони дарбор ноилоҷ монданд. Бузургмеҳр пас аз фикру диққати бисёр ба рамуз ва нақши ҳар муҳраи он дар муҳориба бо дигаре воқиф гашта, гуфт: ин бозӣ аз назари ҷанг сохта шуда, ба муҳраи аслӣ самти шоҳ додаанд ва он ки баъд аз ӯст вазир. Ба муҳраҳои бузург унвони руасои қушун барои анҷоми корҳои муҳим ва ба пиёдаҳо сарбозӣ додаанд ва ҳаракати онҳо муқобалаи майдони ҷангро муҷассам месозад. Подшоҳи Ҳиндустон аз фатонати ӯ муаҷиб шуд ва хироҷро бипардохт».[1]

Инчунин, ба иттилои Саолибӣ, Бузургмеҳр дар ҷавоби бозии шатранҷи ҳиндуҳо бозии нардро ихтироъ карда, онро назди подшоҳи Ҳинд мефиристад. Аммо донишмандону ҳакимони ҳиндӣ асрори ин бозиро ошкор карда наметавонанд. Баъдан бо амри Анушервон, ки аз ӯ подшоҳи Ҳинд хоҳиш мекунад Бузургмеҳр сирри нардро ба ӯ мефаҳмонад. Умуман, дар он давра ин ду бозӣ дар зоҳир ҷуз ду шуғли вақтхушию вақтгузаронӣ чизи дигаре набуданд, аммо ошкор кардани асрори онҳо аз сатҳи донишу заковат, ҳикмати амиқи ақлии ин ду халқи аз лиҳози таърихӣ-маънавӣ ба ҳам наздик, гувоҳӣ медод.

«Ёдгории Бузурмеҳр» бо вуҷуди он ки доир ба назму тартиби давлатдорӣ бахшида шудааст, аммо асари пурра таърихӣ набуда, балки мазмунан ахлоқӣ мебошад. Одоби муносибат, риояи тартиби давалатдорӣ дар асоси адолат ва баробарии иҷтимоӣ, ки аз категорияҳои муҳими ахлоқ ба ҳисоб мераванд, мавзуи меҳварии баҳси он аст.

Ба андешаи Бузургмеҳр умури давлатдорӣ абадӣ нест ва муътақид бар он аст, ки рӯзе мерасад, ки он таназзул меёбад. Аз ин рӯ, тавсия медиҳад, ки

[1] Саолиби Абӯмансур. Шоҳнома. Тарҷумаи Маҳмуди Деҳлоият. – Теҳрон, 1385. – С.299-300.

дар айёми давлатдорӣ шоҳ бояд адлгустар, некандеш ва растагор бошад, то номаш аз хотираҳо наравад ва давлаташ дар забонҳо боқӣ монад.

Мазмуни асари мазкурро 132 саволе, ки подшоҳ ба Бузургмеҳр дода ва ба ҳар кадом аз он ҷавоби мувофиқе мегирад, ташкил медорад. Масалан: подшоҳ савол мегузорад, ки кадом мардум фаррухтар аст? – Бузургмеҳр посух медиҳад, ки он кӣ камгуноҳтар аст. Ба саволи кӣ камгуноҳтар аст? – ҷавоб медиҳад, ки он кӣ ба доди Яздон росттар бувад ва аз доди девон бештар бипарҳезад. Ба саволи некӣ чисту бадӣ чист? – Бузургмеҳр чунин посухи ба мантиқ дода, қайд мекунад, ки некӣ – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ва бадӣ маънои пиндори бад, гуфтори бад ва кирдори бадро дорад. Дар идомаи андеша ба саволи пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек чист ва пиндори бад, гуфтори бад ва кирдори бад чист? низ ҷавоби дақиқ дода, менависад: «Пиндори нек – паймон дар андеша, гуфтори нек – родӣ ва кирдори нек – ростӣ. Пиндори бад – фирефтори дар андеша, гуфтори бад – пастӣ ва кирдори бад дурӯғгӯӣ» мебошанд.

Доногӣ ва хирадро Бузургмеҳр ҳунари беҳтар, бегуноҳиро орзуи некутар, кирдори бадро барои инсонҳо душмани ситамгортар меҳисобад. Шаҳриёри неруманду пирӯзгари некхоҳро арҷмандтарин дар олам мешуморад. Меҳрубонтарин инсонро он шахсе меҳисобад, ки хушумед ва бегуноҳ бошад. Беҳтарин ва солортарин подшоҳ ба андешаи Бузургмеҳр ҳамон подшоҳе мебошад, ки ба мардум дӯсттар ва дар баргузиниши замон беҳтар ва он кӣ некӣ ба одамон аз рӯйи дод кунад.[1]

Инчунин, мувофиқи андешаҳои муаллиф нектарин чиз ин нишастан бо некон, дӯсти ҷовидонӣ – кирдори нек, душмани ҷовидонӣ – кирдори бад, нерумандтарин чиз – забони ростгӯён, бадтарин чиз – чашми ҳарисон ва ғайра мебошанд.

Ба андешаи Бузургмеҳр шахси саховатманд он касе аст, ки порсою равони роҳи ҳақ бошад. Роҳи ҳақ, ба андешаи Бузургмеҳр ҳамон таълимоти

[1] Ёдгори Бузургмеҳр. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». - С. 201 - 207.

сегонаи ахлоқии зардуштӣ – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек мебошад. Аммо бар хилофи аҳкоми зардуштӣ Бузургмеҳр хангоми тавзеҳи ин ақидаи сегона онҳоро ба ҳаёти воқеӣ қиёс мекунад. Масалан, ӯ пиндори нек гуфта, роҳ надодан ба беаҳдӣ ва садоқат ба масъулияти вазифаро мефаҳмад. Зери ибораи гуфтори нек – адолат, вафо, ростӣ, ки аз сифатҳои ҳамидаи инсонӣ мебошанд, тасвир мекунад. Кирдори нек аз назари ӯ баландҳимматӣ, саховат, дилкушодӣ ва ғайра аст.

Дар баробари тавсифи масоили фавқуззикр ӯ моҳияти сифатҳои муқобилро шарҳу тавзеҳ дода, зикр медорад, ки андешаи бад – ин нодурустандешӣ, гуфтори бад – фурӯмоягӣ, бадалӣ, разилӣ, сифлӣ ва рафтори бад ба равиши дурӯғ рафтан аст. Бо таъкиди ӯ шахси оқилу порсо дар ягон ҳолат ба омезиши унсурҳои равонию моддӣ роҳ намедиҳад.

Ҳамзамон, арзиши баланди ахлоқии асар дар он ифода меёбад, ки мувофиқи фаҳмиши Бузургмеҳр дониш бахт меоварад, ба олам сахою ҳиммат мебахшад ва донишманд соҳиби сифатҳои олӣ аст. Беҳтарин ҳунарҳоро доноӣ ва хирадмандӣ мешуморад. Ба ақидаи ӯ хирад ин шиносоии кор ва дониш писанди кор аст. Инчунин, таъкид мекунад, ки инсонро на танҳо дониш нексириштu шарафманд месозад, балки маҳинӣ, фурӯтанӣ, хоксорӣ, беҳӣ, ки аз сифатҳои ҳамида мебошанд нақши хоссае дар тинати инсон доранд. Яъне, кӯшиши марди соҳибфикр тамаллуқ, қаҳру ғазаб, интиқомро барҳам зада, дар ҳолати фалокатбор боварӣ меорад. Шахси оқил ва порсо дорои ҳиммати бештар аст ва дар тинати ӯ нексириштӣ ва шафқати зиёд ба назар мерасад.

Умуман, Бузургмеҳр ҳангоми ҳаллу фасли масъалаҳои давлатдорӣ, кӯшиш мекунад, ки ба хирад такя кунад. Аз ҷониби ӯ нуқсҳое, ки дар тинати инсон мавҷуданд ба чаҳор қисм тақсим карда мешаванд:

«1) бо тарсу ҳарос ба муҳориба баромадан;

2) шафқату меҳрубони зоҳир карда, ба касе ба дилтангӣ чизе инъом додан;

3) маслиҳати ҳакими доноро рад кардан;

4) меҳнати саросема бо ихтилои истироҳату хоб. Аммо нуқси аз ҳама азимро майли риёю тазоҳур, дурӯғ, хасисӣ, бадкорӣ, бо фиреб ба ҳадаф расидан, худнамоӣ ва худситоӣ мешуморад.

Дар маҷмуъ, ба ақидаи Бузургмеҳр саодатманд он касест, ки шараф, фаҳм, дониш, амал, таҷрибаро сайқал дода, ёвари сазовор интихоб мекунад, қобилияти тафриқаи некию бадиро дорад ва барои некӣ амал мекунад. Зеро кору амали санҷидаю оқилона ба худи кас ва ба дигарон зарар намеорад ва амал беҳтарин некӣ барои одамон аст. Ҳокими беҳтарин онест, ки бо раият адлро риоя мекунад, вақтро хуб мефаҳмад».[1]

Ҳамзамон, ин ёдгории арзишманди таърихӣ дар марҳилаҳои баъдинаи рушди афкори ахлоқӣ барои таълифи асарҳои ахлоқӣ хизмати бориз намуд. Ақидаҳои мухталифи Бузургмеҳр дар таълифоти Абӯлҳасани Масъудӣ, Ибни Исфандиёр, Саъдуддидини Варовинӣ, Низомулмулк, Байҳақӣ ва дигарон истифода ва вобаста ба талаботи замон такмил дода шуданд.

Дар баробари осори хаттӣ, аз ҷумла достонҳои таърихии хусусияти ахлоқидошта, анъанаи андарзнависӣ ва пандофарӣ, ки мазмунан ва моҳиятан ифодакунандаи фалсафаи ахлоқӣ, танзимкунандаи муносибатҳои иҷтимоӣ мебошанд, дар фарҳанги ғании маънавии мардумони тоҷику форс таърихи беш аз 3000-сола дорад. Нахустин намунаҳои панду андарзҳои ахлоқӣ дар куҳантарин қисмати Готҳои «Авесто» зуҳур намуда, дар адабиёти паҳлавии замони Сосониён (220–661), хусусан давраи подшоҳии Хусрави Парвиз (531–579), ки бо лақаби Анушервони Одил маъруф аст, хеле ривоҷ ёфта буд.

Андарзномаҳо аз лиҳози мавзуъ ва мазмун пурра инъикосунандаи ҷанбаҳои гуногуни фалсафаи амалӣ, аз ҷумла ахлоқ, таълиму тарбия, таблиғи худшиносию худогоҳӣ ва ғайра мебошанд. Аз ҷумла «Андарзномаи Озарбоди Маҳраспандон» аз зумраи мероси хаттии хусусияти ахлоқӣ-тарбиявидошта мебошад. Ин андарзнома аз ҷониби Озарбод ба писараш бахшида шудааст ва бар теъдоди 124 насиҳат[2] ӯ фарзандашро барои лоиқ

[1] Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 1. – С.481.
[2] Андарзномаи Озарбоди Маҳраспандон. Аз китоби «Мероси хаттии бостон»… - С.114-116.

гардидан ба сифатҳои ҳамидаи инсонӣ: некандеш будан, босабурӣ, таҳаммулгарой, инсондӯстӣ, ростқавлӣ, адлгустарӣ ва ғайра талқин мекунад. Андарзҳои Озарбод ба фарзанд дорои арзиши баланди ахлоқӣ мебошанд ва имрӯз низ аҳамияти худро барои таълиму тарбияи фарзанд, раванди дурусти низоми таълиму тарбия аз даст надодаанд.

Аз ҷумла, зимни таълиму тарбияи фарзанд истифода бурдани чунин андарзҳои Озарбод, ки вобаста ба гузариши давраҳои тӯлонӣ мазмуни худро коста нагардонидаанд, судманд мебошанд: некандеш будан, на гуноҳандеш; он чӣ бигзашт, фаромӯш кун ва барои он чӣ наомадааст, тимору андӯҳ мабар!, ба марди худо ва солор худрой ва густох мабош!, ҳар чӣ бароят нек нест, ба дигар кас низ макун!, хештан ба бандагӣ бар касе маспор!, ҳар кас бо ту хашму кин барад, дур бош!, роз ба занон мабар!, ҳар чӣ бишнавӣ, бишнав, лек ҳарза магӯй ва ба марди ҳарзагӯй ҳамроз мабош!, зану фарзанди хеш ҷуз аз фарҳанг берун магузор, то тимору андӯҳи гаронат нарасад ва пушаймон нагардӣ!, беҷо маханд!, шухӣ ба андоза кун! Ба ҳеҷ кас афсӯс макун!, ба марди бадогоҳ, хашмин ҳамроҳ мабош!, ба марди пурхӯр ҳамхӯриш мабош!, аз марди табоҳкору дурӯғгӯй сухан машнав!, ба ҷазо додани мардумон макӯш!, аз марди бадгуҳар ва марди баднажод қарз маситон ва мадеҳ: чӣ баҳраи гарон бояд додан ва ҳар гоҳ ба дари ту истад ва ҳамеша пайғомбар ба дари ту дорад ва ӯ зиёни гарон бувад, барои ҷоҳу мансаб макӯш!, бо марди озоданажод ва корогоҳу зирак ва хушхӯ машвара кун ва дӯст бош!, бо марди дабир дар хилоф мабош!, ба ҳеҷ кас дурӯғ магӯй!, то чанд тавонӣ мардумон ба сухан маозор!, ошкоргӯ бош ва бедалел сухан магӯй!, агар туро писаре бувад, ӯро дар кӯдакӣ ба дабиристон бидеҳ чунки омӯзиш равшании чашм аст, сухан нарм гӯй ва гуфтор нарм дор!, андеша рост дор, хештан маситой, то росткирдор бошӣ!, ростгуфтор бош то устувор бошӣ ва хирадманд бош, то дӯст беш дошта бошӣ!, некном, некзист ва порсо бош!, сухани зишт магӯй! Чун ба анҷуман нишинӣ, наздики мардуми бадогоҳу ҷоҳил манишин, то ҷоҳилпадидор нашавӣ!, ба падару модари хеш бо эҳтиром ва чокару фармонбардор бош, чунки мардро то падару модар зинда аст, чун шерест, ки

дар беша аз касе натарсад ва он ки ӯро падару модар нест чун зани беваест, ки чизаш ситонанд, чизе кардан натавонад ва ҳар кас хораш кунад, духтари худ ба марди зираку доно бидеҳ, ки марди зираку доно чун замини некӯст, ки тухм бад-он афканад, аз он хӯшаи фаровон бадар ояд, агар хоҳӣ, ки аз кас дашном нашнавӣ, ба кас дашном мадеҳ!, суханчин ва дурӯя мабош!, аз душмани куҳан дӯсти нав макун, ки душмани куҳан мори сиёҳест, ки кини садсола фаромӯш накунад!, хирадманд бош ва вазифаи хешро барои номи хеш магузор!, даст аз дӯздӣ ва пой аз нарафтан ба анҷоми вазифа ва андеша аз орзуи паст боз дор, чи он ки кори нек кунад, подош бинад ва он ки гуноҳ кунад, ҷазо барад, ҳар кӣ душманонро чоҳ канад, худ дар чоҳ афтад!, дар хӯриш хӯрдан ҳарис мабош!, аз комиландешӣ, мардумдӯстӣ ва хушсуханӣ хушхӯиро донистан шояд ва ғайра.

Аз мазмуни ин андарзҳо, инчунин як ҷанбаи муҳимми раванди таълиму тарбияи фарзандро метавон муайян кард, ки волидайн ё мураббӣ дар баробари ба фарзанд ва ё шогирд таблиғ кардани сифатҳои ҳамидаи ахлоқӣ, ки шахсро барои иҷрои амалҳои неку писандида, растагорию хайрандешӣ, хирадмандӣ, мардумдӯстдорию хушсуханӣ, хушгӯӣ ва ғайра ҳидоят мекунад, бояд дар муқобил сифатҳои бадӣ инсонӣ, ки шахсро барои иҷрои амалҳои зишту нораво, бадандешӣ, густохӣ, содир кардани гуноҳ, суханчинӣ, фиребгарӣ, дурӯғгӯӣ, мардумбадбинӣ, ҳарисӣ, баднафсӣ, дурӯягӣ, дар маҷмуъ, пиндори бад, гуфтори бад ва кирдори бад ва ғайра равона медоранд, гузошта, ӯро аз ин роҳи бад боз дорад, оқибати содир кардани амалҳои носазоро ошкоро гӯяд.

Дар андарзномаи «Андарзи Хусрави Каводон»[1] бошад, 13 андешаи ҷолибу арзишманди гӯянда ҷой дода шудааст. Онҳо низ пурра тамоили бадеӣ надоранд, балки мазмуни баланди ахлоқиро доро мебошанд. Хусусан, Хусрави Каводон дар ин андарзнома таваҷҷуҳ ба он зоҳир кардааст, ки мардумро ба он талқин кунад, то беҳуда гуноҳ содир накунанд, накӯкорӣ

[1] Андарзи Хусрави Каводон. Аз китоби «Мероси хаттии бостон»... - С. 289-290.

пеша кунанд, моли зиёд ба хотири рӯзи мабодо захира насозанд. Молро дар зиндагии рӯзмарра сарф карда, умри худро хуш гузаронанд. Ё худ некбахт бошанд, танбалӣ накунанд ва вақти худро беҳуда нагузаронанд. Вобаста ба завқу ҳавас ва маҳорати дошта, аз паси иҷрои коре гарданд ва покизакор бошанд. Донанд, ки дар ин дунё барои чӣ офарида шудаанд ва мақсад аз офарида шудани онҳо дар ин олам чист ва чӣ коре анҷом диҳанд, ки номашон ба некӣ ёд шуда, аз амалашон ба мардум ва ҷомеа нафъ расад ва ғайра.

Андарзномаи дигари тамоили ахлоқӣ ва тарбиявидошта, ки дар ҳар як марҳилаи ҷомеадорӣ мазмун ва моҳияти худро аз даст надода, мубрамияташро нигоҳ доштааст – «Андарзи марди доно ба писари хеш»[1] мебошад. Дар ин андарзнома марди доно ба писараш 46 сифат ва иҷрои амалро, ки инсонро хушахлоқ, худогоҳ, хирадманд, инсондӯст, ҳалим, порсо, некандеш, ғамхор ва ғайра мегардонад, тавсия медиҳад.

Содир кардани гуноҳ амали бадӣ инсонӣ мебошад ва он аз бедонишӣ, беақлӣ, гумроҳӣ ва ғайра ба вуқӯъ мепайвандад. Аз ин рӯ, марди доно дар мадди аввал ба фарзанд таъкид мекунад, ки бегуноҳ бош, то бебим бошӣ, сипосдор бош, то ба некӣ арҷманд бошӣ. Фурӯтан, нармсухан ва мардумдӯст бош. Ба ҳар кас созгор бош, то аз пас айбат накунанд. Манзур аз ин насиҳатҳо он аст, ки шахси гунаҳкор доимо дар биму тарс аст ва ҳис мекунад, ки замоне фаро мерасад, то ба ӯ аз ҳисоби гуноҳи содиркардааш ҷазои муносибе диҳанд. Фурӯтанӣ, нармсуханӣ ва мардумдӯстӣ аз сифатҳое мебошанд, ки касро боэҳтирому баиззат мегардонанд. Яъне, шахси содиқ ва босипос ҳамеша азиз аст ва ба ӯ инсонҳо метавонанд эътимод кунанд ва миёнашон риштаи дӯстӣ пайванд гардад.

Ҳар як андарз ифодакунандаи як мавзуи муҳимми ахлоқӣ ҷиҳати танзими раванди таълиму тарбия, хушахлоқ ва растагор гаштани фарзандон гаштанд. Ин андарзҳо барои подшоҳои сосонӣ низ ба сифати дастурамал ҷиҳати бо адл ороста доштонаи пояҳои давлат, барқарор доштани адолат ва

[1] Андарзи марди доно ба писари хеш. Аз китоби «Мероси хаттии бостон»... – С.319-320.

баробарии иҷтимоӣ хизмат карданд. Омӯзиш ва таҳлили асарҳои ахлоқии мутафаккирони мардуми тоҷику форс нишон медиҳанд, ки осори хаттии дорои хусусияти фалсафӣ-ахлоқии давраи Сосониён, махсусан андарзномаҳо, дар ташаккули афкори ахлоқии онҳо нақши калидӣ доштанд. Ин осор ҳамчун сарчашмаи муътамад на танҳо арзишҳои ахлоқиро таълим медоданд, балки ба тарбияи маънавии ҷомеа низ таъсири бузург расониданд. Гарчанде ин мавзӯъ муҳим аст, то ба имрӯз таҳқиқоти кофӣ дар бораи он анҷом наёфтааст.

Дар давраи қадим катибаҳо низ навъи дигари мероси хаттии мардумони тоҷику форс ба ҳисоб рафта, ба шакли мухтасар ё муъҷаз навишта мешуданд. Дар онҳо сифатҳои нек ва бад, амалҳои писандидаю нораво, корнамоиву бедодгариҳои шоҳон, адлгустарӣ ва сиёсати ғасбкунии онҳо ва ғайра нигошта мешуд. Барои то чӣ сатҳ инъикос ёфтани ахлоқ ва риоя гаштани меъёрҳои ахлоқӣ дар катибаҳои меросмонда, ба таҳқиқи мазмун ва муҳтавои якчанд катибаҳо таваҷҷуҳ медиҳем.

Дар катибаҳо ҳам сифатҳои ахлоқӣ ва ҳам амалҳои бади шоҳон, ҳам сиёсати давлатдории онҳо ҷиҳати пойдории адолат, риояи баробарии иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум ва ҳам ҷанбаҳои манфии сиёсати пешгирифтаи онҳо, ки барои шоҳони пасин дарси ибрат гарданд, тавсиф карда шудаанд. Масалан, аз мазмуни матни катибаи «Маншури Куруши Ҳахоманишӣ»[1] маълум метавон кард, ки то ба сари қудрат омадани Куруш дар кишварҳои Бобул, Шумер ва Аккад подшоҳон сиёсати ноодилонаро дар низоми идоракунии ҷомеа роҳандозӣ карда, бедодгариро ривоҷ ва вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии мардумро мушкил гардонида буданд. Хусусан, оинҳои куҳанро аз миён бурда, чизҳои сохтаро ба ҷойи онҳо мегузоштанд. Кори ношоистаи қурбонӣ карданро ривоҷ дода, хушунату бедодгариро зиёд карданд. Аз ҷумла, шоҳи Бобул бо муқаррароти номуносиб дар зиндагии мардум дахолат карда, ғаму андӯҳро меафзоянд.

[1] Катибаи «Маншури Куруши Ҳахоманишӣ». Аз китоби «Мероси хаттии бостон»... - С.325-328.

Ҳатто барои нафрати мардумро зиёд кардан аз парастиши Мардук, худои бузург рӯй мегардонад. Мардумро ба сахтии маош дучор карда, ҳар рӯз ба шевае сокинони шаҳри Инилро озор медод. Мардуми зиёд аз сиёсати ноодилонаи шоҳ, ки кишварро нооромм ва вазъи зиндагии мардумро сангин гардонида буд, шаҳрро тарк мекарданд.

Куруш дар ин катиба ҳамчун шоҳи ҷаҳон, шоҳи бузург, шоҳи тавонманд, шоҳи Бобул, шоҳи Шумер, шоҳи Аккад, шоҳи чаҳор гӯшаи ҷаҳон тасвир карда мешавад. Зеро, ҳангоми ба даст овардани қудрати сиёсӣ дар ин кишвар, ки бо кумаки Мардук, бе хунрезӣ сурат гирифт ӯ пояи идоракунии давлатро бо адл ороста дошт, зулмро аз бех барканд, ҳаёти осоиштаро барои мардум муҳайё кард. Мардум аз кирдори нек, андешаи неки ӯ хурсанд ва пуштибонӣ аз сиёсати Куруш мекунанд. Куруш дар Бобул бардадорӣ ва бардафурӯширо барҳам медиҳад. Ба мардум, ба таври озод парастиши худоёнро ба роҳ монд. Шаҳрҳои куҳан ва вайронаро таъмир ва аз нав сохт. Бо фармони ӯ он ниёишгоҳҳое, ки баста шуда буданд, аз нав ба фаъолият шурӯъ намуда, дили мардумро шод карданд. Мардуми овора ва муҳоҷиршударо ба макони зисти худ баргардонид. Хонаҳои вайронаи онҳоро обод кард ва ҳамаи мардумро ба ҳамбастагӣ фаро мехонад.

Ҳақиқатан, дар ин катиба Куруш ба сифати як шоҳи одил, хирадманд, ҷасур, ғамхори мардум, саховатпеша ва доною тавоно тасвир ёфтааст, ки барои шоҳони пасин намунаи ибрат мебошад. Онҳоро ҳидоят мефармояд, ки дар низоми идоракунии ҷомеа зулму шиканҷаро ривоҷ надиҳанд, ғаму андӯҳи мардумро зиёд накунанд, озодиҳои онҳоро таъмин ва адлро рукни муҳимми давлатдорӣ ҳисобанд ва дар татбиқи он ҳамеша ҷаҳд намоянд. Дар чунин ҳол кишвар пешрафта, мардум дар амну осоиш зиндагӣ ихтиёр мекунад, аз сиёсати подшоҳ пуштибонӣ намуда, дар амалӣ кардани он саҳмгузор мешавад.

Дар «Катибаҳои Суиз» чунин матн нигошта шудааст: «Дориюш шоҳи бузург, шоҳи шоҳон, шоҳи мардумон, шоҳи рӯи ин замини бузург, писари

Виштосп, ҳахоманишӣ».[1] Аз ин матни мушаххас метавон чунин иттилоъ ба даст овард: аввалан, Дориюш (Доро) – шоҳи одил, растагор, ғамхор ва дастгири мардум, тавоно ва шуҷоъ мебошад. Дуюм, аз насли пешини ин шоҳ хонандаро огоҳ мекунад, ки ӯ писари Виштосп, аз сулолаи ҳахоманишиҳо мебошад.

Дар китибаҳои сосонӣ, аз ҷумла, дар «Катибаи Ардашери Попакон (Бобакон)» ба таври мушаххас чунин матн зикр ёфтааст: «Ин пайкари маздопараст Бағ (Худой) Ардашери шоҳон, шоҳи Эрон, дорандаи нажод аз Худоён, писари Бағ (Худой) Попакшоҳ».[2] Аз нигошта хонанда маълум менамояд, ки Ардашер шоҳи Эрон, аз насли Бобаки сосонӣ мебошад ва таблиғкунандаи оини маздопарастӣ аст ва ғайра.

Ниҳоят, дар ҷамъбасти зерфасл чунин хулоса баровarда мешавад, ки ёдгориҳои хаттии мардумони тоҷику форс достонҳо, андарзномаҳо, катибаҳо, қитъаҳо ба ҳисоб рафта, ба таври комил хусусияти асотирӣ надоранд. Ахлоқ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ мавзуи баррасии ин ёдгориҳои таърихӣ мебошанд. Хусусан, катибаҳо ба таври ниҳоят муъҷаз, кутоҳ нигошта шуда, инъикоскунандаи мавзуҳои мухталифи ахлоқӣ-фалсафӣ мебошанд, ки аз рӯзгори куҳан ба насли имрӯзи ҷомеа мерос мондаанд ва арзиши баланди илмӣ доранд.

2.3. Аҳамият ва арзиши этикаи Сосониён дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон

Этикаи Сосониён, ки дар асоси таълимоти зардуштия ва анъанаҳои ахлоқии ин давра ташаккул ёфтааст, дорои аҳамияти бузург дар ташаккули арзишҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ буд. Ин меъёрҳо, ки дар давраи ҳукмронии Сосониён нақши муҳиме бозиданд, дар ташаккули низоми давлатдории миллии Тоҷикистон низ таъсири назаррас доранд. Ҳарчанд дар байни ин ду давра асрҳои тӯлонӣ гузашт, арзишҳои асосие, ки дар ҷомеаи

[1] «Катибаҳои Суиз». Аз китоби «Мероси хаттии бостон»... - С.365.
[2] «Катибаи Ардашери Попакон». Аз китоби «Мероси хаттии бостон»... - С.381.

сосонӣ ташаккул ёфтанд, ҳамчун манбаи илҳом барои давлатдории муосири Тоҷикистон хидмат мекунанд.

Этикаи Сосониён ба арзишҳои адолат, масъулият ва садоқат ба давлат ва миллат такя мекунад, ки ин меъёрҳо дар низоми давлатдории Тоҷикистон низ ҷойгоҳи хос доранд. Масалан, таъмини адолат ва баробарии иҷтимоӣ, ки яке аз меъёрҳои асосии сосониён буд, имрӯз дар сохтори конститутсионӣ ва ҳуқуқии Тоҷикистон ҳамчун як асоси муҳим қабул шудааст. Роҳбарони муосири Тоҷикистон, махсусан дар давраи истиқлолият, кӯшиш мекунанд, ки тавассути дастовардҳои қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон, арзишҳои ахлоқиро дар ҷомеа таҳким бахшанд.

Гузашта аз ин, омӯзиши мероси ахлоқӣ ва сиёсӣ, ки аз аҳди Сосониён ба ҷой мондааст, ба ташаккули худшиносии миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ дар Тоҷикистон кӯмак мекунад. Таълимоти ахлоқӣ, ки дар матнҳои таърихии сосонӣ инъикос ёфтаанд, имкон медиҳанд, ки ҷомеаи муосир аз таҷрибаи гузашта баҳра гирад ва онро барои ҳалли масоили ахлоқӣ ва иҷтимоии замони худ истифода барад. Дар ин росто, арзишҳои этикаи сосонӣ дар нигоҳдории сулҳу субот, таҳкими давлатдорӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон нақши назаррас доранд.

Табиист, ки дар таърихи ҳар миллат шахсиятҳое ҳастанд, ки бо ҷасорат, адлгустарӣ, низоми одилонаи ҷомеадорӣ сохтор ва усули идораи онро ба куллӣ дигаргун карда, давлати пуриқтидорро таъсис медиҳанд. Ободкорию созандагӣ, рушди ҳаёти маънавиро ҳамчун соҳаҳои афзалиятноки рушди ҷомеа ҳисобида, ба дастовардҳои зиёди моддию маънавии нойил мегарданд. Таърихан, барои мардуми тоҷику форс чунин шахсият Куруши Кабир мебошад, ки баъдан сиёсати ҷомеадорӣ ва фарҳанги адлгустарию инсонгароии ӯ барои подшоҳони сулолаҳои баъдинаи эрониён, хусусан подшоҳони сосонӣ ҳамчун идеал қабул карда шуд.

Геродот ба андешааст, ки: «Куруш подшоҳи фурӯтан, баландҳиммат ва родмарди шуҷоъ буд. Ӯ порсҳоро аз хироҷ додан раҳонид ва соҳиби империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид. Ҳангоми сохтани

роҳҳо дар фосилаҳои муайяни роҳ аломатҳои шинохти роҳро мегузошт. Баъди ҳар панҷ фарсанг бошишгоҳҳои амонатӣ ва баъди ҳар бист фарсанг дар гузаргоҳҳои чорроҳа корвонсарою шаҳракҳои тиҷоратӣ бунёд менамуд».[1]

Адлгустарӣ, ва хислати башардӯстона доштани Куруш дар он кору амали ӯ зоҳир мегардид, ки ӯ пеш аз оғози намудани ҷанг ҷиҳати нарехтани хуни ноҳақ ба душманонаш бо кафолати амният, озодӣ шартҳои барои онҳо имтиёзнок, аз ҷумла бастани сулҳро пешниҳод мекард. Агар ҷониби муқобил пешниҳоди ӯро қабул намекард фавран даст ба ҷанг мезад. Бо ҳиммати баланди инсонгарой ба аскарияи худ тавсия медод, ки баъди пирӯз баромадан ба душман асирафтодагон, мағлубонро озор надиҳанд ва иззати нафси онҳоро паст назанад.

Нисбати ҷо ба ҷо гузории кадрҳои давлатӣ батадбир буд ва ақлонӣ рафтор мекард. Хусусан, шахсони лаёқатманд, донишманд, кордон ва барояш содиқу масъулиятнокро, қадр карда, онҳоро ба мансабҳои калони давлатӣ масъул мегардонид. Подшоҳони мағлубшуда ва ба асирӣ афтодаро авф мекард (Шоҳи Лидия Крез, шоҳи Бобул Набонид ба ин мисол шуда метавонанд).

Дигар паҳлуи сиёсати башардӯстонаи Куруши Кабир дар он падидор мешавад, ки ӯ дар ҳайати империяи худ қариб 70 қавму миллатҳои гуногунро муттаҳид кардааст. Ба ҳамаи онҳо расман озодӣ ва баробарҳуқуқиро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, на танҳо подшоҳони сулолаҳои ориёӣ, имрӯза сарварони ҷомеаҳои Шарқӣ, балки башарият метавонад аз амали нек, фарҳанги инсондӯстӣ ва адолатпарварии ин шахсияти беназири таърих самаранок истифода барад.

Ба маънои дигар, дар давраи тоисломӣ халқи тамаддунофари тоҷику форс давлати ягонаи мутамаркази пуриқтидор, фарҳанги ғании моддию маънавӣ дошта, дастоварду бозёфтҳои он барои таъмини сулҳу субот, риоя кардани меъёрҳои адолат, баробарии иҷтимоии тамоми қишрҳои аҳолии

---

[1] Геродот. История. Кн.1. - С. 178-206.

ҷомеа, тарбияи ахлоқию маънавии наслҳо мавриди истифода қарор дода мешуданд. Баъдан, дар натиҷаи суқути давлати Сосониён ва ба сари қудрат омадани арабҳо фарҳанги исломӣ ташаккул ва таҳаввул ёфт ва ин зуҳуроти таърихӣ ба тоҷикон роҳро барои ворид шудан ба муҳити нави фарҳангӣ, низоми ҷомеадорӣ ворид кард. Яъне, дар натиҷаи ин зуҳуроти рӯйдодаи таърих арзишҳои ахлоқӣ ва фалсафии давраи тоисломии тоҷикон бо арзишҳои фарҳанги исломӣ омехта гардида, барои рушд ва густариши фарҳанги исломӣ ва интиқол ёфтани арзишҳои он ба кишварҳои дигари ҷомеаи инсонӣ ба сифати сарчашмаи боэътимод нақш бозиданд.

Аз ҷумла, зардуштия аз қадимтарин таълимоти динӣ-фалсафӣ ва «Авесто» куҳантарин мероси хаттии эрониён ва номаи дини маздопарастон ба ҳисоб мерафт. Мавзуи ахлоқ ва тавсифи категорияҳои ахлоқӣ: некӣ, накукорӣ, ростӣ, растагорӣ, адолат, парҳезкорӣ, пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек ва ғайра, ки муқобили пиндори бад, гуфтори бад, рафтори бад, зулму торикӣ, ҷаҳолату дурӯғ тобиши маънавӣ доштанд, ҷавҳари фалсафии таълимоти онро ташкил медод. Дар марҳилаҳои баъдинаи давлатдорӣ арзишҳои ахлоқӣ ва фалсафии Зардушт ба дигар мактабҳои динӣ-фалсафӣ ва динҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла ислом интиқол ёфта, барои рушд ва таҳаввули он нақши хосса бозиданд.

Умуман, китоби «Авесто» маҷмуи сурудҳои кӯтоҳ дар ситоиши радону покон ва порсоёну ҳама офариниши неки аҳуроӣ, зебоиҳои лафзӣ, оростагиҳои маънавӣ ва куҳантарину шевотарин чакомаҳои эронии даврони бостон, номаи динии зардуштиён, ки дар намозҳо ва ниёишҳову ҷашнҳои гуногун ва ҳангоми судрапӯшиву куштибандӣ ва дар маросими заношӯиву оини ёдбуди даргузаштагон хонда мешуданд, ситоишу ниёиш, парастишу қурбониҳо ва ғайраро дар бар мегирад. Ин ёдгории арзишманди ниёкон баъди аз ҷониби Искандари Мақдунӣ сӯзонида шудан маҳз дар аҳди давлатдории Сосониён аз нав ҷамъоварӣ гардида, ба шакли китобат дароварда шуд.

Аз тарафи дигар, подшоҳони сосонӣ арзишҳои ахлоқӣ, усулҳои ҷоридошти адолати иҷтимоӣ, ки таъминкунандаи баробарии иҷтимоӣ ва бо адл ороста гардонидани пояҳои давлатдорӣ ба ҳисоб мерафтанд, сармашқи кори рӯзмарраи худ қарор дода, давлати пуриқтидори сосониёнро таъсис доданд. Подшоҳони сосонӣ ақидаҳои ахлоқмеҳварии Зардуштро, ки инсонро офаридаи поку беолоиши Аҳурамаздо мешинохтанд, ҳамчун бунёди идеали давлатдории худ пазируфтанд. Ин ақида бар он асос ёфтааст, ки инсон на гунаҳкори азалӣ аст, балки ҳамкори офаридгор дар густариши офариниш ва мубориза бо неруҳои аҳриманӣ. Зардушт таълим намедод, ки инсон бояд аз лаззатҳои ин ҷаҳон рӯ гардонад ва худро дар шиканҷаву ранҷ ҷой диҳад, балки баръакс, таъкид мекард, ки инсон барои комравоии фардӣ ва иҷтимоӣ офарида шудааст. Ба ақидаи Зардушт, зиндагӣ як набардест байни некиву бадӣ, ва вазифаи инсон ин аст, ки пуштибони ростӣ ва дурустӣ бошад, бо бадӣ ва зиштиву табоҳӣ пайваста мубориза барад. Ин ҷаҳонбинӣ давлатдории Сосониёнро ба таври амиқ таъсир бахшид, зеро онҳо ҷонибдори ин буданд, ки инсон бояд дар ҷомеа фаъолона иштирок кунад ва дар ин набард ҳиссагузор бошад, на он ки худро аз зиндагии иҷтимоӣ дур намояд, мисли баъзе таълимоти динҳои дигар».[1]

Минбаъд, бо сабаби суқути як сулола аз ҷониби сулолаи дигар, тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ ва усулҳои давлатдорӣ дар тӯли ҳазорсолаи охир дастнависҳои бозмондаи «Авесто» танҳо дар доираи маҳдуди зардуштиёни Эрону Ҳиндустон боқӣ монда, дар оташкада ва маъбадҳо ва ҳангоми баргузории маросимҳои динӣ ва мазҳабии онҳо истифода бурда мешуданд. Мардумони дигари ин кишварҳо, ки аз дин ва мазҳабҳои мухталиф пайравӣ мекарданд иҷрои оини зардуштиро бар худ қабул надоштанд. Истиқлоли давлатӣ барои мардуми кишварамон на танҳо имкони барқарорсозӣ ва таҳкими давлатдории миллиро фароҳам овард, балки фазоеро муҳайё сохт, ки ба омӯзиш ва кашфи дубораи мероси ахлоқӣ ва

---

[1] Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ… - С.38.

фалсафии ниёкони худ, ки то он замон дар саҳифаҳои таърих ниҳон монда буданд, соҳибистиқлолӣ ба ин роҳ кушод. Ёдгориҳои куҳантарини гузаштагони худро аз нав эҳё намуда, барои тақвият бахшидани хотираи таърихии насли имрӯзи худ, ташаккули худшиносии миллӣ саҳм гузоранд. Ба вижа, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «паёмбари оини ростин» эътироф шудани Зардушт гувоҳӣ аз он медиҳад, ки хотираи таърихии насли имрӯзи ориёӣ, тоҷикон аз саҳифаҳои гузаштаи таърихи ниёкон, аз бозёфтҳои моддию маънавии офаридаи онҳо пурра зудуда нашудааст, балки он арзишҳо сармашқи бо адл ороста доштани пояҳои давлатдорӣ, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, одоби оиладорӣ, муносибатҳои хонаводагӣ, одоби шаҳрдорӣ, ободкорию созандагӣ ва ғайра гардидаанд.

Ё худ баҳои воқеии Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди он ки: «дини зардуштӣ нахустин динест, ки таҳкурсии мустаҳками ахлоқии динҳои муосири ҷаҳонро гузошта, дорои тамоми рукнҳо, сохтор, аҳком ва назму тартиби мушаххаси ормонӣ мебошад. Чун ин дин дар даврони туфулияти башар по ба арсаи вуҷуд гузошта, аз саргаҳи ирфони инсонӣ баҳраманд гардидааст, бунҳои он низ мусаффою нуронӣ буда, тамоми пайкараш бо торҳои дурахшони зиндагӣ ва зарраҳои асилу равшани офариниш танида шудааст. Гузаштагони дури мо Офтобро ситоиш карда, равшаниро сарчашмаи зиндагӣ медонистанд. Торикӣ, ки мардуми мо имрӯз ҳам сиёҳ мегӯянд, ҳоло ҳам мабдаю маншаи аъмоли бад ва накӯҳида ба шумор меравад. Аксари корҳои бад аз тарафи инсон аз ҷониби шаб, дар зери пардаи торикӣ, пӯшида аз нури равшанӣ сурат мегиранд»[1] – далолат аз он мекунад, ки дини зардуштия дини ахлоқмеҳварӣ аст ва инсонро ба корҳои созандагию ободкорӣ ҳидоят мекунад. Бинобар ин, ин дин маншаъи ташаккул ва таҳаввули дигар динҳои ҷаҳонӣ шуд.

Инчунин, бо ташаббуси муҳаққиқони эронӣ Иброҳим Пури Довуд, Ҷалили Дӯстхоҳ ва дигар авестошиносони ватанию хориҷӣ таваҷҷуҳ зоҳир

[1] Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор [Матн]: //Э.Раҳмон. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016.- 364с. - С.70.

кардан ба бознашри «Авесто», таҳқиқи ҷанбаҳои мухталифи ахлоқию фалсафии таълимоти зардуштия гувоҳӣ аз он медиҳад, ки воқеан ахлоқ ва бо адл идора кардани ҷомеа меҳвари таълимоти зардуштия буда, фарогири ҷузъҳои ҳикмати амалӣ мебошад.

Ё худ чӣ тавре аз омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи маъхазҳои таърихӣ бармеояд, ақидаҳои арзишманди Зардушт ва оини маздопарастӣ на танҳо ба подшоҳони сосонӣ дар низоми идоракунии умури давлатӣ ҳамчун дастурамал истифода ва мавриди татбиқ қарор дода шуданд, балки дар марҳилаҳои минбаъдаи рушди ҷомеаи инсонӣ таъкиду тавсияҳои Зардушт, ки аз ҷониби сосониён ҳифз карда шуданд, барои таҳияи қонунҳо, дигар санадҳои мухталифи меъёрии ҳуқуқӣ, ки танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар пояи адолат ба роҳ мондани идоракунии давлат, риояи баробарии иҷтимоӣ ва ғайра мусоидат карда, нақши худро гузоштанд.

Дар ҷомеаи муосир, аз ҷумла дар низоми давлатдории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин арзишҳои ахлоқӣ, меъёрҳои риояи адолати иҷтимоӣ, ки тамоили инсонгароёӣ доранд, аз мадди назар дур намонданд, балки зимни таҳияи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти волидайн дар таълиму тарбияи фарзанд», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими расму анъана ва ҷашну маросим» ба таври зарурӣ ба эътибор гирифта шуданд.

Муҳаққиқи эронӣ А. Разӣ низ дар бораи мақоми баланди кору заҳмат дар «Авесто», ки ҳамчун яке аз рукнҳои асосии дин ва муайянкунандаву танзимгари муносибати шахс ба дини маздаясно шинохта мешавад, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, таъкид мекунад, ки мувофиқи таълимоти ахлоқӣ ва фалсафии зардуштия: «Касе, ки заҳмат мекашад, бо касе муқоиса шудааст, ки сад бор дуою ибодат карда, ҳазор бор маросими мазҳабӣ анҷом дода, сад ҳазор бор қурбонӣ карда бошад».[1]

---

[1] Разӣ, А. Ганчинаи таърихи Эрон. - Теҳрон, 1950. - С.636.

Авестошиноси маъруфи англис Миллер «Авесто» – ро, ки дар он ақидаҳои фалсафии Зардушт ба таври зарурӣ зикр шудаанд, аз китоби арзишманди тамоили ахлоқидошта шуморида, фикри худро бо чунин ҷумла тасдиқ менамояд: «Ҳама огаҳанд, ки агар аз он пайравӣ шавад (аз пиндор, гуфтор ва кирдори нек), ҷаҳон аз марги зиштию гуноҳ раста ва ба зиндагии ростию дурустӣ роҳ меёбад. Ойини маздаясно ойини амалию содаест, ки ба кор бастанаш сабаби ободонии замин, шодмонии мардумон ва густариши доду меҳру озодагист». [1]

Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик К. Абдулҳаев доир ба ин мавзуъ таҳқиқот анҷом дода қайд мекунад: «оид ба масъалаҳои зерин: яктопарастии авестоӣ ва тавҳиди қуръонӣ, дар бораи малоикаҳо, мавҷудияти биҳишту дӯзах ва тавассусти пули Чинвот (авестоӣ) ва Сирот (исломӣ) ворид шудан ба биҳишт, таъиноти панҷ вақт намоз гузоштан, хоҳиш ва талабот ба арзишҳои дунявӣ, баёни сифатҳои Аҳурамаздо дар Авесто ва сифатҳои Аллоҳ дар Қуръон, офариниши инсон, муҳайё сохтани ризқу рӯзӣ ва мояи зиндагӣ аз тарафи Худо, ҳақ, дуруст, муфид шуморидани роҳи худ, дини худ ва ботил шуморидани роҳу дини дигар ва ғайра» [2] шабоҳати идеявӣ мавҷуд мебошад.

Ислом, ба мисли зардуштия, таъкид ба ахлоқмеҳварӣ ва некигароиро асоси таълимоти худ қарор додааст. Дар айни замон, таълимоти ислом дар робита ба ҷангу ҷидол, ки бештар ба яҳудият хос аст, ва авлавият додан ба охират нисбат ба дунё, ки аз масеҳият маншаъ мегирад, таъсири динҳои дигарро инъикос мекунад.

Гарчанде ки масъалаи авлавият додан ба охират дар масеҳият бештар рушд кардааст, он дар зардуштия низ дида мешавад, аммо мақоми дуюмдараҷа дорад. Таҳқиқи таълимоти ахлоқии зардуштия нишон медиҳад, ки ин консепсия на танҳо барои дарки шуури ахлоқӣ, балки барои фаҳмидани масоили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи муосир низ муҳим аст.

[1] Меҳрин, М. Тамаддуни Эрони бостон. - Теҳрон, 1397. - С.30-31.
[2] Абдулҳаев К. Шабоҳати маонӣ дар Авасто ва Қуръон /Дар китоби «Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 2017. - 300 с. - С.217-237.

Омӯзиши мероси гузашта ва ҳикматҳои он ба фаҳмидани муносибатҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии имрӯз мусоидат мекунад.

Таҳлил ва муқоисаи ин динҳо нишон медиҳад, ки таълимоти зардуштия дар ташаккули китобҳои муқаддас, ба вижа Қуръон, таъсири назаррас гузоштааст. Гарчанде фарқиятҳо дар масъалаи тарбияи ахлоқӣ ва тавсияҳои иҷтимоии онҳо вуҷуд дорад, принсипҳои муштараке, аз қабили дурӣ аз кибр, ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ ва хидмат ба дигарон, дар ҳамаи ин динҳо мушоҳида мешавад, ки аз характери баланди гуманистии онҳо шаҳодат медиҳад.

Дигар ин, ки аз давраи қадим, хусусан аз аҳди сосониён дар баробари таълимоти ахлоқии зардуштия ҷашну маросимҳои миллии мардуми тоҷику форс, хусусан «Наврӯз», «Меҳргон», «Сада» ва ғайра, ки бо унсурҳои хоси худ ҷашн гирифта мешуданд, барои рушди ҳамкориҳо, пайванди наслҳою халқиятҳои гуногун, ки ба муколамаи фарҳангӣ ниёз доштанд, нақши мондагор гузоштанд. Вобаста ба муҳлат ва вақт таҷлил кардани ин ҷашнҳои таърихӣ дар низоми давлатдории ҷомеаи муосири Тоҷикистон низ шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳар як ҷашни куҳани миллӣ хусусиятгириҳои худро дошта, фарогири арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги баланди инсонгароӣ, ҳидоят кардан ба корҳои созандагию ободкорӣ ва ғайраро доро мебошанд, ки бешак дар ҳеҷ давр аҳамияти худро аз даст нахоҳанд дод.

Ҳамзистии осоишта ва ҳамкории бардавом бо қавму халқиятҳои гуногун аз қадим далели фазилати баланд, ахлоқи шоиста, хираду хайрандешии мардуми ориёитабор мебошад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва маводи боэътимоди меросмонда, хусусан аз мероси зардуштиён, маълум мегардад, ки сарварони сиёсии давлатҳои гуногун ин равишро истиқбол намуда, принсипи адолатро ҳамчун асоси низоми давлатдорӣ қарор дода буданд. Дар таърихи давлатдории тоҷикон низ, аз давраҳои қадим, подшоҳони зиёде бо ин фарҳанги ваҳдатсолорӣ ва ҳамзистӣ кишвари худро ба як давлати пуриқтидор ва пешрафта табдил додаанд.

Масалан, дар замони давлатдории подшоҳи сосонӣ Хусрави Анӯшервон, сиёсати башардӯстонае ривоҷ ёфт, ки дар натиҷаи он файласуфон ва донишмандони юнонию румӣ, ҳиндӣ ва дигар миллатҳо ба дарбори ӯ роҳ ёфта, барои рушди тамаддуни сосониён саҳми арзанда гузоштанд. Хусрави Анӯшервон на танҳо бо онҳо ҳамкорӣ мекард, балки аз муошират бо ин донишмандон баҳра мебурд, осори Афлотун, Арасту ва дигар мутафаккиронро мутолиа намуда, ақидаҳои онҳоро дар идоракунии давлат истифода мекард. Бо татбиқи ин сиёсати оқилона, давлатдории ӯ ба дараҷаи одилона расид ва то имрӯз Хусрав бо унвони Анӯшервони Одил машҳур боқӣ мондааст. [1]

Писари ӯ, Ҳурмузди IV (579–590), низ дар давраи ҳукмронии худ таъмини баробарии иҷтимоии ҳамаи қишрҳои ҷомеаро, новобаста аз мазҳабу ойин, нажод ва дин, талқин мекард. Ӯ эътироф мекард, ки норозигии аҳли як мазҳаб метавонад боиси ноороми гардад ва ба рушди кишвар монеа эҷод намояд. Ӯ ба мардум таъкид менамуд, ки пиндору гуфтор ва кирдорашон бояд боиси ҳусни таваҷҷуҳи дигар қавму халқиятҳо гардад ва онҳоро ба муҳаббат ба дину ойин, инчунин эҳтиром ба арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангҳои миллӣ ҳидоят намояд.

Идеали сиёсӣ ва фазилати баланди фарҳанггустарии Анӯшервони одил татбиқи худро дар давраи ҳукмронии подшоҳони сулолаи Сомониён ёфта, баъдан ин принсип аз насл ба насл интиқол гардид. Дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ин усул ба як рукни муҳимми давлатдории миллӣ табдил дода шуд. Хусусан, риоя доштани баробарии иҷтимоии ҳамаи қишрҳои аҳолии ҷомеа новобаста аз миллату мазҳаб, нажод, ба роҳ мондани ҳамзистии муштарак, ҳамкориҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои ҷомеаи башарӣ, ки тавассути гуфтугӯи фарҳангҳо ба роҳ монда мешавад ва ғайра далолат аз исботи ин андеша мекунад.

[1] Одилов, Н. Роҳбаре бо хиради хусравонӣ. Дар китоби «Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо». – С.131.

Дар ҳақиқат, пас аз сукути давлати Сосониён аз ҷониби арабҳо, фазои маънавӣ ва муҳити динии мардуми минтақа бо тағйироти куллӣ рӯ ба рӯ шуд. Бо нобуд кардани забону хат ва сӯзонидани осори фарҳангӣ, арабҳо кӯшиш карданд муҳити фарҳангии пешинаро барҳам зананд. Онҳо барои паҳн кардани ислом миёни сокинони кишварҳои тасхиршуда зарур донистанд, ки забон ва хати арабиро ҷорӣ кунанд, то қабули ислом аз ҷониби мардум осон гардад ва фарҳанги исломӣ дар ин минтақаҳо рушд кунад.

Ин сиёсати пешгирифтаи арабҳо ба он мусоидат кард, ки бисёр халқҳои ғайриараб, аз қабили мисриён, бобулиён, ошуриён ва ғайра на танҳо рӯ ба ислом оваранд, балки забон ва арзишҳои фарҳангии хешро аз даст дода, араб шуданд.

Мувофиқи иттилои муаррих Истахрӣ, дар Мовароуннаҳру Хуросон низ арабҳо сиёсати монандро татбиқ намуданд, ки таъсири манфии он ба пайравони дини зардуштӣ ва таълимоти Монӣ аён гардид. Ин сиёсат боиси таназзули дини зардуштӣ ва таҳкими мавқеи дини буддоӣ дар шарқи ин сарзамин шуд, зеро буддоӣ, ки гӯшанишинию зуҳду тақворо аз мубориза афзалтар медонист, дар ин шароит ба таври қобили мулоҳиза ривоҷ ёфт. Бо вуҷуди ин: «…қисме аз аҳолии навоҳии дурдасту баландкӯҳи Табаристон, Кирмон, Шероз, Форс ва ғайра то ду се қарн пас аз истилои ислом низ ба дини зардуштӣ эътиқод доштанд».[1]

Умуман, аз сарчашмаҳои боэътимод бармеояд, ки низоми давлатдории миллии тоисломии тоҷикон дар заминаи унсурҳои дунявият ташаккул ёфта буд. Масалан, давлати Пешдодиён аввалин давлате маҳсуб меёфт, ки ба таҳия ва танзими қонунҳо машғул буд. Дар китоби муқаддаси «Авесто», идораи ҷомеа, ободонии кишвар ва хизмат ба раият вазифаи муҳим ва масъулиятноки подшоҳ ба ҳисоб мерафт. Дар айни замон, салоҳияти руҳониён ба тарбияи ахлоқии мардум ва бо ин васила расидан ба наҷоти охират равона шуда буд.[2]

[1] Истахрӣ. Масолик ва мамолик. Бо кӯшиши Эраҷи Афшор. – Теҳрон 1373/1994.- С.60.
[2]Муминджонов, Х. Авесто об этногенезе таджиков//Вестник АН РТ, 2002.-№1,2. - С.184-191.

Бо вуҷуди ин, андешаҳои ахлоқию фалсафии гузаштагони мардуми эронитабор аз дин ҷудо набуданд. Масалан, тибқи таълимоти зардуштия, ҳар навъ мавҷудот дар олами фариштагон (олами мисол ё фраваҳар) ҳомӣ ва нигаҳбони худ доштанд. Муборизаи байни ду нерӯ — некӣ ва бадӣ — асоси таълимоти фалсафӣ-сиёсии зардуштияро ташкил медод. Дар давраи исломӣ, намояндагони мактаби фалсафии ишроқия, ба мисли Сӯҳравардӣ, ин андешаҳоро ба назарияи ҳукамои паҳлавӣ ё хусравонӣ пайванд дода, нуру зулматро ба вуҷуду моҳият таъбир намудаанд ва олами фариштагонро силсилаи анвори муҷаррад донистаанд. [1]

Дар маҷмуъ, Эронзамин дар давраи давлатдории Сосониён бо ташаббус ва ибтикори бевоситаи подшоҳони сосонӣ ба як маркази муҳими фарҳангӣ ва тамаддуни дунёи қадим табдил ёфт. Аз як тараф, дар соли 529 мелодӣ, вақте ки император Юстиниан мадрасаи фалсафии Афинаро мебандад ва охирин паноҳгоҳи афлотуниёни ҷадидро аз байн мебарад, донишмандон, табибон, ситорашиносон, табиатшиносон ва мутахассисони дигар соҳаҳои илмӣ ба Эрон фирор мекунанд ва дар ин ҷо фаъолиятҳои илмию фалсафии худро идома медиҳанд. Аз тарафи дигар, Ҳиндустон низ захираҳои адабӣ ва фалсафии худро ба Эрон мефиристад. Дар натиҷа, давлати Сосониён ба як қудрати ҷаҳонӣ табдил ёфта, сиёсати дар пояи адолат асосёфтаи подшоҳони сосонӣ ба идеали давлатдории сулолаҳои баъдина табдил меёбад.

Дар замони имрӯза низ низоми давлатдории миллии мо дар заминаи фарҳанги волои ҷомеадорӣ, адлгустарӣ, инсонмеҳварӣ, башардӯстонаи Сосониён ба роҳ монда шудааст. Махсусан, тибқи моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноянд»[2] мебошад.

---

[1] Разӣ, Ҳошим. Ойини муғон. - Теҳрон, 2004.-С.335-365.
[2] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Шарқи озод, 2000. -36с.

Баробар кардани дунявият бо атеизм метавонад эҳсоси нобоварии шаҳрвандонро нисбат ба сохтори сиёсии давлат афзоиш диҳад. Инро гурӯҳҳои муайян дар муборизаҳои сиёсӣ барои сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ истифода мебаранд, ки ба афзоиши шиддати сиёсӣ ва эътимоднопазирӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Имрӯз, интихоби принсипи дунявияти давлатдорӣ ба тоҷикон имкон дод, ки дар муддати кӯтоҳи давлатдории миллӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гарданд. Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун як кишвари демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявӣ шинохта шуд. Ин принсип ба мардуми кишвар озодиҳои фаровон дод, ки ба онҳо шароити мусоид барои иҷрои эътиқодоти динию фикрӣ, ҳамзистии мусолиматомез, ва зиндагии шоиста дар асоси мазҳаби ақлгароӣ, таҳаммулпазирии ҳанафия ва арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ фароҳам овард. Конститутсияи кишвар низ тамоми заминаҳои ҳуқуқиро барои ба роҳ мондани муносибати давлат бо иттиҳодияҳои динӣ таъмин карда, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро ҳамчун арзиши олӣ эътироф намуд. Ин натиҷа ба таъмини амният, субот, муттаҳидии мардум ва фаъолияти созандаву ободкоронаи онҳо дар партави сиёсати пешгирифтаи Президенти кишвар мусоидат кард.

Донишманди тоҷик Ф. Баротзода дар таҳқиқоти худ ба ҷойгоҳи дин дар давлати дунявӣ ва муносибати шаҳрвандони Тоҷикистон ба низоми давлати дунявӣ ва дин таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин қайд мекунад: «Табақаи руҳоният одатан низоми дунявии давлатдории миллиро хилофи ислом ва омили коҳиши дин дар ҷомеа меҳисобанд». [1] Аз ин андеша метавон чунин хулоса баровард:

1. Руҳониёни тоҷик, ки аз мактабҳои мухталифи дорои хусусияти арабигароӣ, ғайриратсионалӣ ва таассубгароӣ таълим гирифтаанд, мафҳуми дунявиятро таҳти таъсири ин идеология тавзеҳ медиҳанд. Ин рӯҳониён, бо

---

[1] Баротзода, Ф. Ҷойгоҳи дин дар давлати дунявӣ…- С.21.

назардошти идеологияи ҷорӣ, фаҳмиши дунявиятро ба таври нодуруст ва тафсиршуда ба мардум мерасонанд.

2. Онҳо, ба ғайр аз сарчашмаҳои асосии низоми фиқҳи исломӣ, аз ҷумла Қуръон, суннат ва иҷмоъ, дониши кофӣ дар бораи сарчашмаи чаҳоруми фиқҳи исломӣ, қиёс, ки Абӯҳанифа ҷорӣ кардааст, надоранд. Ин камбуди маълумот ба фаҳмиши нодурусти мафҳумҳо ва таълимоти динӣ боис мегардад.

Ҳамин тавр, ободию рушди ҷомеа дар ҳама давраҳои таърихии давлатдорӣ аз андешаи неки инсон вобастагӣ дорад. Чунки инсон дар зиндагӣ соҳиби ирода ва озодии комил аст ва ақлу хирад, иродаю ихтиёр раҳнамои зиндагии ӯ мебошанд. Бунёди андешаи нек чӣ тавре ниёконамон ироа доштаанд аз ростию дурустӣ маншаъ мегирад ва ба маънии дигар маниш ё андешаи нек бо ростию дурустӣ сарчашмаи гуфтор ва кирдори нек мебошанд. Яъне, агар инсон аз маниши нек дар роҳи ростию дурустӣ истифода кунад, ҳарду ҷаҳони худро обод ва зиндагиро бофайзу бобаракат мегардонад. Дар навбати худ андешаи нек заминаи вусъату рушди ҷаҳон ва рифоҳу осоиши зиндагии инсон буда, бо хислату табиати инсон мувофиқ аст. Бунёди андешаи бад – хашм, ғазаб, душманӣ, хусумат, ҳасад ва ғайра ба ҳисоб рафта, ба табиати инсон созгор намебошад, натиҷаи он харобию нобудии ободӣ ва худи ҷомеаи инсонӣ мегардад.

Аз ин рӯ, агар инсон дар фаъолияти рӯзмарраи худ ин сифатҳоро соҳиб буда, дар амалия татбиқ намояд ба муваффақиятҳои чашмгир нойил мегардад. Хусусан, подшоҳӣ тибқи таълимоти ниёконамон парвандаи худовандист ва сарварӣ кардан ба ҳар як шахс муяссар намешавад ва сарвар он шахсе шуда метавонад, ки сифатҳои зеринро доро бошад:

1) Ақли солим ва ахлоқи наку дошта бошад;

2) Қувваи авф карданро доро буда, худдорӣ аз ҳар гуна таҳқир намояд;

3) Нисбат ба раият муҳаббат дошта бошад;

4) Амну осоишро ба мардум таъмин гардонад;

5) Шахсони арзанда ва донишмандро пайваста қадронӣ намуда, дар ҳалли масоили давлатдорӣ бо онҳо машварат намояд;

6) Нолоиқону ҷинояткоронро тибқи аъмолашон танбеҳ диҳад;

7) Амру фармонҳои одилона диҳад;

8) Фаъолияти масъулони давлатиро мунтазам зери назорат намояд;

9) Ҳушёру зирак бошад ва кишварро аз ҳарби душманон эмин дошта тавонад;

10) Барои ободии мулк ҳамеша талош варзад ва ғайра.

Дар замони муосир, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз тавсеа ёфтани ҷаҳонишавӣ, авҷ гирифтани бархӯрди тамаддунҳо такя ба арзишҳои гузаштаи фарҳанги ниёкони худ карда, дар натиҷаи омезиш додани онҳо бо арзишҳои имрӯзаи ҷомеаи инсонӣ принсипи дунявиятро дар низоми давлатдории миллӣ модели муҳим ва асосӣ ҳисобида, ба дастоварду муваффақиятҳои назаррас нойил гардид:

1) Бо хиради азалӣ, сиришти волои инсонӣ, кордонию соҳибтаҷрибагӣ, ки аз мактаби ахлоқӣ ва ваҳдатсолории ниёкон маншаъ мегирад ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима дода, фирориёнро ба минтиқаи зисти худ баргардонид. Сулҳу субот ва ризоияти миллиро, ки асоси пешрафт ва рушди кишвар мебошанд, барқарор намуд, якпорчагию ваҳдати миллӣ, амнияти мардумро дар ҷумҳурӣ таъмин кард.

2) Ба мисли подшоҳони гузаштаи худ пояи давлатдориро дар асоси меъёрҳои адолати иҷтимоӣ ороста гардонида, баробарии иҷтимоии тамоми қишрҳои ҷомеаро таъмин кард. Аз ятимон ва бепарастонрон дастгирӣ карда, муносибати меҳрубононаро бо тамоми аҳли ҷомеа, новобаста аз сатҳи иҷтимоӣ таъмин намуд.

3) Ба хотири рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум анъанаи давлатдории гузаштагони худро идома дода, муносибатҳои тарафайни ҳасана ва шарикии боэътимодро бо

кишварҳои хориҷ, дар заминаи ба эътибор гирифтани манфиатҳои миллӣ ба роҳ монд.

4) Ба рағми тоҷикситезиҳои дохиливу хориҷӣ бо камоли ҷасорат ва зиракӣ миллати тоҷикро бо он ҳама сармояҳои бузурги фарҳангии гузашта ва тавонмандиҳои кунуниаш дар бунёди давлати демократӣ муаррифӣ кард.

5) Ба мисли сиёсати ободкорию созандагӣ этикаи давлатдории подшоҳони сосонӣ, ба хусус Ардашери Бобакон бо ислоҳоти ҷиддии воридкарда дар низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ҷалби сармоягузорон, истифодаи маблағҳои дохилиро ҷиҳати таҳия ва амалӣ кардани лоиҳаҳо, Барномаҳои ҳадафманд дар чаҳор самти афзалиятнок: таъмин кардани мардум бо маводи озуқаворӣ, раҳоӣ намудани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмин намудани истиқлолияти энергетикӣ ва марҳила ба марҳила ба кишвари саноатӣ табдил додани Тоҷикистон вусъат бахшид.

6) Ҳамчун сиёсатмадории сатҳи ҷаҳонӣ аз минбарҳои баланд бо забони модарӣ сухан гуфта, аз забони ноб ва фасеҳи давлатдорӣ (дар тӯли марҳилаҳои гуногуни таърихӣ) будани забони тоҷикӣ ҷаҳониёро огоҳ кард.

7) Мубориза бо терроризми байналмилалӣ, ифротгароӣ, таассуби динӣ, хариду фурӯш ва истеъмоли маводи мухаддир, инчунин таҳдиду хатарҳои дигари хусусияти глобалӣ дошта, ба таваҷҷуҳи абарқудратҳо ва сарварони сиёсии кишварҳои пешрафта кашида шуда, дар ин замина Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ гардид.

8) Иқдомҳо ва дастгириҳои пайвастаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди соҳаҳои маориф ва илм, бахусус таъсиси квотаи Президентӣ барои фаро гирифтани духтарони деҳоти кӯҳистон ба таҳсил ва соҳибмаърифат кардани онҳо, бунёди мактабҳои муосир ва таҷҳизонидани онҳо бо технологияҳои навин аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва дастгирии соҳибкорони маҳаллӣ, бунёди китобхона ва осорхонаи миллӣ, инчунин ҷалби ҷавонони соҳибмаърифат барои таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ ва илмии хориҷи кишвар, идомаи анъанаи давлатдории гузаштагонро дар маърифатнок

ва худшинос кардани аҳолии кишвар таҷассум мекунад. Ин ҳама аз фазилати нек, этикаи ҳамида ва адолатпарастии Эмомалӣ Раҳмон ва фарҳанги баланди давлатдории ӯ шаҳодат медиҳад.

Дар маҷмуъ, Эмомалӣ Раҳмон эҳёгар ва татбиққунандаи мероси арзишманди таърихи тоҷикон дар арсаи давлатдории миллии муосири тоҷик мебошад. Дар арсаи тезутунди ҷаҳонишавӣ, бо модели сулҳофарӣ ва ваҳдатгустарӣ, халқи тоҷикро аз хатари парокандагӣ ва давлати миллии тоҷиконро аз нобудӣ раҳо намуд. Андешаи сулҳу ваҳдати миллиро ҳамчун бозёфти нодир ва ифодагари ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамзистии тамоми қишрҳои ҷомеа муаррифӣ кард, ки имрӯз ба унвони як унсури муҳими худшиносии миллӣ ва ҷузъи ҷудоинопазири фарҳанг ва ҳувияти миллӣ пазируфта шудааст. Дар самти татбиқи сиёсати давлатии забон, андешаи миллиро бо истифода аз арзишҳои забонӣ густариш дода, робитаҳои дохилию хориҷии таърихи давлатдории навини тоҷиконро тақвият бахшид. Барои тақвият додани хотираи таърихӣ, ҳувияти миллӣ номҳои мавзеъҳои ҷуғрофии кишварро тағйир дода, бо номи аслии онҳо гузошт. Расму анъана ва ҷашну маросимҳои миллиро зинда карда, дар сатҳи байналмилалӣ онҳоро муаррифӣ кард, ки имрӯз эътирофи ҷаҳониён гаштанд. Умуман, эҳёи номҳои таърихӣ ва ҷуғрофии тоҷикӣ, таҳқиқи зиндагиномаи шахсиятҳои таърихӣ ва роҳнамоии мардум ба шиносоӣ бо мероси арзишманди онҳо аз ҷониби Эмомалӣ Раҳмон ба таҳаввулоти амиқ дар шуури миллӣ, тафаккур ва фарҳанги даврони Истиқлолияти давлатии тоҷикон саҳми назаррас гузошт.

Бояд гуфт, ки аз ҷониби муҳаққиқон, донишмандон, олимони гуногуни соҳавӣ дар бораи сифатҳои шахсӣ, низоми давлатдорӣ, корнамоиву шоҳкориҳои Эмомалӣ Раҳмон китобҳои ҷудогона, рисолаву ҷузвияҳо, мақолаҳои зиёди арзишманд таҳия карда шуда, ба нашр расида, Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун лидери умумимиллии тоҷикон, бунёдгузори ваҳдати миллӣ ва асосгузори мактаби навини сиёсӣ ва худшиносии миллӣ муаррифӣ мекунанд, ки таҳлили амиқи мазмун ва моҳияти онҳо ниёз ба таҳияи

рисолаҳои ҷудогона дорад. Аммо нуҳ ибтикори муҳиму созандаи Эмомалӣ Раҳмон:

1. Таҳкими пояҳои давлатдории миллӣ тавассути таъмини сулҳу субот ва ваҳдати мамлакат.

2. Эҳёи мактабу маориф ва илму фарҳанг барои боло бурдани маърифатнокӣ ва худшиносии миллӣ.

3. Бунёди роҳу нақбҳо ва раҳо кардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, табдили Тоҷикистон ба давлати транзитӣ.

4. Боло бурдани эътибори байналмилалии Тоҷикистон бо ташаббусҳои созанда.

5. Бунёдкорӣ ва ободонии шаҳру деҳот ҳамчун шеваи сиёсати созанда.

6. Таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ.

7. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат.

8. Ташаббус ба саноатикунонии босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи стратегии рушди ҷомеа.

9. Барои бедорӣ ва ташаккули хотираи таърихии мардум ва огоҳ гаштани онҳо аз арзишҳои фарҳанги ғании ниёкон китобҳои гаронмояеро таҳти номҳои «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз ориён то Сомониён», «Забони миллат-ҳастии миллат», «Чеҳраҳои мондагор» ва ғайра» – далолат аз он мекунанд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсатмадори шинохтаи сатҳи ҷаҳонӣ, фидоии миллати тоҷик, сарвари адлгустару ғамхор, донишманди соҳибсалиқаи тоҷикони ҷаҳон мебошад. Зеро таърихи миллат таҷассумгари фарҳанг ва тамаддуни он мебошад. Таъмини мардум бо ғизои маънавӣ онҳоро муттаҳид месозад ва барои рушди ҷомеа сарҷамъ мекунад. Маҳз ин тамаддуни ғание, ки бар асоси андешаҳои ахлоқӣ, таҳаммулгароӣ, инсонпарварӣ ва ватандӯстӣ бунёд ёфтааст, сабаб гардид, ки тоҷикон барои бақои миллат якдигарро

гузашт карда, ба сулҳу салоҳ бирасанд. Мактаби сулҳофарии тоҷикон ҳамчун падидаи нодири ҷомеаи муосир барои ҷаҳониён, махсусан кишварҳои ноором ва даргир, ҷиҳати омӯзиш ва истифода пешниҳод мегардад.

Донишманди тоҷик П. Шозимов муттаҳидшавии миллии тоҷиконро яке аз усулҳои асосии татбиқи ғояи ваҳдати миллӣ дониста, онро ба се давра тақсим мекунад: давраи аввал — солҳои 1991–1997; давраи дуюм — солҳои 1997–2006; ва давраи сеюм, ки аз соли 2006 то имрӯзро дар бар мегирад.[1]

Ҳамин тавр, имрӯз дар байни ҷомеаҳои башарӣ Тоҷикистон аз зумраи давлати амн ва рушдкарда шинохта мешавад, ки дар ин самт саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари оқилу дурандеш, таҳаммулгаро ва мардуми соҳибзавқу ободкор ва созандаю ваҳдатсолори тоҷик беназир аст.

Дар тақвияти таҳлил ва муқоисаи ин нуктаи назарҳо чунин хулоса баровардан ба маврид аст:

– якум, таърихан андешаи миллии тоҷикон дар замони давлатдории миллии муосир аз фарҳанги бузурги ориёӣ маншаъ гирифта, тавассути он ба фарҳанги ҷаҳонӣ ворид шудааст. Аз ин рӯ, дар ташаккул ва тавсеаи фарҳангу тамаддуни халқҳои мухталифи ҷаҳони мусоир ҷойгоҳи намоёни худро ишғол менамояд.

– дуюм, эҳёи фарҳанг ва таваҷҷуҳ додан ба андешаҳои фалсафӣ ва ахлоқии гузаштагон таҳкимбахши ваҳдати миллӣ ва устувории он ва рушди ҳаёти маънавии ҷомеа гардид. Зеро: «фарҳанг василаи пайвандгари андешаи дирӯзу имрӯз ва фардои миллат буда, воситаи муҳими ҳастии он дар таърихи башарӣ қарор мегирад».[2] Ё худ: «Истиқлоли давлатӣ ба мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки мактаби далатдории миллии худро рушд дода, модели муосирро озодона интихоб намояд. Маҳз дар ҳамин давра заминаи

[1] Шозимов, П. Муттаҳидшавии миллии тоҷикон: масъалаи айниятёбӣ /Дар китоби «Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ». - С.97.
[2] Самиев, А. Андешаи миллӣ – фалсафаи Ваҳдат ва эҳёи Тоҷикистон…- С. 36.

устувори сиёсӣ ва ҳуқуқии сохти нав, давлати демократии дунявии ҳуқуқбунёд гузошта шудаанд».[1]

– сеюм, дар арсаи давлатдории миллии муосир саҳми бузурги ҳамватанон бо ташаббус ва ибтикороти бевоситаи созандаю оқилонаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ки дар заминаи андешаҳои ахлоқию инсонгароии ниёкон ташаккул ёфтааст.

Дар натиҷа, Истиқлоли давлатӣ: «...на танҳо барои тоҷикони Тоҷикистон, балки барои тамоми тоҷикзабонон, хусусан барои ҳамаи онҳое, ки новобаста аз макон ва ҷойи зист худро мансуб ба миллати тоҷик меҳисобанд, дастоварди бузурги сиёсӣ гардид. Бо шарофати Истиқлол забони тоҷикӣ ба феҳристи забонҳои давлатҳои мустақили ҷаҳон ворид шуд, ва заминаҳои сиёсӣ барои шинохти миллати тоҷик ҳамчун як халқи дорои тамоми аломатҳои миллати таърихӣ фароҳам омад. Ҳамзамон, дар доираи ориёшиносӣ ва эронишиносии муосир, шохаи нави тоҷикшиносӣ мавқеи расмӣ ва мустақилро пайдо кард».[2]

---

[1] Олимов, К. Симои сиёсӣ ва фарҳангии Пешвои миллат [Матн]/Олимов К. – Душанбе, 2021. – 167с.- С.2.
[2] Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. – С 5.

ХУЛОСА

Этика шохаи амалии илмҳои фалсафӣ мебошад. Дар ибтидо таҳти ин мафҳум мақоми сукунати муштарак (хона, манзили инсонӣ, лонаи дарандагон, ошёни парандаҳоро мефаҳмиданд. Баъдан ин вожа, асосан, барои ифодаи сиришти устувори ягон падида, расму оин, урфу одат, мизоҷе мавриди истифода қарор гирифт.

Ахлоқ – қолаби рафтор, эҳсосот ва афкорест, ки ҷомеа пешорӯйи инсон мегузорад. Зеро, маънавиёти интеллектии инсон аз ду қисмати муҳимтарин – хирад ва хулқу хӯ иборат аст. Хирад ба худ-тафаккур ва хотира, феълу хӯ бошад–эҳсосот, иродаро шомил мегардонанд. Этика дар фарқият аз одоб дар бисёр мавридҳо табиӣ шаклгиранда, чун фаъолияти бошууронаи маънавӣ – назариявӣ падидор мегардад. Аммо аз лиҳози назариявӣ он бисёр масоили амалиеро ҳал мекунад, ки дар ҳаёт пешорӯӣ инсон пайдо мешаванду бо мушкилиҳои қарз, виҷдон, некӣ, бадӣ, маънии ҳаёт ва ғайра иртибот доранд.

Этика баъзе ҳақиқатҳои ба мо ҳадсӣ, ошкоршавандаро дар бораи арзишҳои ахлоқу одоби ақлонӣ андеша рондан ба риштаи фаҳму дарк мекашад, инкишоф медиҳад ва расмӣ мегардонад, тахминҳои ҳадсӣ (интуитивӣ) – ро илман асоснок менамояд. Аз ин рӯ, вобаста ба мазмуни таҳқиқот ва натиҷаҳои бадастовардаҳои илмӣ нуктаҳои зеринро ба шакли хулоса пешниҳод менамоем:

1. Таърихан, ақлоқ дар баробари тадбири манзил ва сиёсат аз шохаҳои илми амалӣ ба ҳисоб рафта, масоили марбут ба рафтор, кирдор, хулқу хӯй, муносибатҳо ва робитаҳои иҷтимоии инсонро меомӯзад. Меъёр ва қоидаҳои он танзимкунандаи расму оин, ҷашну маросим ва тартиби баргузории онҳо дар ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Мавзуи меҳварии он аз се рукни асосии ахлоқи зардуштия: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек сарчашма гирифта, дар тамоми марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ, хусусан ҷомеаи муосир баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои дигари ахлоқӣ дар доираи талаботи ин амалҳои шоиста роҳандозӣ карда мешаванд. **[1-М]**

2. Сосониён дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ тӯли зиёда аз 400 сол давлатдорӣ намуданд. Онҳо ворисони империяи Ҳахоманишҳо, меросбарони анъанаи пешгузаштагони худ мебошанд. Дар низоми давлатдорӣ принсипи дунявиятро қабул карда, баробарии иҷтимоиро новобаста аз халқият, нажод, дину мазҳаб таъмин намуданд. Арзу доди мардумро сари вақт шунида, одилона ҳаллу фасл менамуданд ва шахсони донишманду кордон ва содиқ ба касбро ба вазифаҳои давлатӣ, ба аъзои шӯроҳои амалкунанда, масъул мекарданд. Ба ҳар як табақаи иҷтимоӣ сабукиҳоро дар пардохти андоз ва имтиёзҳоро барои ҳавасмандгардонӣ ҷиҳати иҷрои самараноки кор, муайян намуданд. Оини ахлоқмеҳварии маздаясноро ба мақом дини расмӣ эътироф карданд. Китоби муқаддаси «Авесто», ки дар давраи Ҳахоманишиҳо дар 12 ҳазор пусти гов бо ҳуруфи тилло навишта шуда, аз ҷониби Искандари Мақдунӣ сӯзонида шуда буд, аз нав гирдоварӣ карда, дар шакли китоб ба нашр расониданд ва бо ин ибтикори нек барои зинда доштани меросии хаттии гузаштагони худ саҳми назаррас гузоштанд. Бо вуҷуди ин, нисбат ба динҳои дигар: насронию яҳудӣ ва буддоӣ эҳтиромро қойил буданд. Зеро дар баробари мардумони тоҷику форс дар минтақаҳои тобеи сулолаи Сосониён масеҳиён, яҳудиён ва буддоиҳои зиёд зиндагӣ мекарданд ва ғайра. **[1-М]**

3. Дар баробари рушди ҳаёти моддӣ подшоҳони сосонӣ барои ташаккул ва таҳаввули соҳаи маънавӣ ҷомеа низ таваҷҷуҳи хосса додаанд. Аз ҷумла, ба мисли шоҳони пешини худ барои аҳли илму фарҳанг ҷиҳати интишору омӯзиши илмҳо шароити хуберо муҳайё карда, донишмандони соҳаҳои гуногуни илмро барои ҷамъоварии мавод ва тарҷума намудани онҳо ба забони паҳлавӣ ба кишварҳои Ҳинду Рум сафарбар менамуданд. Чунин шеваи коргузорӣ боис гардид, ки дар давраи Сосониён як қатор марказҳои илмӣ-фарҳангӣ таъсис дода шаванд, ки маъмултаринаш мактаби Гунди Шопур мебошад, ки баъдан номи Академияи Гунди Шопурро гирифт. «Донишу хирад аз шамшер зӯртар аст», ки шиори донишмандони ин маркази илмӣ-фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт, гувоҳӣ аз он медод, ки ин Академия аз як тараф, урдугоҳи ҷангӣ набуда, балки як маркази рушди ахлоқ, илму фарҳанг,

таълиму тарбияи мутахассисон, таҳияву таълифи китобҳои илмии соҳавӣ, баргардониши китобҳои арзишманди илмӣ-фалсафии мутафаккирони аҳди антиқа ва навиштани тафсиру тавзеҳот ба онҳо мебошад. Аз тарафи дигар, ифодаи фазилати баланди ахлоқӣ доштан ва дар доираи меъёрҳои адолати иҷтимоӣ идора кардани ҷомеаро аз ҷониби подшоҳони сулолаи Сосониён дорад. Асоси пешрафту тараққии ҳар кишвар илму дониш аст, на зӯрию зарби шамшер. **[3-М]**

4. «Корномаи Ардашери Бобакон» – ёдгории хаттии хусусияти асотиридошта набуда, балки инъикоскунандаи воқеияти замон, низоми идоракунии давлатии шоҳони сосонӣ мебошад. Он ба сифати сарчашмаи муътамади таърихӣ барои таҳияи рисолаҳои сиёсӣ, ахлоқи давлатдорӣ ба мутафаккирон ва донишмандони марҳилаҳои минбаъда нақши бориз гузошт. Аз ин рӯ, мавзуи меҳварии ёдгории хатии мазкурро масъалаи ахлоқ, аз ҷумла муборизаи некӣ ба бадӣ, рӯшноӣ бар торикӣ, адолат бо беадолатӣ, дониш бо бедонишӣ ва ғайра, ки аз оини маздаясно маншаъ гирифтааст, ташкил медиҳад. **[2-М]**

5. Тавсифи мафҳуми ахлоқ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ мавзуи меҳварии мероси хаттии бостонии мардуми тоҷику форс мебошад. Ин мероси хаттиро достонҳо, андарзномаҳо, катибаҳо, қитъаҳо ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, мутолиа ва таҳқиқи онҳо метавонад хонандаро барои ба даст овардани маълумоти зарурӣ, ба ҷустуҷӯи сарчашма, маводи муътамад ҳидоят намояд, то арзишҳои ахлоқии ин ёгориҳои хаттиро дар фаъолияти рӯзмарра, ҳалли масъалаҳои пайдошуда бомақсад истифода барад. **[2-М]**

6. Дар маҷмуъ, Эронзамин дар давраи давлатдории Сосониён, бо ташаббус ва ибтикори бевоситаи подшоҳони сосонӣ ба як маркази фарҳангӣ ва тамаддуни дунёи қадим табдил меёбад. Зеро, аз як тараф, баъди аз ҷониби император Юстиниан баста шудани мадрасаи фалсафии Афина давлати Сосониён ба паноҳгоҳи донишмандон, табибон, ситорашиносон, табиатшиносон ва мутахассисони дигар соҳаҳои ҷамъиятии Юнон табдил меёбад. Аз тарафи дигар, Ҳиндустон низ захираҳои адабӣ ва фалсафии худро

ба Эрон мефиристад. Дар натиҷа давлати сосониён ба як давлати пуриқтидори ҷаҳонӣ мубаддал гардида, сиёсати дар пояи адл ба роҳ мондани давлатдории подшоҳонаш идеали давлатдории подшоҳони сулолаҳои баъдина мегардад. **[4-М]**

Дар замони имрӯза низ низоми давлатдории миллии мо дар заминаи фарҳанги волои ҷомеадорӣ, адлгустарӣ, инсонмеҳварӣ, башардӯстонаи гузаштагони худ якҷоя бо омезиш додани арзишҳои ҷомеадории муосир ба роҳ монда шудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки аз мактаби ахлоқӣ ва ваҳдатсолории гузаштагон таҷриба андӯхтааст, аз оғози давлатдорӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима дода, фирориёнро ба минтиқаи зисти худ баргардонид. Сулҳу субот ва ризоияти миллиро, ки асоси пешрафт ва рушди кишвар мебошанд, барқарор намуд, якпорчагию ваҳдати миллӣ, амнияти мардумро дар ҷумҳурӣ таъмин кард. Ба рағми тоҷикситезиҳои дохиливу хориҷӣ бо камоли ҷасорат ва зиракӣ миллати тоҷикро бо он ҳама сармояҳои бузурги фарҳангии гузашта ва тавонмандиҳои кунуниаш дар бунёди давлати демократӣ муаррифӣ кард ва ғайра.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Ахлоқ ҳамчун ҷузви фалсафаи амалӣ дар баробари манзилдорӣ ва сиёсати мудун масъалаи инсон, шинохти моҳияти ӯ, афъолу аъмол, муносибатҳои инфиродӣ, иҷтимоӣ, оилавӣ ва ғайраро меомӯзад. Бо қоидаҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ танзимкунандаи рафтор, кирдор, амал ва муносибатҳои инсонҳо дар ҷомеа мебошад. Бинобар ин, таълими он ба сифати фанни таълимӣ дар зинаҳои мухталифи муассисаҳои таҳсилотии кишвар, вобаста ба хусусиятҳои синну солии таҳсилгирандагон ба эътибор гирифта шавад.

2. Эҳёи расму оин ва ҷашну маросимҳои ҷавҳари ахлоқидошта барои ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқии насли наврас ва ҷавон, худогоҳию худшиносӣ, тақвияти ҳувияти миллии онҳо, рушд ва муаррифии арзишҳои фарҳанги миллӣ дар арсаи ҷаҳонишавӣ ва аз байн рафтани тамаддунҳо зарур ва тақозои талаботи замон мебошанд.

3. Таҳқиқ ва дастраси васеи аҳолии кишвар гардонидани мероси хаттии ниёкон ва мушаххас нишон додани тобишҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва инсонгароии ёдгориҳои меросмонда барои ташаккули тафаккур ва тақвияти андешаи миллӣ мусоидат мекунанд. Инчунин, маводи диссертатсия метавонад ба муҳаққиқони ҷавон, олимони соҳаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ ҷиҳати таҳияи диссертатсияҳо, таҳияи китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ ва ғайра мавриди истифода гардад.

4. Давлати Сосониён дар пояи истифодаи аслҳои ахлоқии зардуштия: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ба тамаддуни ҷаҳонӣ табдил дода шуд. Дар баробари ин, принсипҳои таъмини адолати иҷтимоӣ, баробарии иҷтимоӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои сокинони кишвар моделҳои асосии идораи давлат ба ҳисоб рафтанд. Аз ин рӯ, мактаби давлатдории онҳо метавонад ба масъулини идораҳои давлатӣ, ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ ва дигар мақомоти идоракунии ҷомеаи муосири Тоҷикистон ҷиҳати барқарор доштани рукнҳои адолати иҷтимоӣ, таъмин кардани баробарии иҷтимоии тамоми аҳолии қишрҳои ҷомеа, таъмини амнияту суботи кишвар, рушди илму маориф, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, рушд додани корҳои ободкорию созандагӣ, дар маҷмуъ, татбиқи ҳадафҳои стратегии ҷомеа мусоидат намояд ва ғайра.

5. Муҳаббат ба ватан, ҳисси масъулиятшиносӣ, садоқат ба касб, ҳимояи марзу бум, эҳтиром гузоштан ба муқаддасоти миллӣ, эҳёи арзишҳои фарҳангӣ ва ғайра аз унсурҳои муҳимми давлатсозӣ ба ҳисоб мераванд, ки онҳоро аз қадим, хусусан дар аҳди Сосониён мардуми тоҷик тарғибу ташвиқ мекарданд. Ин идеяҳои ватандорӣ бояд дар шароити пуртаззоди муосир баҳри пойдории давлат ва амну суботи он идеали асосии шаҳрвандон қарор гирад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

[1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

[2]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (Қонуни ҶТ аз 15.03.2016 №1294, аз 17.05.2018 №1532, аз 04.04.2019 №1594, аз 08.06.2022 №1885, аз 24.12.2022 №1938).

[3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №6, мод. 428; с. 2008, №6, мод. 448; с. 2010, №7, мод. 568; Қонунҳои ҶТ аз 30.05.2017 с., №1428; аз 28 https://vk.com/@ruzgor786. Таърихи мурочиат: 30.08.2023.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

[4]. Абаев, В.И. Миф и история в Гатах Зороастра. [Текст]: /*В.И. Абаев* – М., 1974. – 211с.

[5]. Абдуллоев, Ш. Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ. (Афкори динию фалсафӣ ва ислоҳотии Аҳмади Дониш). [Матн] /*Ш. Абдуллоев*. – Душанбе, 1994. – 150с.

[6]. Абдуллозода, Х.Ф. Абӯмаҳмуди Хуҷандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик [Матн]: /*Х.Ф. Абдуллозода*. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2005. – 440 с.

[7]. Абӯалӣ ибни Сино. Рисола андар ахлоқ. [Матн]: /*Абӯалӣ ибни Сино* //Авранг №1. – Душанбе, 2001с. – С. 62–69.

[8]. Абӯалӣ ибни Сино. Тадбири манзил [Матн]: /*Абӯалӣ ибни Сино* //Осор. Ҷ.4. – Душанбе, 2007. – С.24–25.

[9]. Абӯнасри Фороби. «Иҳсо-ул-улум»/[Матн]: /*Абӯнасри Фороби* /Пажӯҳиш, таҳияи матн, таълиқот ва тавзеҳоти Самиев Б.Ҷ. Матбааи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. – Душанбе, 2020. – 64с.

[10]. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001. – 792с.

[11]. Авеста: Избранные гимны. Из Видевдата. [Текст]: /Пер. С авест. И.И. Стеблин-Каменского. – М.1993. -205с.

[12]. Авдиев, В.И. История древнего Востока. -2-е изд. [Текст]: /*В.И. Авдиев* /Пер. с. Араб. и доп. – М., 1953. – 758с.

[13]. Айни, С. Таърихи инкилоби фикрӣ дар Бухоро. [Матн] /*С. Айни*. – Д., 2005. – 400с.

[14]. Аль-Фараби. Афоризмы государственного деятеля//Социально-этические трактаты. [Текст]: /*Аль-Фараби.* – Алма-Ата, 1973. – 436с. – С.179.

[15]. Амирхон Ш.Т. Фалсафаи амалии Қудбиддини Шерозӣ [Матн]: Душанбе: «ЭР – граф», 2022. – 368с.

[16]. Андарзномаи Озарбоди Маҳраспандон. [Матн]: Аз китоби «Мероси хаттии бостон». – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[17]. Андарзи Хусрави Каводон. [Матн]: Аз китоби «Мероси хаттии бостон». – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[18]. Андарзи марди доно ба писари хеш. [Матн]: Аз китоби «Мероси хаттии бостон». – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[19]. Аристотель. Политика. Сочинения: В 4-х т. [Текст]: /*Аристотель.* – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С. 128.

[20]. Арзонӣ, Муҳаммад Акбар. Тибби акбар. [Матн] /*Арзонӣ Муҳаммад Акбар.* Ҷ.1–2. – Теҳрон: Ибни Сино, 1379. – Ҷ.1. – 1073 с; – Ҷ.2. -1042 с.

[21]. Асрорӣ, М. Масъалаи фазилати инсон дар осори мутафаккирони тоҷик. [Матн]: /*М. Асрорӣ.* – Душанбе, 2022. – 176с.

[22]. Атои, У. Паёмбари ориён. Решаҳои эронӣ дар қисмҳои ҷаҳонӣ. [Матн]: /*У. Атои.* – Теҳрон, 1386. – 270с.

[23]. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. [Матн]: /*Аҳмади Дониш.* Китоби 2. – Душанбе: «Дониш», 1989. – 344с.

[24]. Аёткори Зарирон. [Матн]: /Тарҷумаи М. Муин. – Теҳрон, 1348. – 361с.

[25]. Баҳор, М. Пажӯҳише дар асотири Эрон. [Матн]: /*М. Баҳор.* – Теҳрон, 1362. – 423с.

[26]. Бартольд, В.В. Иран: Исторический обзор. [Текст]: */В.В. Бартольд.* – Ташкент, 1926. – 324с.

[27]. Бартольд, В.В. Сочинения. [Текст]: */В.В. Бартольд* – М.1971. Т.2. – 662с.

[28]. Беляев, Е.А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. [Текст]: */Е.А. Беляев.* – М., 1966. – 276с. – С.195.

[29]. Бенвенист, Э. Дини эронӣ. [Матн]: */Э. Беневист.* – Табрез, 1350. – 244с.

[30]. Бердиев, Ш.П. Этические проблемы зороастризма. [Текст]: /*Ш.П. Бердиев.* – Душанбе, 2022. – 132с.

[31]. Бердиев, Ш.П., Шомуродов, Б.Б. Этика [Матн]: / *Ш.П. Бердиев, Б.Б. Шомуродов.* – Душанбе, 2016. – 528с.

[32]. Бердяев, Н.А. Маънои таърих [Матн]: /*Н.А. Бердяев.* – М., 2002. – 232с.

[33]. Бертельс, Е.Э. Отрывки из Авесты. [Текст]: */Е.Э. Бертельс.* //Восток: Журнал литературы, науки и искусства. – М., Л., 1924. – 22с.

[34]. Бойс, М. Зороастрийцы. Верованыя и обычаи. [Текст]: */М. Бойс.* – М., 1987. – 301с.

[35]. Берунӣ, А. Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд. [Матн]: */А. Берунӣ.* – Лейпциг, 1925. – С.139.

[36]. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия. [Матн]: */А. Берунӣ* – Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с. – С.27.

[37]. Библер, В.С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. [Текст]: */В.С. Библер*. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.

[38]. Богоутдинов, А.М. Очерки по истории таджикской философии [Текст]: */А.М. Богоутдинов*. – Душанбе: Таджик Госиздат, 1961. – С.264–308.

[39]. Бородай, Т.Ю. Платон//Античная философия: Энциклопед. Словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – С. 565–574.

[40]. Бундаҳишн. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]: – Ҷ.1. – Д., 2014. – 478с.

[41]. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. [Матн]: – Душанбе, 2015. – 280с.

[42]. Гафуров, Б. Цибувидзе, Д. Александр Македонский и Восток. [Текст]: */Б. Гафуров, Д. Цибувидзе*. – М., 1980. – С. 200.

[43]. Гердер, И.Г. Идеи к философии истории человечества. [Текст]: /И.Г. Гердер. – М., 1977. – С. 477.

[44]. Геродот. История. [Текст]: /*Геродот*. Кн.1. – М., 1972. – С. 178–206.

[45]. Ғазолӣ, М. Насиҳат-ул-мулук [Матн]: /*М.Ғазолӣ.* – Душанбе, 1993. – 144с.

[46]. Ғафуров, Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. [Матн]: */Б.Ғафуров.* – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 72.

[47]. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. [Матн]: */Б.Ғафуров*. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976с.

[48]. Дандамаев, М.А. Вавилонские письцы. [Текст]: /*М.А. Дандамаев.* – М.: Наука, 1983. – С.14–16.

[49]. Дандамаев, М.А. Политическая история Ахеменидтской державы. [Текст]: /*М.А. Дандамаев*. – М., 1985. – 320с.

[50]. Дандамаев, М.А, Луконин, В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. [Текст]: */М.А. Дандамаев, В.Г. Луконин.* – М.: Наука, 1980. – 416с.

[51]. Дармстетер, С.И. Тафсири Авесто ва тарҷумаи Готҳо. [Матн]: */С.И. Дарместетер.* – Теҳрон, 1348. – 353с.

[52]. Девонақулов, А. Аҳмади Дониш мураббии инсон//Дар китоби Наводир-ул-вақоеъ. [Матн]: */А. Девонақулов.* Қисми 2. – Душанбе, 1989. – С.3–19.

[53]. Диллень, Э. Дуализм в Авесте. [Текст]: */Э. Диллень,* – СПб., 1881. – 247с.

[54]. Добльхофер, Э. Знаки и чудеса. Рассказы о том, как были дешифрованы забытые письмена и языки. Пер. с. нем. и предисл. акад. В. Струве. [Текст]: */Э. Добльхофер,* – М., Изд. Вост. лит, 1963. – С.8–9.

[55]. Додхудоев Х. Философия крестьянского бунта. [Текст]: */Х. Додхудоев,* – Душанбе, 1987. – 316с.

[56]. Доисламские верования. [Текст]: – Душанбе, 1986. – 127с.

[57]. Дониш, А. Рисола дар назми тамаддун ва таъовун [Матн]: */А. Дониш.* – Д., 1972. – 98с.

[58]. Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ [Матн]: */А. Дониш.* – Душанбе, 1988. – Кит. 1. – 287с.

[59]. Дониш, А. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития [Матн]: */А. Дониш.* – Душанбе, 1992. – 98с.

[60]. Дрезден, М. Мифология древнего Ирана / Мифология древнего мира. [Текст]: */М. Дрезден.* – М. 1977. – 232с.

[61]. Дӯстхоҳ, Ҷ. Авесто. [Матн]: */Ҷ.Дӯстхоҳ.* – Теҳрон, интишороти «Марворид», 1377. – 792с.

[62]. Дьяконов, М.М. Очерки истории древнего Ирана. [Текст]:

[63]. */М.М. Дьяконов.* – М. 1961. – С.260.

[64]. Дюшен-Гийемен. Зардушт ва ҷаҳони ғарб. [Матн]: */Дюшен-Гиймен.* – Теҳрон, 1350. – 187с.

[65]. Ёдгори Бузургмеҳр. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]: – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[66]. Зиёев, И.Ғ., Зиёева, З.И. Ахлоқ ва Зебоишиносӣ [Матн]: */И. Ғ. Зиёев, И.З. Зиёева. – Душанбе, 2019. – 480с.*

[67]. Зиёзода, И.Ғ. Ахлоқ. [Матн]: */И. Ғ. Зиёзода. – Душанбе, 2020. – 328с.*

[68]. Зикирзода, Ҳ. Консепсияи озодӣ ва фармонбардорӣ (итоат) дар фалсафаи машшоияи шарқӣ [Матн]: */Ҳ. Зикирзода.* – Душанбе, 2023. – 380с.

[69]. Зоҳидов Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX. [Матн]: */Н. Зоҳидов.* – Хуҷанд: Нури маърифат, 2004. – 402с.

[70]. Ибн-ал-Балхӣ. Форснома. [Матн]: */Ибн-ал-Балхӣ.* – Душанбе, 1989. – 214с.

[71]. Ибни Сино. Осори мунтахаб [Матн]: */Ибни Сино* //Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Шуъбаи фалсафа. – Душанбе: Ирфон, 1983, Ҷ.2. – 650с.

[72]. Ибни Сино. Осор. [Матн]: */Ибни Сино* Ҷ.1. – С.576.

[73]. Ибни Муқаффаъ, Абдуллоҳ. ал-Адаб ал-ваҷиз ли-л-валад-ас-сағир. Тарҷумаи Хоҷа Насируддини Тӯсӣ. [Матн]: */Ибн Муқаффаъ.* Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Ғуломҳусайни Оҳанӣ. – Теҳрон: Донишкадаи адабиёти Исфаҳон, 1340. – 118с.

[74]. Иброҳим Пури Довуд. Ясна. [Матн]: */Иброҳим Пури Довуд.* – Ҷ.1. – Теҳрон, 2536.

[75]. Иброҳим Пури Довуд. Яштҳо. [Матн]: */Иброҳим Пури Довуд.* Ҷ.2. – Теҳрон, 1377. – 287с.

[76]. Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. [Текст]. – Москва, 1991. – 192с.

[77]. Исоев, М. Ҳикмати амалии Мискавейҳ. [Матн]: */М. Исоев.* – Душанбе, 2003. – С. 22.

[78]. Истахрӣ. Масолик ва мамолик. Бо кӯшиши Эраҷи Афшор. [Матн]: */Истахрӣ.* – Теҳрон 1373/1994. – С.60.

[79]. История всемирной литературы [Текст]: – Т.1. – М.: Наука, 1983. – С. 63–64.

[80]. История Ирана. [Текст]: /Под редакцией Иванова, М.С. – Москва, 1977. – 321с.

[81]. История таджикской философии с древнейших времен до XV в. [Текст]: – Душанбе, 2010. – С.234.

[82]. Истрин, В.А. Возникновение и развитие письма [Текст]: В.А. Истирин. – М., 1965. – С.351.

[83]. Исҳоқӣ, Ю., Тоҷиев, Я. Таърихи мухтасари тибби тоҷик. [Матн]: /*Ю. Исҳоқӣ, Я. Тоҷиев.* – Душанбе, 1993. – С.120.

[84]. Исҳоқӣ, Ю.Б., Тоҷиев, Я. Таърихи тиб. [Матн]: /*Ю. Исҳоқӣ, Я. Тоҷиев.* – Душанбе, 1997. – С.60.

[85]. Каган М.С. Ҷеловеческая деятельность [Текст]/М.С. Каган. – М. 1974. – 331с.

[86]. Калила ва Димна (Аз рӯйи «Анвори Суҳайлӣ» – и Ҳусайн Воизи Кошифӣ). [Матн]: – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2019, 316с.

[87]. Кант, И. Осори мунтахаб (дар 8 ҷилд) [Матн]: И. Кант. Ҷилди 7. – М. 1994. – С.6.

[88]. Катибаи «Маншури Куруши Ҳахоманишӣ». Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]. – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[89]. Катибаҳои Суиз. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[90]. Катибаи Ардашери Попакон. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]. – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 478с.

[91]. Кессиди, Ф.Х. Философские и этические проблемы человека. [Текст]: /*Ф.Х. Кессиди.* – М., 1994. – 275с.

[92]. Климова, О.В. История письма. [Текст]: О.В. Климова. – Екатеринбург, 2009. – С.95.

[93]. Корномаи Ардашери Бобакон. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]. – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 477с.

[94]. Красицкий, Ян. Бог, человек и зло. [Текст]: /Ян Красицикий. – М. 2009. – 371с.
[95]. Кристенсен, А. Корномаи шоҳон. [Матн]: */А. Кристенсен.* – Теҳрон, 1368. – 176с.
[96]. Кристенсен, А. Эрон дар замони Сосониён. [Матн]: */А. Кристенсен.* – Теҳрон, 1336. – 248с.
[97]. Кристенсен, А. Маздопарастӣ дар Эрони қадим. [Матн]: */А. Кристенсен.* – Теҳрон, 1338. – 312с.
[98]. Кристенсен, А. Мулоҳизот дар бораи қадимтарин худои ойини зардуштӣ. [Матн]: */А. Кристенсен.* – Теҳрон, 1336.
[99]. Кристенсен, А. Ахлоқ дар замони Сосониён. [Матн]: */А. Кристенсен.* – Теҳрон, 339. – 289с.
[100]. Қифтӣ. Таърих-ал-ҳукамо. [Матн]: */Қифти.* – Теҳрон, 1348. – С.216.
[101]. Қурбон, И. Дар дуроҳаи фано ва эҳёи миллати қадим. [Матн]: */И.Қурбон.* – Душанбе, 2007. – С. 169.
[102]. Лопаткин, Р.А. Религиозный экстремизм //Политическая энциклопедия. В. 2 т. [Текст]: */Р.А. Лопаткин.* – М: «Мысль», 2000. – 386 с.
[103]. Луғати фалсафии энсиклопедӣ. [Матн]. – М., 1983. – С.292–293.
[104]. Луконин, В.Г. Иран в эпоху первых Сасанидов. [Текст]: */В.Г. Луконин.* – Л., 1961. – 323с.
[105]. Мавлоно Абдулкаломи Озод. Куруши Кабир-Зулқарнайн. [Матн]: Мавлоно Абдулкаломи Озод. [Матн]: / *Мавлоно Абдулкаломи Озод. – Д., 2019. – 240с.*
[106]. Маркс, К., Энгельс, Ф. Асарҳо. [Матн]: */К. Маркс, Ф. Энгелс.* – Ҷ. 28. – С. 221–222.
[107]. Машкур, Ҷ. Таърихи Эрони бостон. [Матн]: */Ҷ. Машкур.* – Теҳрон, 1347. – 214с.
[108]. Маҷидов Ҳ., Нозимов О. Нуҷум (китоби дарсӣ барои синфи 11). [Матн]: */Ҳ. Маҷидов, О. Нозимов*. – Душанбе, 2016. – С.53.

[109]. Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии экстремизми динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва воситаҳои пешгирии он [Матн]/ Н.Д. Маҳмадизода. Монография. – Душанбе, 2022. – 324с.

[110]. Маҳмадов, А.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн]: А.Н. Маҳмадов. Китоби дарсӣ. – Душанбе. 2010. – С. 391.

[111]. Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Иборат аз чаҳор қисм. Қисми аввал. – Душанбе, 2016. – 292с.

[112]. Межуев, В.М. Диалог между цивилизациями как философская проблема [Текст]: В.М. Межуев // М.: МГУКИ, 2004.

[113]. Мену хирад. Аз китоби «Мероси хаттии бостон». [Матн]. – Ҷ.1. – Душанбе, 2014. – 478с.

[114]. Мероси хаттии бостон. [Матн]. – Душанбе: Нашриёти Бухоро. 2014. – 477с.

[115]. Меҳрин, М. Тамаддуни Эрони бостон. [Матн]: М. Меҳрин. – Теҳрон, 1345. – С.30–31.

[116]. Мирбобоев, М. Ахлоқи ҷавонмардӣ [Матн]: /М. Мирбобоев. – Хуҷанд 2020. – С. 289.

[117]. Мирбобоев, М. Этика Джалоли [Текст]: /М. Мирбобоев. – Душанбе, 1091. – С. 97.

[118]. Музаффарӣ, М. Антропология. [Матн]: /М. Музаффарӣ. – Душанбе, 2009. – С. 23.

[119]. Муртазо, Р. Таърихи иҷтимоии Эрон. [Матн]: /*Р. Муртазо.* – Теҳрон, 256с. – С.121.

[120]. Мӯъминзода, Ҳ. Зардушт ва ойини ӯ. [Матн]: /*Ҳ.Мӯъминҷонов*. – Душанбе, 1997. – 186с.

[121]. Мӯъминҷонов, Ҳ. Тӯрон – гаҳвораи тамаддуни ориёӣ. [Матн]: /*Ҳ.Мӯъминҷонов*. – Душанбе, 2004. – 297с.

[122]. Муминджанов, Ҳ. Философские проблемы Зороастризма. [Текст]: /*Ҳ.Мӯъминджонов.* – Душанбе, 2000. – 244с.

[123]. Муҳаммад, М. Фарҳанги эронии пеш аз ислом ва осори он дар тамаддуни исломӣ ва адабиёти арабӣ. [Матн]: */М. Муҳаммад.* – Теҳрон, – 1374. – С.61.

[124]. Мумтаҳан, Ҳ. Наҳзати шуубия. [Матн]: */Ҳ. Мумтаҳан.* – Теҳрон, 1992. – С. 188.

[125]. Муҳаммадӣ А. Фалсафаи фарҳанг [Матн]: Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олӣ/*Муҳаммади А.* – Душанбе: Ирфон, 2020. – 368с. – С.14–15.

[126]. Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ. Шинохт аз дидгоҳи илмӣ ва аз дидгоҳи қуръонӣ [Матн]. *Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ.* – Теҳрон. Фарҳанги исломӣ. 1360. – С.176.

[127]. Назар, М.А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалишавии он дар ҳаёти ҷамъиятӣ. [Матн]: *М.А. Назар*. – Душанбе: «Илм», 2022. – 320с.

[128]. Назариев, Р.З., Шомуродов, Б.Б. Таърихи дин [Матн]: */Р.З. Назариев, Б.Б. Шомуродов.* – Душанбе, 2022. – 318с.

[129]. Назариев, Р.З. Фалсафа [Матн]: */Р.З. Назариев,* – Душанбе, «Д.Д.О.Т», 2023. – 473с.

[130]. Новая философская энциклопедия. В 4-х т. Т.3. – М.: «Мысль», 2010. – С. 348.

[131]. Нуралиев, Ю. Медицина эпохи Авиценны. [Текст]: /*Ю. Нуралиев.* – Душанбе, 1981. – 192с.

[132]. Нуралиев, Ю.Н., Додалишоев, Ҷ. Гиёҳномаи Абӯмансури Муваффақ. [Матн]: /*Ю.Н. Нуралиев, Ҷ. Додалишоев*. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 4–12.

[133]. Нуралиев, Ю. Медицина эпоху Мухаммада ал-Хоразми//Хоразм и Мухаммад ал-Хоразми в мировой истории и культуре. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 187–195.

[134]. Нурулҳақов, Қ. Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он [Матн]/Қ. Нурулҳақов. – Душанбе, 2018. – 147с.

[135]. Озодармакӣ, Т. Андешаи иҷтимоии мутафаккирони мусулмон аз Форобӣ то Ибни Халдун. [Матн]: Т. Озодармакӣ. – Суруш. – Теҳрон, 1376. – С. 234–235.

[136]. Олимов, К. Симои сиёсӣ ва фарҳангии Пешвои миллат [Матн]/К. Олимов. – Душанбе, 2021. – 167с.

[137]. Олимов, К.О. Назаре ба фалсафаи иҷтимоии зардуштия. [Матн]: */К.О. Олимов.* – Душанбе, 1999. – 86с.

[138]. Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию. [Текст]: /*И.М. Оранский.* – Москва, 1960. – 234с.

[139]. Оштиёнӣ, Ҷ. Зардушт. Маздаяснва ва ҳукумат. [Матн]: /*Ҷ. Оштиёнӣ.* – Мюнхен, 1984. – 224с.

[140]. Оштиёнӣ, Ҷ. Эрон дар замони Сосониён. [Матн]: /*Ҷ. Оштиёнӣ.* – Теҳрон, 1336. – 248с.

[141]. Оштиёнӣ, Ҷ. Маздопарастӣ дар Эрони қадим. [Матн]: /*Ҷ. Оштиёнӣ.* – Теҳрон, 1338. – 312с.

[142]. Оштиёнӣ, А.И. Шарҳи ҳоли Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ. Ба эҳтимоми Абдулкарими Ҷурбузадор. [Матн]: /*А.И. Оштиёнӣ.* – Теҳрон: Асотир, 1382. – 125с.

[143]. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV – веках. [Текст]: /*И.П. Петрушевский.* – Л., 1966. – 234с. – С.44.

[144]. Платон. Сочинение. В 3-х томах. [Текст]: /*Платон.* – М.: Мысль, 1973. – Т3 (1). – С.22–23.

[145]. Платон. Диалоги. – М.: Мысль, 1986. – С.431.

[146]. Пигулевская, Н.В. Идея равенства в учении маздакитов//Из истории социально-политических идей. – М.: Изд-во АН СССР, 1995. – С.98.

[147]. Разӣ, А. Ганчинаи таърихи Эрон. [Матн]: /*А. Разӣ.* – Теҳрон 1352. – С.636.

[148]. Разӣ, Ҳошим. Ҷашнҳои об. [Матн]: /*Ҳ. Разӣ.* – Теҳрон, 1384. – С.218.

[149]. Разӣ, Ҳошим. Ойини муғон. [Матн]: /*Ҳ. Разӣ* – Теҳрон, 2004. – С.335–365.

[150]. Расулиён Қ. Гунди Шопур [Матн] //Энсиклопедияи миллии тоҷик. – Ҷ.4. – Душанбе: СИЭМТ, 2015. – С.584–585.
[151]. Рахимов, С.Х. Эстетика зороастризма. [Текст]: /*С.Х. Рахимов.* – Душанбе: Дониш, 2006. – 406с.
[152]. Раҳмон, Э. Забони миллат-ҳастии миллат [Матн]: Э. Раҳмон. – Душанбе, «ЭР-граф», 2016. – 516с.
[153]. Раҳмон, Э. Чеҳраҳои мондагор [Матн]: //Э. Раҳмон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 364с.
[154]. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён [Матн]: //Э. Раҳмон. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 704с.
[155]. Самиев, Б.Дж. Социально-философский анализ взглядов таджикских просветителей о структуре социальных отношений конца XIX и начала XXв. [Текст]: Б.Дж. Самиев. – Д.: Ирфон, 2007. – 258с.
[156]. Саолиби Абӯмансур. Шоҳнома. [Матн]: /*Саолиби Абӯмансур.* Тарҷумаи Маҳмуди Деҳлоият. – Теҳрон, 1385. – С.299–300.
[157]. Струве, В.В. История древнего Востока. [Текст]: /*В.В. Струве.* – М., 1941. – 250с.
[158]. Струве, В.В. Родина зороастризма. [Текст]: / В.В. Струве. М., Т. 5 1948. – 589с.
[159]. Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 1. Муҳаррирони масъул К. Олимов, А. Шамолов. [Матн]. – Душанбе: «Дониш», 2011. – 582с.
[160]. Турсунов, А. Эҳёи Аҷам. [Матн]: А. Турсунов. – Душанбе, 1984. – 208с.
[161]. Тусӣ, Н. Ахлоқи Носирӣ. – Душанбе, 2014. – 403с. – С.66.
[162]. Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. [Матн]: Теҳрон, 1377. 392с.
[163]. Цицерон, М.Т. Диалоги: о государстве; о законах. – М.: Наука, 1966. – С.121.

[164]. Фрай, Р. Асри заррини фарҳанги Эрон. [Матн]: /*Р. Фрай.* – Теҳрон, 1997. – С.23.

[165]. Фрай, Р. Наследие Ирана. [Текст]: /*Р. Фрай.* – Москва, 1972. – 432с.

[166]. Эрон аз назари ховаршиносон. Навиштаи гурӯҳе аз донишварони аврупоӣ ва амрикоӣ. [Матн]. Тарҷумаи доктор Ризозода Шафақ. – Теҳрон, 1363. – С.81.

[167]. Худоиев, А.Б., Мунавваров, Б.А., Авезов, Ҷ.С. Таърихи халқи тоҷик. [Матн]: /*А.Б. Худоиев, Б.А. Мунавваров, Ҷ.С. Авезов.* – Душанбе, 2016. – 340с

[168]. Шерозӣ Қутбиддин. Дуррат-ут-тоҷ. Бахши ҳикмати амалӣ ва сайру сулук. [Матн]: /*Шерозӣ Қутбиддин.* Бо кӯшиш ва тасҳеҳи Моҳдухт Бону Ҳумоӣ. Чопи дуввум. – Теҳрон, 1386. – С.22.

[169]. Ҳазраткулов, М. Эътиқод ва анъанаҳои бостонии Аҷам. [Матн]: /*М.Ҳазраткулов.* – Душанбе, 1986. – 214с.

[170]. Ҳазраткулов, М. Ориёниҳо ва тамаддуни ориёӣ. [Матн]: /*М.Ҳазраткулов.* – Теҳрон, 1387. – 750с.

[171]. Шахермайр, Ф. Александр Македонский [Текст]: Ф. Шахермайр. – М., 1986. – С.30.

[172]. Яъқубов, Ю. Таърихи халқи тоҷик. [Матн]: Ю. Яъқубов /Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2015. – С.145–146.

[173]. Якубов, Ю. Зороастризм и его значение в развитии цивилизатции народов Ближнего и Среднего Востока. [Текст]: /*Ю. Якубов.* – Душанбе, 2003. – 241с.

[174]. Яқубов Ю. Ёдгориҳои болооби Зарафшон. [Матн]: /*Ю. Якубов.* – Душанбе, 1977. – С.10–35.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[175]. Абдуллозода, Ш. Ташаккули тамаддуни исломии тоҷик дар аҳди Сомониён//Маҷалаи «Фарҳангу фароғат», нашри 1. – Д, 1999. – С. 27.

[176]. Абдулҳаев, К. Шабоҳати маонӣ дар Авасто ва Қуръон /Дар китоби «Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2017. – 300 с. – С.217–237.
[177]. Абдулҳаев, К. Таҳдидҳои ифротгароии динӣ дар ҷомеаи муосир /Дар китоби «Хусусиятҳои равандҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологии исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдории миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.176.
[178]. Абдулло, Ҳ. Таҳаввули дарки моҳияти давлати дунявӣ ҳамчун омили устувории сулҳ дар Тоҷикистон / Дар китоби «Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ». – Душанбе, 2007. – С.204.
[179]. Асрорӣ, М. Ваҳдат-арзиши муқаддасу азиз / Дар китоби «Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо». – Душанбе, 2015. – С.166.
[180]. Аъзам, М. Санаде, ки аз эъломияи Куруши Кабир замина мегирад. «Садои мардум». – №155 (3140). 2013, 10 декабр.
[181]. Баротзода Ф. Ҷойгоҳи дин дар давлати дунявӣ / Дар китоби «Хусусиятҳои равандҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологии исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдории миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.19.
[182]. Ғуломшоев, С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур / С. Ғуломшоев // Муаррих. – 2022. – № 4(32). – Р. 65-73.
[183]. Закипур, Баҳман. Нақши эрониён дар тарвиҷи ойини буддо. //Мероси бостон, №16. – С.122–138.
[184]. Комилӣ, А. Аз таърихи пайдоиши академия ва Академияи илмҳо//Илм, технология ва технологияи инноватсонӣ. – Ашқобод, 2014. – С. 229–262.
[185]. Маҳрамбеков, М. Муносибати ҳокимияти сиёсӣ ба дин дар таҷрибаи давлатҳои миллӣ /Дар китоби «Хусусиятҳои равандҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологии исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдории миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.45.

[186]. Муминджанов, Х. Древнетаджикская и древнегреческая философии; тождество различия и различие тождества. В сб. Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Средного Востока. – Душанбе, 2003. – С.29.

[187]. Муминджонов Х. Авесто об этногенезе таджиков //Вестник АН РТ, 2002. – №1,2. – С.184–191.

[188]. Нурулҳақов, Қ. Анъанаи дунявият дар фарҳанги сиёсии тоҷикон ҳамчун заминаи бунёдии давлати дунявии муосир / Дар китоби «Хусусиятҳои равандҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологии исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдории миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.58.

[189]. Одилов, Н. Роҳбаре бо хиради хусравонӣ / Дар китоби «Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо». – Душанбе, 2015. – С.136.

[190]. Раҳимов, М. Эмомалӣ Раҳмон – аз гуфтугӯи дилҳо ба гуфтугӯи тамаддунҳо / Дар китоби «Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо». – С.305.

[191]. Сафо Забеҳулло. Пизишкӣ дар Эрон пеш аз ислом//Солномаи кишвари Эрон. /*Сафо Забеҳулло.* – Теҳрон, 1329. – С.48.

[192]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? //Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–48.

[193]. Шарипов А. Взгляд на философские воззрения эпохи Сасанидов//Известия АН РТ. Серия философия и правоведение, 2001. – С.1–4.

[194]. Шарипов, И.Ш. Загадочная трагичность судьбы таджиков и таджикской государственности //Известия АН Республики Таджикистан. Серия: Философия и правоведение. – №1 – 4. – Д., 2005. – С. 172–182.

[195]. Шозимов, П. Муттаҳидшавии миллии тоҷикон: масъалаи айниятёбӣ / Дар китоби «Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ». – Душанбе, 2007. – С. 90–99.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

[196]. Амирхон, Ш.Т. Фалсафаи амалии Қутбиддин Шерозӣ [Матн]: /*Ш.Т. Амирхон*//Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа. – Душанбе, 2022. – 347с.

[197]. Бекзода К. Нақши шуубия дар таърихи худшиносии халқи тоҷик [Матн]/К. Бекзода//Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа. – Душанбе, 2020. – 262с.

[198]. Бердиев, Ш.П. Этические проблемы зороастризма [Текст]: /Ш.П. Бердиев //Дисс. на соискание учёной степени кандидата философских наук. – Душанбе, 2011. – 262с.

[199]. Махмадов С.А. Диалог как механизм разрешения социально-политического конфликта: на материалах Республики Таджикистан. Дисс. кандидат политических наук: 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. – Душанбе. 2014. – 150 с.

[200]. Салимов, А.И. Идеяи баробарии иҷтимоӣ дар фалсафаи бостонӣ ва асримиёнагии тоҷик / Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа. – Душанбе, 2023. – 26с. – С.15.

Интишороти довталаби дараҷаи илмӣ аз рӯйи мавзуи диссертатсия

А) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои эътирофгардидаи КОА чоп шудаанд:

[1-М] Каримов Қ. С., Бердиев Ш.П. Нақши этикаи Сосониён дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон. [Матн]: Каримов Қ. С. //Паёми донишгоҳи Хоруғ. – Хоруғ, 2023. – №4 (28). – С. 92 -102.

[2-М] Каримов Қ. С. Фарҳангистони Гунди Шопур ва ҷойгоҳи он дар ташаккул ва рушди этикаи Сосониён. [Матн]: Каримов Қ. С. //Ахбори ИФСҲ ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. – Душанбе, 2024. – №1. – С. 149 -155.

[3-М] Каримов Қ. С. Таҳқиқи масъалаҳои ахлоқӣ дар мероси хаттии аҳди Сосониён. [Матн]: Каримов Қ. С. //Паёми донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2024. – №3. – С. 112–118.

Б) Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи конференсияҳо:

[1-М] Каримов Қ.С. Ҳикмати ахлоқии Корномаи Ардашери Бобак [Матн]: *Каримов Қ.С.* // Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ бахшида ба Бистсолагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020–2040), 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Душанбе, 22 апрели соли 2021). – Душанбе, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021. Саҳ 181–189

[2-М] Каримов Қ.С. Этика Сасанидов: традиция и инновация [Матн]: *Каримов Қ.С.* // конференсияи илмӣ-амалии байнимактабҳои олии «Философское осмысление проблем инновации в современном таджикском обществе» Донишгоҳи Россия ва Тоҷикистон (Славянӣ), (Душанбе, 28 ноябряи соли 2023). – Душанбе 2023. Саҳ 111–116

[3-М] Каримов Қ.С. Бозтоби ахлоқ ва баррасии масъалаҳоии ахлоқӣ дар ёдгориҳои хаттии замони Сосониён [Матн]: *Каримов Қ.С.* //Маводи конференсияи илмӣ – назариявии байналмилалӣ: «Ҷойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумиҷаҳонӣ» бахшида ба 1800 солагии таъсисёбии давлати Сосониён, (Душанбе, 26 апрели 2024). – Душанбе, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2024. Саҳ 242–246